

ประวัติศาสตร์เกี่ยวกับความสัมพันธ์

ระหว่าง

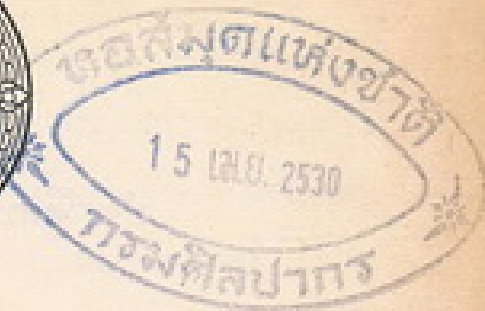
ประเทศฝรั่งเศสกับกรุงสยาม

959.3057 กรมศิลปากรพิมพ์เผยแพร่

ณ ๑๔๔๒

พ.ศ. ๒๕๑๖

E

ประวัติศาสตร์เกี่ยวกับความสัมพันธ์
ระหว่าง ~~หอสมุดแห่งชาติ~~ สาขามหรี

ประเทศฝรั่งเศสกับกรุงสยาม

หอสมุดแห่งชาติ
จักรวรรดิ

ไทย, กานสีชล

นางสาวดวงเพ็ญ พันธุ์หงษ์ แปล

กรมศิลปากรพิมพ์

พ.ศ. ๒๕๑๖

E

ประวัติศาสตร์เกี่ยวกับความสัมพันธ์

ระหว่าง

ประเทศฝรั่งเศสกับกรุงเทพมหานคร

กรมศิลปากรพิมพ์เผยแพร่ พ.ศ. ๒๕๑๖

พิมพ์ครั้งแรก จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม

เลขา (จป.)

๑๑ พิมพ์ที่ โรงพิมพ์การศาสนา นายพบุร ทิพย์เนตร ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา

เลขหมู่ ๑๕๙.๓๐๕๗

๒๕๔๔ป.

๕

เลขทะเบียน ๙๖๓๐ ๕.๓๖๑๕

คำนำ

สัมพันธภาพระหว่างฝรั่งเศสกับไทยนั้น เริ่มมีอย่างมั่นคงในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแห่งกรุงศรีอยุธยาแล้วก็ขาดสะบั้นไปในแผ่นดินพระเพทราชาเป็นต้นมา เป็นเวลานาน จึงได้มีการรื้อฟื้นสัมพันธไมตรีนั้นขึ้นมาใหม่ มาเฟื่องฟูขึ้นอีกในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สัมพันธไมตรีดังกล่าวก็คลอนแคลน มีการกระทบกระทั่งกันบ่อย ๆ ระหว่างฝรั่งเศสกับไทย ส่วนมากมักเป็นเรื่องเกี่ยวกับประเทศทางอินโดจีนเพราะฝรั่งเศสมุ่งหมายจะได้ดินแดนเหล่านั้นไว้ในอำนาจ

หนังสือเรื่อง “ประวัติศาสตร์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศฝรั่งเศสกับกรุงสยาม” ของ กาเบรียล โมเรล ที่ท่านกำลังอ่านอยู่นี้ แปลมาจากวิทยานิพนธ์ภาษาฝรั่งเศสเรื่อง “Histoire des Relations de la France et du Siam” par Gabriel Maurel ในหนังสือได้บรรยายถึงความสัมพันธ์ของทั้งสองประเทศไว้ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแห่งกรุงสยามและพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แห่งฝรั่งเศส ซึ่งความสัมพันธ์ครั้งนั้นเป็นไปอย่างมั่นคงและใกล้ชิด ต่อมาได้บรรยายถึงเรื่องความสัมพันธ์ทางค้าขายเข้ามาเกี่ยวข้องกับตัวในสมัยรัตนโกสินทร์ ได้บรรยายให้เห็นเจตนารมณ์ของฝรั่งเศสที่มีต่อไทยและความมุ่งมั่นที่จะเป็นใหญ่เหนือดินแดนแถบอินโดจีน ได้นั้นถึงวิถีทางการเมืองของฝรั่งเศสในอันที่จะให้ได้ดินแดนดังกล่าวไว้ เช่นพยายามทำสนธิสัญญากับไทยและกับเขมร โดยฝรั่งเศสจะมีส่วนได้เปรียบและเป็นผลคือคนอยู่เสมอ และถึงกับขอมอบให้เขมรอยู่ในอารักขาของตน และบันทึก

(๒)

อำนาจของไทยที่มีอยู่เหนือประเทศทางอินโดจีน และกีดกันอิทธิพลของ
อังกฤษซึ่งมาครอบครองพม่าอยู่ไม่ให้มาคุกคามการค้าและการของคน เป็นต้น
ในหนังสือเรื่องนี้ได้อธิบายถึงสนธิสัญญาฉบับปี ค.ศ. ๑๘๔๖ (พ.ศ. ๒๓๘๙)
อันเป็นสนธิสัญญาและการตั้งถิ่นฐานการค้ากับกรุงสยาม กับข้อตกลงทาง
ศาสนา สนธิสัญญาปี ค.ศ. ๑๘๖๗ (พ.ศ. ๒๔๑๐) ระหว่างไทยกับ
ฝรั่งเศส ซึ่งระบุว่าฝรั่งเศสจะเป็นผู้อารักขาคุ้มครองเขมรและเรื่องรวมดินแดน
เขมร ซึ่งระหว่างนั้นพระเจ้านโรดมกนิชัยเขมรได้เสียดินแดนออกไปโดยภายนอก
ให้อยู่ในความดูแลของฝรั่งเศสแล้ว และไทยเสนอให้เปิดการเจรจาตกลง
เรื่องการค้าหนาคเขตแดนที่กรุงปารีส เรื่องไทยส่งทัพไปรบในเขมร เรื่อง
ฝรั่งเศสยึดดินแดนของไทย ฝรั่งเศสกับไทยเกิดปะทะกัน ไทยต้องจ่ายเงินเป็น
ค่าเสียหายแก่ชนชาติฝรั่งเศส สนธิสัญญาปี ค.ศ. ๑๘๙๓ (พ.ศ. ๒๔๓๖)
สนธิสัญญาฉบับปี ค.ศ. ๑๙๐๒ (พ.ศ. ๒๔๔๕) และฉบับ ค.ศ. ๑๙๐๓
(พ.ศ. ๒๔๔๖) และ ค.ศ. ๑๙๐๔ (พ.ศ. ๒๔๔๗) เป็นต้น ซึ่งได้ชี้ให้เห็น
ประโยชน์และการได้เปรียบเสียเปรียบของแต่ละฝ่ายไว้อย่างละเอียด

นอกจากจะกล่าวถึงทางด้านการเมืองแล้ว ยังกล่าวถึงเรื่องการพัฒนา
ทางด้านเศรษฐกิจของประเทศไทยในสมัยรัชกาลที่ ๕ ซึ่งขณะนั้นได้มีการ
ปฏิรูปเงินตรา เงินแผ่นดิน และการจัดงบประมาณ แสดงบัญชีรายจ่ายรายรับ
ของประเทศสยาม จำนวนเงินภาษีประเภทต่างๆ เรื่องการสร้างทางรถไฟ ความ
เจริญทางด้านการศึกษา ซึ่งไทยค้าขายกับต่างชาติอย่างเป็นผลดี แสดงสถิติ
การค้ากับต่างประเทศไว้ด้วย ทั้งได้กล่าวถึงกฎเกณฑ์ที่ใช้เป็นเครื่องนำความ
เคลื่อนไหวทางการเมืองของฝรั่งเศสไปสู่แหลมอินโดจีน

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า หนังสือเรื่อง "Histoire des Relations

(ค)

de la France et du Siam" par Gabriel Maurel. เป็นหนังสือที่น่าสนใจ
มีประโยชน์ในการค้นคว้าและศึกษาให้ทราบถึงสถานการณ์บ้านเมืองของไทย
ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ซึ่งพัวพันกับฝรั่งเศสและเยอรมนีอยู่เป็นอันมาก และ
ทำให้ทราบถึงเจตนารมณ์และความต้องการของฝรั่งเศสในสมัยนั้น เพราะผู้
เขียนเรื่องนี้เป็นชาวฝรั่งเศสย่อมจะเข้าใจถึงความรู้สึกนึกคิดและการดำเนินการ
ทางการเมืองของประเทศของตนได้อย่างดี กรมศิลปากรเห็นว่าเป็นหนังสือมี
ประโยชน์ในทางศึกษาประวัติศาสตร์ไทยในสมัยนั้น จึงได้มอบให้
น.ศ. คงเพ็ญ พันธุ์หงษ์ ศ.บ. (โบราณคดี) Diplôme de la langue et de
Civilisation Français à la Sorbonne แปลเป็นภาษาไทย ให้ชื่อในภาษา
ไทยว่า "ประวัติศาสตร์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศฝรั่งเศสกับกรุง
สยาม" และจัดพิมพ์เผยแพร่แก่นักศึกษา ประชาชนทั่วไป ในการนี้
นางกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ หัวหน้ากองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กับนาง
สายไหม จบกตศักดิ์ หัวหน้าแผนกประวัติศาสตร์และจารึกประเพณี และ
นางสาวฉวีงาม มาเจริญ วิทยากรทวี แผนกประวัติศาสตร์และจารึกประเพณี
ได้ร่วมกันตรวจแก้ไขคำแปลและทำเชิงอรรถเพิ่มเติม โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับชื่อ
เมืองและเรื่องประวัติศาสตร์ไทย

อย่างไรก็ดี การศึกษาเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ไทยจากเอกสารซึ่งชาว
ต่างประเทศเขียนขึ้นไว้นั้น ผู้ศึกษาพึงสำเหนียกว่า ชาวต่างประเทศแต่ละคน
อาจมีสติปัญญาและความคิดเห็นแตกต่างกันไปตามฐานะ ดังนั้นจึงอาจมีข้อขัด
แย้งหรือผิดพลาดบกพร่องได้ การเสนอเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่ชาวต่าง-
ประเทศเขียนขึ้นไว้นี้ จึงมุ่งหมายเพื่อให้นักศึกษาของไทยได้มีเอกสารค้นคว้า

(ง)

กว้างขวางขึ้นเป็นประการสำคัญ ฉะนั้น ท่านผู้อ่านและผู้ศึกษาจึงควรใช้วิจารณ์-
ญาณวินิจฉัยข้อเท็จจริงและหลักฐานตามความเหมาะสมด้วย

กรมศิลปากร หวังว่าหนังสือ “ประวัติศาสตร์เกี่ยวกับความสัมพันธ์
ระหว่างประเทศฝรั่งเศสกับกรุงสยาม” จะให้ประโยชน์แก่บรรดานักศึกษาค้น
คว้าและประชาชนทั่วไปตามสมควร.

น.อ. **วิมลพิกุล** ร.น.

(สมภพ ภิรมย์)

อธิบดีกรมศิลปากร

กรมศิลปากร

๒๑ เมษายน ๒๕๑๖

สารบัญ

ตอนแรก	หน้า
ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศฝรั่งเศสกับกรุงสยามก่อน ค.ศ. ๑๘๕๖	๑
ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศฝรั่งเศสกับกรุงสยามตั้งแต่ ค.ศ. ๑๘๕๖—๑๙๐๓	๗
ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศฝรั่งเศสกับกรุงสยามตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๘๕๓—๑๙๐๔	๔๓
สนธิสัญญาฉบับปี ค.ศ. ๑๙๐๔	๔๓

ตอนสอง

การพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจในกรุงสยาม	๖๘
-----------------------------------	----

สรุป

การเมืองของฝรั่งเศสในกรุงสยาม	๘๔
-------------------------------	----

บรรณานุกรม

ผู้เขียนและงานที่ใช้อ้างอิง	๘๔
-----------------------------	----

ประวัติศาสตร์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ ระหว่างประเทศฝรั่งเศสกับกรุงสยาม

ตอนแรก

ความสัมพันธ์ระหว่างสองประเทศเริ่มขึ้นเป็นครั้งแรกในสมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทางราชสำนักแห่งกรุงสยามรู้สึกวิตกกังวลกับท่าทีของนักสำรวจชาวฮอลันดาบางคนซึ่งพยายามแล่นเรือล่องลำเข้าไปในเขตลำน้ำโขง จึงได้พยายามรื้อฟื้นความสัมพันธ์กับฝรั่งเศสโดยถือว่าฝรั่งเศสซึ่งเป็นคู่แข่งกับชาวปัตตาเวีย (Les Bataves) ซึ่งขณะนั้นยังคงกินเรือในทะเลอยู่ จะต้องปกป้องรักษาผลประโยชน์ของตน

ชาวกรีกคนหนึ่งซึ่งเข้ามารับราชการอยู่ในกรุงสยามชื่อ คอนสแตนซ์ ฟอลคอน (Constance Falcon) ได้เป็นผู้วางแผนการเกี่ยวกับความสัมพันธ์ครั้งนี้ กษัตริย์ของฝรั่งเศสทรงเห็นด้วยกับข้อเสนอนี้ จึงทรงมีพระกระแสรับสั่งให้เรือทุกลำมาชุมนุมกันที่บางกอกถึงสองครั้ง เพื่อเป็นเครื่องแสดงการยอมรับความสัมพันธ์ต่อเอกอัครราชทูตทั้ง ๓ แก่เชอวาลิเย เกอ ฌ็อมองต์ (Chevalier de Chaumont) มีความต้องการอย่างแรงกล้าที่จะเปลี่ยนความเชื่อติดเกี่ยวกับฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาเนื่องจากเกิดการขาดแคลนขึ้น และขณะนั้นชาวฮอลันดาก็ยังครองความเป็นใหญ่อยู่ในบริเวณนั้น ต่อเมื่อชาวฮอลันดาพากลับไปแล้ว ชาวอังกฤษจึงได้อพยพเข้ามาแทนที่ ฉะนั้น ถ้าหากจะนับความผูกพันทางการเมืองกับฝรั่งเศสก็เท่ากับว่ากรุงสยามได้หันกลับไปขอความช่วยเหลือจากฝรั่งเศสในรัชสมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทั้งนี้เพื่อต่อต้านกับกลยุทธ์ของอังกฤษซึ่งขณะนั้นเข้ามายึดครองอาณาเขตโดยรอบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

ก่อนปลายศตวรรษที่ ๑๘ มีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นในกรุงสยามแถบ
แหลมอินโดจีน ขณะนั้นกรุงสยามเพิ่งเสร็จจากการขับไล่พวกพม่าที่เข้ามา
รุกราน ขณะเดียวกันชาวพม่าก็กำลังวิตกกังวลกับเรื่องการตั้งถิ่นฐานของชาว
อังกฤษในประเทศอินเดีย จึงพยายามหาทางยุติความสัมพันธ์กับอินเดียเสีย
ประเทศเขมรซึ่งกำลังอยู่ในที่กำกวมก็ต้องการเป็นเมืองขึ้นของกรุงสยาม ประ-
เทศเวียดนาม (Annam) ต้องการผู้นำลง และถูกแบ่งแยกเนื่องจากสงครามภายใน
ประเทศ คงมีแต่กษัตริย์นอกราชบัลลังก์ซึ่งพยายามหาทางสถาปนาตนเอง
ขึ้นเป็นกษัตริย์โดยใช้กำลังเข้าช่วย ผืนแผ่นดินซึ่งถูกแบ่งแยกออกเป็นสาม
ส่วนแตกต่างกัน มีผลก่อให้เกิดการแบ่งแยกทางการเมืองตามมาด้วย อาณา-
จักรอ่อนแอลงเพราะขาดผู้นำ ประเทศสยามประเทศเดียวเท่านั้นที่สามารถรวม
กันได้โดยไม่มีเรื่องยุ่งยากทางการเมือง และยังคงรักษาความสงบอยู่ภายใน
บริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา การรวมกันนี้เป็นเครื่องยืนยันให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่
ในแหลมอินโดจีน ประเทศจีนดูเหมือนจะปฏิเสธที่จะเข้ามาแทรกแซง
อาณาเขตที่เรียกว่า “ประเทศทางตอนใต้” ขณะนั้นชาวยุโรปก็ยังมิได้ไปถึง
ถิ่นฐานในบริเวณประเทศที่กว้างใหญ่ และยังไม่เป็นที่รู้จักกันดีนักแต่อย่างใด

กรุงสยามซึ่งแน่ใจในความมีอำนาจของตน ไม่รอช้าที่จะขยายอาณาเขต
ให้กว้างขวางออกไป ที่เห็นได้แน่ชัดก็คืออาณาเขตชายแดนทางตอนใต้ นั่นก็
คือประเทศเขมร ปี ค.ศ. ๑๗๔๗^(๑) นักองเองได้รับสถาปนาขึ้นเป็นกษัตริย์
ของเขมรเมื่อพระชนมายุได้ ๗ พรรษา แต่พระองค์ก็ได้ขึ้นครองราชย์แต่เพียง
พระนามเท่านั้น อำนาจที่แท้จริงทั้งหมดตกอยู่ในกำมือของเจ้าพระยาอมราช

(๑) ควรเป็น ค.ศ. ๑๗๔๔-กบป.

แบน^(๑) ซึ่งเป็นนายกรัฐมนตรีก่อนแรก เจ้าพระยาอมราช แบน ผู้ที่เคยอาศัยอยู่ในราชสำนักกรุงสยามเมื่อครั้งยังเป็นหนุ่ม และในปี ค.ศ. ๑๘๔๐ ได้รับการแต่งตั้งจากกษัตริย์แห่งกรุงสยามขึ้นเป็นเจ้าครองเขมร นั้นนับเป็นบทบาทอันแรกซึ่งกษัตริย์แห่งกรุงสยามทรงพยายามยกความมีอำนาจสูงสุดของพระองค์เหนือประเทศเพื่อนบ้าน กษัตริย์แห่งเขมรทรงกลับสู่ประเทศเขมรพร้อมด้วยพระนามที่ได้รับแต่งตั้งว่า สมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดี เจ้ากรุงกัมพูชา แต่ก่อนที่พระยาตากจะก่อการปฏิวัติขึ้นนั้น อดีตกษัตริย์นอกราชบัลลังก์ของเขมร^(๒) ได้หนีกลับมายังกรุงเทพฯ อีกครั้งหนึ่งพร้อมกับเจ้าพระยาอมราช แบน เพื่อเข้ามาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภารของกษัตริย์แห่งกรุงสยามผู้มีอำนาจสูงสุด เจ้าพระยาอมราช แบน ดำรงตำแหน่งแม่ทัพ ได้แต่งตั้งนักกองเองขึ้นเป็นกษัตริย์และหยุดยั้งการปฏิวัติลงได้โดยพา กษัตริย์หนีมาเสีย

เหตุการณ์ในลำดับต่อมาก็คือ เจ้าพระยาอมราชแบนต้องรับภาระควบคุมกองทัพในจังหวัดพระตะบอง (Battambang) และพระนคร^(๓) (Angkor) ในเวลาต่อมาต้องรับหน้าที่ปกครองบ้านเมืองในนามของกษัตริย์เขมร เมื่อพระองค์สิ้นพระชนม์ จังหวัดเหล่านั้นต้องตกไปอยู่ภายใต้อำนาจของเขมร แต่ทั้งนี้ก็ต้องขึ้นอยู่กับอำนาจของพระมหากษัตริย์แห่งกรุงสยามอีกต่อหนึ่ง ซึ่งพระองค์ได้พยายามยึดแคว้นเหล่านั้นไว้อย่างเหนียวแน่น จนถึงวาระที่มีการทำสนธิสัญญาในปี ค.ศ. ๑๘๖๘ ยืนยันการยึดครองครั้งนี้ ในวาระที่เจ้าพระยาอมราชแบนต้องสูญเสียตำแหน่งนายกรัฐมนตรียกของเขมรไป เนื่องจาก

(๑) เจ้าพระยาอภัยภูเบศร (แบน) เดิมเป็นพระยาอมราช พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดออกให้ไปรั้งเมืองกัมพูชา เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๔-กวป.

(๒) นักกองโนน หรือ สมเด็จพระรามาธิบดี-กวป.

(๓) เมืองหลวงเดิมของประเทศเขมร-กวป.

ความเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์ เหตุนี้จึงจำต้องตั้งตำแหน่งหัวหน้ารัฐมนตรีแห่งกรุงสยามผู้หนึ่งนามว่าเจ้าฟ้าทะละหะแทน^(๑) เป็นผู้ควบคุมอำนาจทั้งหมด ทั้งหมดนี้เป็นเครื่องยืนยันให้เห็นถึงอำนาจของกรุงสยามที่แผ่ครอบคลุมประเทศเขมร ในปี ค.ศ. ๑๗๕๔^(๒) ไอรสองค์แรกในบรรดาไอรสองค์ ๔ ของนักร้องเอง ได้ขึ้นครองราชบัลลังก์สืบต่อจากพระบิดาซึ่งวายชนม์ ใช้ชื่อว่า นักร้องจัน^(๓) ในขณะที่เจ้าฟ้าทะละหะยังคงดำเนินการปกครองประเทศภายใต้พระนามของกษัตริย์องค์ใหม่

ยุคแห่งความยุ่งเหยิงหวนกลับมาอีกระหน้าง เมื่อกษัตริย์แห่งเวียตนามพระเจ้าเยียลอง^(๔) (Gia Long) ปราบฏพระองค์ขึ้น หลังจากการสู้รบอันยาวนานเนื่องจากพระองค์ไม่อาทนต์ต่อการปฏิวัติของไทเซิน (Tay Son) ได้ พระองค์ได้ทำการปราบปรามและทำลายเชื้อสายราชวงศ์เก่าที่ยังเหลืออยู่ และทรงรวบรวมประเทศทั้งหมดไว้ในอำนาจทั้งแก่เทือกเขาเซกเวียกนาม รวมทั้งทะเลไปจนถึงแคว้นแกว้นทอนไคซึ่งรวมแหลมอินโดจีนปัจจุบัน ซึ่งบรรพบุรุษของพระองค์ได้มีชัยชนะเหนือเขมรในก่อนหน้านี้

ประเทศเวียตนามในขณะนั้นมีอำนาจเท่าเทียมกับกรุงสยาม คัวอเหตุฉะนี้จึงมีความประสงค์อย่างแรงกล้าที่จะขยายอาณาเขตให้กว้างขวางออกไปเช่นเดียวกัน จุดประสงค์ทั้งหมดของเวียตนามมุ่งไปยังประเทศเขมรซึ่งถ้าจะ

(๑) เรื่องประวัติศาสตร์เขมรที่กล่าวมานี้ ผู้เขียนเขียนไว้สืบสน ไปคัดอ่านพระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑, ๒, ๓, ราชพงสาวดารกรุงกัมพูชา และรวมเรื่องเกี่ยวกับญวนและเขมรประกอบ เพื่อความเข้าใจที่ถูกต้อง—กวล.

(๒) ควรเป็น ค.ศ. ๑๗๕๑—กวล.

(๓) สมเด็จพระอุทัยราชา—กวล.

(๔) พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ เว้นคำว่าพระเจ้ากรุงเวียตนามขาดลง—กวล.

พิจารณาทางท้านภูมิศาสตร์แล้ว จะเห็นว่าจังหวัดทางตอนใต้ของเขมรแผ่ไป
ตามความยาวของแหลมโคชินจีน (Cochinchine) เยียดลงใต้พยายามกระ-
ตุ้นให้คนในแถบนั้นลุกฮือขึ้นเพื่อทำให้สถานการณ์ปั่นป่วน เจ้าแผ่นดินเขมร
ทรงวิตกกังวลถึงอันตรายที่กำลังคืบคลานเข้ามาครั้งใหม่นี้ จึงทรงรับสั่งให้ส่ง
เครื่องราชบรรณาการไปถวายแก่เจ้าผู้ครองเวียตนามแบบเดียวกับที่ทรงมอบ
ให้กรุงสยาม โดยเหตุที่กรุงสยามอยู่ห่างจากเมืองหลวงของเขมรยิ่งกว่าเวียต-
นาม จึงมีอาจแผ่ขยายอิทธิพลได้ทั่วถึงในขณะที่เวียตนามแผ่อิทธิพลของตน
เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ นักองจีนซึ่งปรารถนาที่จะได้รับการปลดปล่อยให้เป็นอิสระถึง
กับปฏิเสธไม่ยอมส่งกองทัพซึ่งประกอบด้วยทหารจำนวนหนึ่งหมื่นคน ไปช่วย
ไทยรบกับพม่า เสนาบดีไทยจึงยุให้ชาวเขมรก่อการกบฏขึ้นต่อต้านกษัตริย์
ของตน เพื่อความปลอดภัย นักองจีนจำต้องลี้ภัยไปอยู่ที่ไซ่ง่อน กองทัพ
ไทยยกเข้าไปในจังหวัดพระตะบอง (Battambang) นักองจีนขอเจรจาสันติ-
ภาพโดยมีข้อแม้ว่า จะยกอาณาจักรส่วนหนึ่งให้แก่อนุชาองค์ที่สองและที่สาม
ของพระองค์^(๑)

ตามข้ออยู่แห่งของพระเจ้าเยียดลง นักองจีนปฏิเสธที่จะเชื่อฟังคำสั่ง
ของพระเจ้ากรุงสยาม มีหน้าชาวยังขอส่งเครื่องราชบรรณาการสามปีต่อหน้า
ไทยไม่ยอมส่งให้ทุก ๆ ปีเหมือนครั้งเช่นที่เคยกระทำมาแต่ก่อน พระอนุชาของ
กษัตริย์และขุนนางไทยพากันคัดค้านการกระทำครั้งนี้ นักองจีนเลยจับขุนนาง
ไทยซึ่งว่าราชการแผ่นดินในนามของตนฆ่าเสีย ผู้อื่นที่คัดค้านจึงจำต้องหนี

(๑) กือนักองสงวน คำรงคำแห่ง มหาอุปโยราช และนักองอิม คำรงคำแห่ง พระ-
มหาอุปราช-กวป.

กลับไปยังกรุงสยาม คนหนึ่งในบรรดาผู้ที่หนีไปคือ กำพงไสย^(๑) (Kompong Soai) ได้ยกเมืองเมลูแปรย์ (Melu Prey) และกนเลเรอปู (Tonlé Repou) ให้อยู่ในบังคับบัญชาของกรุงสยาม กองทัพไทยได้มายืนยันความยิ่งใหญ่เหนือเมืองกนเลเรอปู ในขณะที่เดียวกันเจ้าแผ่นดินเขมรต้องหลบหนีไปอยู่ใต้อำนาจของพระเจ้าเย็ลลงยกทัพไปรุกรานเขมรและยึดได้เมืองโชติก (Chaudoc)^(๒) ในขณะที่ชาวสยามกำลังยึดเมืองอุดองกาไชยอยู่ (Oudong)^(๓) กองทัพทั้งสองต่างก็คุมเชิงกันอยู่โดยไม่กล้าเข้าไปสอกลแทรกในการสู้รบ ในที่สุดผู้นำของสองประเทศจึงได้ตกลงกัน เวียดนามคุมทางค้ำกันคั่นคอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง ซึ่งผู้นำองค์ก่อนๆ เคยยกให้แก่เจ้ากรุงสยาม และเจ้าแผ่นดินเขมรได้เคยสัญญาว่าจะส่งเครื่องราชบรรณาการให้แก่กรุงสยามทุกๆ ปี ทั้งยังให้สัญญาว่าจะไม่ล่วงล้ำเขตแดนของกรุงสยามด้วย ฉะนั้นเวียดนามจึงได้รับรองการยึดเมืองเมลูแปรย์ (Melu Prey) และกนเล เรอปู (Tonlé Repou) ของไทย

นักองจันย้ายเมืองหลวงไปอยู่ที่พนมเปญ นับว่าอยู่ใกล้แหลมโคชิน-ไชนาเข้าไปอีก โดยได้รับการคุ้มกันจากทหารเวียดนาม ๑,๕๐๐ คน พระองค์สิ้นพระชนม์เมื่อ ค.ศ. ๑๘๓๔ ในขณะที่กองทัพไทยยกไปรุกรานประเทศเขมรอีกครั้งหนึ่ง ยึดได้เมือง ฮาเทียน (d'Hatien)^(๔) แต่ถูกกองทัพเวียดนามตีแตกกลับไปเมืองโชติก (Choudoc) มีการปฏิวัติเกิดขึ้นภายในราชสำนักของเขมรสองสามหน การปฏิวัติยังผลให้เขมรได้เจ้าผู้ครองคนใหม่ ตลอดกระยะปี ค.ศ. ๑๘๓๔-๑๘๔๖ มิได้มีการเซ็นสัญญาใด ๆ ขึ้นเลย

(๑) ควรเป็นชื่อเมือง-กวล.

(๒) เมืองบาสัก-กวล.

(๓) เมืองฉะแวก-กวล.

(๔) อยู่ที่ปากน้ำเมืองบันทายมาศ - กวล.

ในปี ค.ศ. ๑๘๕๖ ประเทศฝรั่งเศสได้ตกลงทำสนธิสัญญาเกี่ยวกับการค้าและการตั้งถิ่นฐานกับกรุงสยาม นับเป็นจุดเริ่มต้นความสัมพันธ์ระหว่างฝรั่งเศสกับไทย นับจากการเซ็นสัญญาครั้งนั้นเป็นต้นมา ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสก็ได้ดำเนินติดต่อกันเรื่อยมา ผิดกับความสัมพันธ์ซึ่งไม่สืบเนื่องกันแบบแต่ก่อน กรุงสยามแต่ก่อนนั้นก็เช่นเดียวกับประเทศเขมรและเวียดนาม คือ พระเจ้าแผ่นดินยึดอำนาจทั้งสามไว้หมด อำนาจที่ว่านี้ คือ อำนาจนิติบัญญัติ อำนาจบริหาร และอำนาจตุลาการ และไม่ใช่แค่เพียงการรวมอำนาจทั้งหมดซึ่งเป็นลักษณะพิเศษของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชไทยเท่านั้น ประเทศสยามยังได้ยกเอาการจัดระบบสมัยเก่ามาใช้ด้วย ซึ่งน่าจะนับได้ว่าเป็นรากฐานของประวัติศาสตร์ ซึ่งให้เห็นถึงฐานะความเป็นมนุษย์

ด้วยเหตุฉะนั้นประเทศเขมรซึ่งเป็นประเทศที่พร้อมไปด้วยวัฒนธรรม ศิลป ศาสนา โดยเฉพาะศาสนาพราหมณ์เช่นเดียวกับกรุงสยาม ซึ่งพระมหากษัตริย์มิได้เป็นแค่เพียงผู้นำสูงสุดเท่านั้น แต่ยังเป็นผู้มีสิทธิ์ในดินแดนดินซึ่งอำนาจของพระองค์แผ่ไปถึงทั่วๆ จะนั้นพระองค์จึงมีสิทธิ์ที่จะเข้าครอบครองดินแดนทุกแห่งมิได้ผิดเพี้ยนกันแต่อย่างใดกับกรุงสยาม ว่ากันตามจริงแล้วสิทธิอันพระมหากษัตริย์มิได้เป็นผู้ใช้ตามกฎหมายของทั้งสองประเทศ เจ้าของที่ดินเป็นตำแหน่งซึ่งถาวรไม่มีการเปลี่ยนมือ ฉะนั้นชาวต่างชาติจึงมักจะถูกคุกคามอยู่เสมอ จำเป็นที่จะต้องหาทางป้องกันเมื่อเกิดเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งขึ้น ยิ่งกว่านั้นประเทศเหล่านั้นแต่ก่อนมีผู้นำสูงสุดแค่ผู้เดียวเป็นผู้ปกครองประเทศ ซึ่งถือเสมือนการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช เมื่อเป็นเช่นนั้นคนต่างชาติจึงมักตกที่นั่งลำบาก ฉะนั้นวิธีแรกซึ่งต่างชาติประสงค์ที่จะทำก็คือสรุปผลของสนธิสัญญาทางการค้าและการตั้งถิ่นฐาน วิธีการ

ซึ่งนำมาใช้ในที่นี้มีลักษณะเดียวกันกับที่ผู้มีอำนาจสูงสุดในยุโรป โดยเฉพาะฝรั่งเศสเคยใช้มาแล้วกับประเทศคูนิเซียและแอลจีเรีย สำหรับประเทศเหล่านั้น ทรัพย์สินสมบัติของคนต่างชาตินักถูกทะเลาะ การคัดค้านก็มักไม่ทำการช้อคกลางที่ทำได้ ฉะนั้นสินค้าตลอดจนที่อยู่อาศัยจึงมักถูกปล้นสะดมอยู่เนืองๆ โดยไม่มีข้อประกันว่าจะลงโทษบุคคลซึ่งกระทำการอันอกอาจนั้น ฉะนั้นชาติดังๆ จึงเริ่มร้องเรียนถึงฐานะความไม่มั่นคงของพวกตนต่อผู้นำประเทศ พร้อมทั้งขอให้มีการค้าประกันความปลอดภัยให้แก่คนของตนและทรัพย์สินสมบัติของคนเหล่านั้นด้วย

เพื่อให้เป็นไปตามเจตน์จำนงข้อนี้ จึงได้มีการตั้งกฎเกณฑ์ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกับที่เคยทำมาแล้ว เริ่มขึ้นด้วยการห้ามบุกรุกเข้าไปในที่อยู่อาศัย ห้ามหยิบฉวยทรัพย์สินของคนต่างชาติ และยินยอมให้ชาวต่างชาติทำการค้าขายได้อย่างเสรี บางครั้งก็ยินยอมให้มีการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนหรือไม่ก็ปฏิบัติพิธีการทางศาสนาได้อย่างอิสระ นอกจากนั้นยังวางกฎเกณฑ์ลงโทษผู้ซึ่งบุกรุกสิทธิทั้งหลายของผู้ทำสัญญา ท้ายที่สุดได้มีการแต่งตั้งตำแหน่งกงสุลควบคุมไปกับเจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัย มีหน้าที่ดำเนินการตามสิทธิและตามข้อตกลงที่ให้ไว้กับต่างชาติ

ข้อตกลงทั้งหมดนี้เป็นสนธิสัญญาซึ่งทำขึ้นเมื่อวันที่ ๒๔ สิงหาคม ค.ศ. ๑๘๕๖ ส่วนความเกี่ยวข้องทางศาสนาซึ่งมีมาแต่เดิมก็ยังมิได้ถูกชักชาคออกจากข้อตกลงทางการเมือง ฉะนั้นในสนธิสัญญาข้อที่ ๓ ชาวฝรั่งเศสจึงได้รับทราบว่ามีสิทธิที่จะประกอบพิธีทางศาสนาได้อย่างเปิดเผยและอย่างเสรี มีสิทธิที่จะสร้างวัดในอาณาเขตตามอำนาจของท้องถิ่น โดยเป็นไปตามลักษณะซึ่งทางกงสุลฝรั่งเศสได้กำหนดเอาไว้ อย่างไรก็ตามความกังวลในเรื่องเกี่ยวกับศาสนายังมีอิทธิพลอยู่มาก ฉะนั้นสนธิสัญญาข้อ ๓ จึงยินยอม

ให้พวกสอนศาสนาทำการสอนได้อย่างอิสระ สร้างโรงเรียน จัดการชุมนุมแลกเปลี่ยนความเห็น หรือสร้างโบสถ์ขึ้น ณ ที่ใดที่หนึ่งในอาณาจักรได้ตามความต้องการ นอกจากนั้นคนต่างชาติยังมีสิทธิ์ที่จะเดินทางท่องเที่ยวไปทั่วราชอาณาจักร โดยมีข้อแม้ว่า หนังสือเดินทางซึ่งติดต่อกับไปนั้นทางกงสุลเป็นผู้ออกให้หรือถ้าหากกงสุลไม่ไ้ประจำอยู่ ณ ที่นั้น ก็ขอให้ส่งมราชเป็นผู้ออกให้และต้องมีวีซ่าของรัฐบาลไทยที่กรุงเทพฯ กำกับอยู่ด้วย

ยังมีสนธิสัญญาอีกฉบับหนึ่งทำขึ้นในปี ค.ศ. ๑๘๕๖ ควบคู่ไปกับข้อตกลงทางกานศาสนา สนธิสัญญาฉบับนี้รวมเรื่องการทำสัญญาเกี่ยวกับการตั้งเคหสถานได้ตามใจชอบไว้ทั้งหมด หลังจากที่ ได้มีข้อตกลงตามสนธิสัญญากังกล่าวมาแล้วระหว่างกรุงสยามกับประเทศฝรั่งเศส สันติภาพอันถาวรก็คงอยู่ต่อมานับแต่บัดนั้น สนธิสัญญาข้อ ๑ บ่งถึงความปลอดภัยของบุคคลและทรัพย์สินสมบัติทั้งของชาวฝรั่งเศสซึ่งอาศัยอยู่ในกรุงสยาม และทั้งของชาวสยามซึ่งอาศัยอยู่ในประเทศฝรั่งเศส สนธิสัญญาข้อที่ ๒ อนุญาตให้ทั้งสองประเทศตั้งกงสุลของตนขึ้น มีหน้าที่ดูแลสิ่งต่าง ๆ ให้เป็นไปตามข้อตกลง และมีหน้าที่อำนวยความสะดวกตลอดจนให้ความเป็นกลางแก่ทั้งสองประเทศด้วย โดยที่จริงแล้วสนธิสัญญาข้อนี้ขึ้นเพื่อควบคุมความประพฤติสืบเนื่องมาจากหัวข้ออื่นๆ ซึ่งทั้งสองประเทศได้ทำขึ้นไว้ แต่ข้อตกลงทั้งหมดจะไม่บังเกิดผลถ้าหากเจ้าหน้าที่ไม่เข้มงวดและไม่ยอมลงโทษผู้ล่วงล้ำสิทธิ์ ฉะนั้นสนธิสัญญาข้อต่อไปจึงกำหนดหน้าที่ของกงสุลไว้อย่างละเอียด กงสุลจะทำหน้าที่จดทะเบียนชาวฝรั่งเศสซึ่งมีความประสงค์จะพำนักอยู่ในกรุงสยาม (สนธิสัญญาข้อ ๔) เขาจะต้องให้ความเป็นกลางแก่ชาวฝรั่งเศสซึ่งมีความประสงค์จะตั้งเคหสถานและแก่รัฐบาลแห่งกรุงสยามด้วย จะต้องจัดหาหนังสือเดินทางให้

แก่ชาวฝรั่งเศสซึ่งมีความประสงค์ที่จะเดินทางท่องเที่ยวในกรุงสยาม ส่วนที่สำคัญที่สุดก็คืออำนาจของตุลาการและทางศาล ซึ่งกำหนดไว้ในสนธิสัญญาข้อ ๘, ๙, ๑๐ และ ๑๑

สนธิสัญญาข้อ ๑๒ บ่งว่ากงสุลซึ่งทำหน้าที่เกี่ยวกับการฟ้องล้มละลายจะต้องมีหน้าที่ไต่สวนหรือสอบสวนในกรณีที่จะฟ้องล้มละลายชาวฝรั่งเศส จะต้องให้ความช่วยเหลือแก่ลูกหนี้ชาวฝรั่งเศสเกี่ยวกับการใช้หนี้ให้แก่เจ้าหนี้ชาวสยามโดยอาศัยอำนาจของกรุงสยาม (สนธิสัญญาข้อ ๑๓) หน้าที่ของกงสุลต่อไปก็คือ ต้องเป็นผู้จัดทำพินัยกรรมในกรณีที่เจ้าของพินัยกรรมไม่ไ้ระบุทายาท ซึ่งจะรับมรดกหรือผู้จัดทำพินัยกรรมในขณะนั้นเอาไว้ (ข้อ ๑๔)

นอกจากนี้กงสุลจะต้องดูแลเกี่ยวกับกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ซึ่งร่างไว้เพื่อใช้ควบคุมไปกับสนธิสัญญา กำหนดสภาพการณ์ซึ่งชาวฝรั่งเศสจะต้องปฏิบัติในกรณีที่เขายื่นมือเข้ามาทำความสัมพันธ์ทางการค้ากับกรุงสยาม หน้าที่ต่อไปก็คือ ต้องพยายามแก้ไขข้อกถลงซึ่งทำไว้กับรัฐบาลแห่งกรุงสยามให้ดีขึ้น และต้องจัดการในเรื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ซึ่งได้รับการพิจารณาแล้วว่าจำเป็นในการส่งเสริมให้สนธิสัญญากำเนินไปอย่างเคร่งครัดยิ่งขึ้น (ข้อ ๒๒)

สนธิสัญญากล่าวต่อไปถึงเรื่องสิทธิต่าง ๆ เกี่ยวกับการผ่านักอาศัย การสำรวจ ตลอดจนการเดินทางรอบอาณาจักรกรุงสยามโดยอาศัยอำนาจตุลาการและอำนาจทางศาลของกงสุลแต่ละชาติ สนธิสัญญาเหล่านี้ระบุเกี่ยวกับการวางกฎเกณฑ์ซึ่งหนักไปในเรื่องห้ามการปล้นสะดม การปล่อยปลະละเลยพร้อมทั้งรับรองเรื่องการจ่ายเงินให้แก่เจ้าหนี้ในกรณีที่มีการประกาศล้มละลาย จัดการแบ่งมรดกให้ตามกฎหมายโดยปฏิบัติตามข้อตกลงที่ทำไว้ระหว่างชาวฝรั่งเศส-

เทศกับชาวสยาม ท้ายที่สุดหน้าที่ของกงสุลก็คือ ทั้งกฎหมายหัวข้อสำคัญๆ เกี่ยวกับการเดินเรือบนฝั่งแม่น้ำและเกี่ยวกับศุลกากร

กฎเกณฑ์ต่างๆ อันเกี่ยวกับการป้องกันมิให้มีการปล้นสะดมตามข้อตกลงแบบเป็นกลางของทั้งสองฝ่าย คือชาวฝรั่งเศสกับชาวสยามนั้นไม่จำเป็นต้องเอามาเขียนวิจารณ์กันอีก มีสิ่งซึ่งน่าสนใจเป็นพิเศษเกี่ยวกับสถานการณ์ของบุคคลซึ่งล้มละลาย ซึ่งกล่าวไว้ในสนธิสัญญาข้อ ๑๒ มีว่าบุคคลผู้ล้มละลายจะต้องถูกยึดทรัพย์สินสมบัติที่มีอยู่ในปัจจุบัน และกงสุลจะต้องรีบเข้าของทั้งหมด ซึ่งเป็นกรรมสิทธิ์ของบุคคลล้มละลายที่มีอยู่ทั้งภายในและภายนอกกรุงสยาม แต่จะไม่ยึดทรัพย์สินสมบัติในภายหน้าของบุคคลล้มละลายนั้น กฎอีกตามข้อที่สำคัญยิ่งขึ้นซึ่งสนธิสัญญาได้วางเอาไว้ก็คือ เรื่องเกี่ยวกับสิทธิในการตั้งถิ่นฐานของชาวฝรั่งเศสและชาวสยาม เรื่องเกี่ยวกับรายละเอียดในการจับกุม และเรื่องเกี่ยวกับศุลกากรและการเดินเรือภายในประเทศ

ส่วนกฎเกณฑ์เกี่ยวกับการที่ชาวฝรั่งเศสต้องปฏิบัติตามในกรณีที่เข้ามาอาศัยอยู่ในกรุงสยามนั้น ได้บ่งไว้ในสนธิสัญญาข้อ ๔, ๕ และ ๗ ตามลำดับ สนธิสัญญาข้อ ๓ บ่งไว้เฉพาะเรื่องการทำนากของพวกสอนศาสนา สนธิสัญญาข้อ ๔, ๕ และ ๗ มีไว้สำหรับชาวฝรั่งเศสโดยทั่วไป มีข้อแม้ว่าย่นเกี่ยวสำหรับชาวฝรั่งเศสที่ประสงค์จะเข้ามาทำนากอยู่ในกรุงสยาม ก็คือผู้ขอจะต้องให้หัวหน้ากงสุลเป็นผู้ลงทะเบียนใบขอ ซึ่งนั่นก็มีได้หมายความว่าชาวฝรั่งเศสทุกคนสามารถกำหนดว่าจะทำนากอยู่ที่ใดก็ได้ในอาณาเขตของกรุงสยาม สนธิสัญญาข้อ ๕ บ่งว่าชาวฝรั่งเศสจะเข้ามาทำนากอาศัยอยู่อย่างถาวรได้เฉพาะที่กรุงเทพฯ และบริเวณรอบๆ เมืองนี้เท่านั้น คือหมายความว่า ในอาณาเขตซึ่ง

เรือสามารถแล่นไปมาได้ในระยะ ๒๔ ชม. ถ้าหากล่องเลยกำหนดนี้ไปสนธิสัญญาข้อ ๗ บ่งไว้ว่า บุคคลผู้นั้นจะต้องขอทำหนังสือเดินทางตามอำนาจแห่งกรุงสยามไทยให้กงสุลเป็นผู้จัดทำ ถ้าหากมีผู้ชักชวน กงสุลจะทำหน้าที่จับกุมและปฏิบัติไปตามข้อตกลงทันที “โดยพิจารณาตามสภาพแห่งความเป็นประเทศเพื่อนบ้าน” ส่วนพวกนักวิชาการซึ่งประสงค์จะเข้ามาอยู่เกี่ยวภายใน ก็จะได้รับความร่วมมือจากสำนักงานต่าง ๆ เพื่อช่วยเหลือในการจัดตั้งชุมชนให้สำเร็จตามความมุ่งหมาย ฉะนั้นบุคคลพวกนี้จึงไม่จำเป็นต้องทำการสำรวจให้เนิ่นนานทุกครั้งไป ถ้าหากรัฐบาลแห่งกรุงสยามจำกัดเกี่ยวกับการจัดทำกิจกรรมต่างๆ ของชาติเรา นั่นก็เนื่องมาจากความไม่มั่นคงของจังหวัดต่างๆ ส่วนมากโดยเฉพาะตามจังหวัดซึ่งอยู่ห่างไกลออกไป ซึ่งอำนาจของเจ้าหน้าที่ตำรวจในกรุงสยามยังแผ่ไปไม่ถึงพอที่จะหยุดยั้งการปล้นสะดมได้

ตามข้อจำกัดซึ่งสนธิสัญญาได้วางไว้บ่งว่า ชาวฝรั่งเศสสามารถดำเนินการค้าได้อย่างเสรี ซื้อและขายสินค้าให้แก่ผู้ใดก็ได้ โดยไม่มีการผูกขาดความเสรีหรืออภิสิทธิ์ในการซื้อและขายแต่อย่างใด เสรีภาพส่วนนี้จะถูกจำกัดก็แต่เฉพาะในเรื่องการตั้งเคหสถานเท่านั้น ส่วนที่กรุงเทพฯ และอาณาเขตโดยรอบนั้น ชาวฝรั่งเศสสามารถทำการซื้อขาย เช่า ตั้งบ้านเรือนและหาพื้นที่ในการเพาะปลูกได้อย่างเสรี แต่เฉพาะพื้นที่ซึ่งอยู่ไม่เกินหกกิโลเมตรจากกำแพงเมือง การซื้อจะกระทำได้ตามอำนาจของรัฐบาลแห่งกรุงสยามเท่านั้น ผู้ที่ไม่ต้องอาศัยอำนาจของรัฐบาลก็คือชาวฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาพำนักอยู่ในกรุงสยามนับเป็นเวลาถึงสิบปี ข้อตกลงทั้งหมดจัดทำขึ้นก่อนหน้ากงสุลของฝรั่งเศส สนธิสัญญาข้อ ๕ ระบุว่าผู้มีสิทธิในผืนดินจะต้องทำผลิตภัณฑ์เกิดจากผืนดินภายในระยะเวลา ๓ ปีเป็นอย่างน้อย ถ้าหากรัฐบาลแห่งกรุงสยามประกาศยก

เลิกการค้าขายของบุคคลผู้นั้น ในกรณีนั้นรัฐบาลต้องคืนเงินค่าใช้จ่ายทั้งหมดให้

ข้อตกลงเหล่านี้ซึ่งไม่มีอยู่ในประเทศฝรั่งเศส นับเป็นสิ่งธรรมดาสามัญสำหรับพวกเมืองขึ้นและประเทศต่าง ๆ ซึ่งเปิดทางให้แก่ชาวยุโรปเมื่อเร็ว ๆ นี้กรุงสยามก็เช่นเดียวกับประเทศเขมร คือกฎหมายภายในประเทศมักทำความเดือดร้อนให้แก่ชาวพื้นเมืองที่ปล่อยผืนดินให้ว่างโดยไม่ทำการเพาะปลูก ข้อตกลงทางก้านกฎหมายเกี่ยวกับการขนส่งนั้น ต้องகுன்றิสัญญา ก.ก. ๑๘๕๖

เขาได้สรุปกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ไว้ดังนี้คือ ตามจังหวัดต่าง ๆ นั้น ชาวฝรั่งเศสไม่อาจผ่านนักหรือเดินทางโดยไม่มีหนังสือเดินทางได้เลย หรือแม้แต่จะทำการค้า หรือตั้งเคหสถานก็ตาม สิทธิในการตั้งบ้านเรือนจะทำได้ก็แต่ในบริเวณเมืองหลวงและชานเมืองซึ่งอยู่ไม่ไกลนัก

ฉะนั้นการเรียกร้องสิทธิจึงไม่จำเป็นที่ต้องทำ สิ่งที่ดีควรทำก็คือป้องกันมิให้มีการออกกฎหมายปกครองขึ้น หรือมิฉะนั้นก็ป้องกันความเชื่อถ้อยอย่างผิด ๆ ของชาวพื้นเมือง หรือ ไม่ก็ป้องกันความลำบากต่าง ๆ ตลอดจนความเห็นชอบอย่างผิด ๆ ของพวกผู้คัดค้านชาวไทย ทั้งเช่นทุก ๆ ประเทศซึ่งอำนาจของเจ้าปกครองมักจะแผ่ขยายออกไปมาก ฉะนั้นการออกกฎข้อบังคับกับชนิกจะให้บังเกิดผลทางก้านการปกครองจึงค่อนข้างยาก จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องตั้งหัวข้อเกี่ยวกับการจับกุม การแสดงออกแบบนี้มุ่งให้เห็นถึงจุดหลวมของการตัดสินแบบท้องถิ่นเมื่อเทียบกับการตัดสินของกงสุล ซึ่งมุ่งถึงความสนใจเป็นหัวข้อสำคัญ เพื่อให้คนของเราเกิดความมั่นใจในความยุติธรรมของคำพิพากษาซึ่งถูกยกขึ้นมาระหว่างชาวฝรั่งเศสและชาวสยาม สนธิสัญญาจึง

กำหนดให้ยกข้อกล่าวหาโดยทั่วไปให้แก่ศาล สนธิสัญญาข้อ ๘ และ ๙ บ่งถึง
 หัวข้อพิเศษต่าง ๆ เช่น กงสุลฝรั่งเศสจะไม่ยื่นมือเข้ามาเกี่ยวข้องกับเรื่องการ
 แข่งขันระหว่างชาวไทยด้วยกัน หรือระหว่างชาวไทยกับคนต่างชาติ แต่ถ้
 หากมีการขัดแย้งระหว่างชาวฝรั่งเศสกับชาวไทยขึ้น ผู้ร้องทุกข์ ซึ่งจะเป็น
 ชาวฝรั่งเศสหรือชาวไทยก็ตามจะต้องยื่นข้อกล่าวหาต่อกงสุลฝรั่งเศส ซึ่งทาง
 กงสุลจะต้องพยายามหาทางแก้ปัญหาโดยละมุนละม่อม ฉะนั้นกงสุลจึงเท่ากับ
 เป็นผู้ตัดสินในชั้นต้นทีเดียว ต้องพยายามหาทางไกล่เกลี่ยก่อนจะมีการเขียน
 คำร้องขึ้นในทุกๆเรื่อง ในกรณีที่ไม่มีทางไกล่เกลี่ย ทางกงสุลฝรั่งเศสจะต้องหา
 ข้าราชการไทยซึ่งมีความสามารถในการตัดสิน และทั้งสองฝ่ายจะต้องพยายาม
 ตัดสินเรื่องให้ดำเนินไปด้วยความยุติธรรม โดยเหตุที่เรื่องราวต่างๆยังมีได้
 เรียบเรียงไว้อย่างดี เริ่มแรกจึงต้องตั้งข้อกล่าวหาอย่างเป็นทางการ โดยเริ่มต้น
 อ่านว่า “เมื่อชาวฝรั่งเศสคนหนึ่ง หรือเมื่อชาวไทยคนหนึ่งร้องทุกข์ขึ้น” ผู้
 ร้องทุกข์หรือเจ้าทุกข์ในที่นี้ก็คือผู้ยื่นคำร้อง สนธิสัญญากล่าวไว้ว่าผู้ร้องทุกข์
 จะต้อง “ร้องเรียนโดยอาศัยความยุติธรรมเป็นหลัก” โดยไม่จำเป็นต้องบ่ง
 ว่าเป็น จะต้องใช้กฎหมายของฝรั่งเศสหรือไม่ จะต้องใช้กฎหมายของคนไทย
 ความยุ่งยากต่างๆ มักจะปรากฏขึ้นอยู่เสมอๆ โดยเฉพาะในกรณีที่ผู้ตัดสินทั้ง
 สองไม่อาจตกลงกันได้ ตามข้อปฏิบัติอย่างแท้จริงจะต้องเป็นไปดังนี้คือ เมื่อ
 ผู้ร้องทุกข์เป็นชาวฝรั่งเศส กงสุลชาวฝรั่งเศสจะเป็นผู้ดำเนินการแต่ผู้เดียว
 ตรงกันข้ามถ้าหากผู้ร้องทุกข์เป็นคนไทย เรื่องจะต้องถูกเสนอแก่เจ้าหน้าที่
 คนไทย ข้อกล่าวหาระหว่างชาวฝรั่งเศสด้วยกัน และระหว่างชาวฝรั่งเศสกับ
 คนต่างชาติ ไม่ตกอยู่ในหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ไทยที่จะตัดสิน ยกเว้นในกรณี
 ที่เกิดการทะเลาะวิวาท ซึ่งนอกเหนือจากกฎที่วางไว้และเจ้าหน้าที่จำเป็นต้อง

ยื่นมือเข้าไปห้ามปราม แต่ในกรณีเช่นนี้ทางกงสุลมักจะประสบปัญหาในการลงโทษ ชาวฝรั่งเศสที่ประพฤติก็นเป็นนาครและล่วงละเมิดกฎหมายไทย จะต้องถูกลงโทษตามอำนาจของศาลไทยตามคำพิพากษาของกงสุล และกงสุลจะเป็นผู้ตัดสินลงโทษเช่นเดียวกันกับกฎหมายฝรั่งเศส เรื่องลงเอยว่ากงสุลจะเป็นผู้รับภาระเกี่ยวกับการตัดสินและการลงโทษทั้งหมด เช่นเดียวกันกับเรือของฝรั่งเศสซึ่งจะถอนออกไปได้ก็โดยอำนาจของชาวฝรั่งเศสและของกัปตันเท่านั้น การที่ฝรั่งเศสไม่มีเรือรบประจำน่านน้ำนั้น ทางรัฐบาลไทยจำต้องยื่นมือกงสุลเข้าไปจัดการ ทั้งนี้เพื่อเป็นการแสดงความเคารพอำนาจของประเทศนั้นที่มีต่อตน

ข้อตกลงดังกล่าวทั้งหมดให้ความมั่นใจแก่ชาวฝรั่งเศสได้ว่า ท่านจะได้รับคามยุติธรรมเท่าๆ กันตรงตามรูปชนบธรรมเนียมประเพณี ในกรณีที่มีการกระทำความผิดล่วงละเมิดกฎหมาย กษัตริย์ของเราก็สามารถหลีกเลี่ยงเงื้อมมือกฎหมายอันบ้าเถื่อนตลอดจนความทารุณต่าง ๆ ของประเทศทางตะวันออกไกล

ข้อสัญญาว่าด้วยเรื่องการคุ้มกันทรัพย์สินสมบัติตลอดจนบุคคลชาวฝรั่งเศสซึ่งมาอาศัยอยู่ในกรุงสยามได้กล่าวไว้อย่างสมบูรณ์ในสัญญาข้อ ๑๕ ก่อนถึงเรื่องการรับประกันให้เรือของชาวฝรั่งเศสแล่นเข้าปากน้ำได้อย่างเสรี รวมทั้งสินค้าที่บรรทุกมา ตลอดจนการเข้ามาเยือนอาณาจักรกรุงสยามได้อย่างเสรีด้วย เรือรบมีสิทธิ์ทอดสมอในปากแม่น้ำซึ่งเป็นท่าเรือของกรุงเทพ ฯ แต่ทั้งนี้มิชอบแม้ว่าจะต้องบอกรัฐบาลไทยให้ทราบล่วงหน้าเสียก่อน ในสนธิสัญญาที่อังกฤษกับไทยทำขึ้นในปี ค.ศ. ๑๘๕๕ นั้น รู้ดีว่าจะมีความแตกต่างกันประการที่เห็นได้ชัดคือ สนธิสัญญามักจะให้เรือรบอังกฤษต้องขอ

อำนาจจากรัฐบาลไทยในกรณีที่ต้องการเล่นเรือเข้าสู่ปากแม่น้ำ สนธิสัญญาข้อ ๑๖ เปิดทางให้แก่เรือรบและเรือสินค้าของชาวฝรั่งเศส ตลอดจนการนำเรือเข้าอยู่เรือไทยเพื่อรับการซ่อมแซม สนธิสัญญายังบังคับให้ยามฝั่งชาวไทยให้ความช่วยเหลือแก่เรือฝรั่งเศสในกรณีที่ตกอยู่ในที่กำบังหรือไม่ก็เรืออับปาง

ยังมีสนธิสัญญาอื่นๆ อีกหลายข้อ แก่ที่ได้เปรียบมากที่สุดสำหรับชาวฝรั่งเศสก็คือการเก็บค่าธรรมเนียม สนธิสัญญาข้อ ๑๘ ระบุแยกสินค้าของเราออกเป็นประเภทระวางขึ้นน้ำ การนำร่อง การทอดสมอ การเบ็ดสะพาน ทั้งนี้หมายความว่าทางท่าเรือหรือทางค้ำในสามารถมองเห็นเรือแล่นเข้ามาเสียก่อน การอนุญาตปลดปล่อยให้เรือเข้ามานั้นระบุไว้ในสัญญาข้อ ๑๘ ความจริงแล้วสัญญาข้อนี้อ่อนมากไป คือบ่งให้เสียภาษี ๓% ซึ่งนับว่าไม่ใช่กฎศุลกากรที่ถูกต้องกันนัก สนธิสัญญาข้อ ๑๘ และ ๑๘ บ่งไว้ด้วยกันถึงการเสียภาษีทดแทนตามรูปลักษณะของเรือ ซึ่งทั้งนี้หมายความว่าต้องวางกฎเกณฑ์เกี่ยวกับเรื่องระวางขึ้นน้ำและการนำร่องตลอดจนอื่นๆ เสียก่อน

สนธิสัญญาข้อ ๑๘ กล่าวเพิ่มเติมไว้ว่า การเสียภาษี ๓% นี้จะไม่มี การเปลี่ยนแปลงอีกในภายภาคหน้า หลังจากมีการออกกฎข้อนี้แล้ว ก็จะไม่มีการเก็บภาษีหรือเพิ่มค่าธรรมเนียมของสินค้าฝรั่งเศสซึ่งขายอยู่ภายในประเทศอีกต่อไป สินค้าเหล่านี้ได้รับอนุมัติให้เข้ามาเป็นการชั่วคราวเท่านั้น ถ้าหากสินค้าเหล่านี้ถูกส่งกลับออกไปอีกครั้งหนึ่ง เจ้าของสินค้าจะได้รับเงินค่าภาษีอากรขาเข้าคืนทั้งหมด ทามนัยแห่งสนธิสัญญาข้อ ๑๘ การเก็บภาษีขาออกจะต้องถูกกำหนดไว้เป็นหัวข้อเกี่ยวเนื่องกับสนธิสัญญา ซึ่งระบุสินค้าบางชนิดที่จะขนออกนอกกรุงสยาม กฎข้อบังคับแบ่งแยกสินค้าออกเป็น ๒ ประเภท คือ สินค้าประเภทฟุ่มเฟือยซึ่งลงบัญชีไว้ยาวเหยียด ประเภทช่าง หนังสั้ว

กระตุก และชนนิก เป็นต้น สินค้าเหล่านี้ได้รับการยินยอมให้เก็บภาษีอากรตามอัตราที่ระบุไว้แก่ละชุนิกตามกฎข้อบังคับ นี้ก็เช่นเดียวกันอีกก็คือการเก็บอากรจะเข้ามาแทนที่ภาษีภายในซึ่งเก็บตามผลผลิตของสินค้า ซึ่งก็ไม่ควรจะเรียกว่าภาษีขาออกที่เกี่ยวนัก สินค้าประเภทที่สอง ส่วนใหญ่ก็ได้แก่ประเภทเครื่องใช้ไม่นับรวมกับภาษีอากรประเภทอื่นเพื่อย แค้นับรวมเข้ากับการเก็บภาษีเครื่องอุปโภคและบริโภค นี่ก็เป็นเครื่องยืนยันว่าด้วยเรื่องภาษีแห่งการทดแทน ซึ่งกล่าวไว้ในกฎเกณฑ์การเสียภาษีตามสนธิสัญญาข้อ ๑๘ และ ๑๙ เช่นเดียวกันกับภาษีขาเข้า ก็จะไม่มีการเพิ่มภาษีขาออกอีกในภายภาคหน้า ท้ายที่สุด พวกเงินตรา เบบิงท์สทุกดอลลาร์ของใช้ส่วนหัวจะได้รับ การผ่อนผันในการเสียภาษีขาเข้าเช่นเดียวกันกับภาษีขาออก

สนธิสัญญาข้อ ๒๐ ระบุว่านอกเหนือจากการเสียภาษีอากรตามที่ระบุมาข้างต้นนี้แล้ว ชาวฝรั่งเศสสามารถนำสินค้าเข้าและออกทุกชนิดได้อย่างเสรี สนธิสัญญาข้อนี้มีผลเนื่องมาจากการห้ามปรามเกี่ยวกับการนำสินค้าเข้าออกในฝรั่งเศส ซึ่งใช้กันอย่างแพร่หลายมาตั้งแต่สมัยโบราณ รัฐบาลไทยจะเป็นผู้วางกฎเกณฑ์เกี่ยวกับการนำออกของข้าว ปลา และเกลือซึ่งใช้เกี่ยวกับปลา โดยมีข้อแม้ว่าจะให้คำแนะนำแก่ประชาชนล่วงหน้าก่อนหนึ่งเดือน วิวัฒนาการทางกัน ความคืบเกี่ยวกับเศรษฐกิจนี้ เป็นเครื่องชักจูงให้ข้อห้ามตามระเบียบแบบแผนในยุโรปค่อยๆ หายไป เป็นที่เข้าใจกันว่า วิธีแก้ไขที่ดียิ่งขึ้นในกรณีที่เกิดการรอคอยเนื่องจากผลผลิตตกต่ำก็คือ การยกเลิกกฎเกณฑ์ทางกันศุลกากรนี้เสีย และยอมอนุญาตให้เมืองภายนอกจัดหาสิ่งซึ่งคนชาติของตนเอาเอง ก็จะเห็นได้จากการห้ามส่งข้าวออกนอกประเทศในแหลมไคชินจิน ในปี ค.ศ. ๑๘๗๘ ความลำบากเกี่ยวกับการจัดหาเสบียงนี้ ประเทศเมือง

ชนแต่ละเมืองคงจะพิสูจน์ตนเองได้ดีว่าขนาดไหน แม้จะตระหนกถึงขั้นนี้ได้ก็
ก็ตาม กรุงสยามก็ยังคงต้องการจะรักษาขนบธรรมเนียมเหล่านี้ไว้

สนธิสัญญาในปี ค.ศ. ๑๘๕๖ นำหนทางไปสู่ความสัมพันธ์อันที่
เพื่อนและเก๋มไปก่วยความสุขสงบในชั่วระยะเวลาอันสั้น เป็นหนทางนำไปสู่
ความร้าวรอยทางด้านการค้า ซึ่งประเทศเราต้องประสบความล้มเหลวราวปี
ค.ศ. ๑๘๗๕ โดยไม่อาจที่จะนำกลับคืนมาได้ ความเจริญรุ่งเรืองของคลัง
สินค้าซึ่งตั้งอยู่ที่กรุงสยามในระยะเวลาสิบห้าปีต่อเนื่องกันมามีมากมายเหลือจะ
คณานับ แต่เมื่อชาติอื่นหลังโหลเข้ามา เป็นอันว่า ชาวเยอรมัน ชาวสวิส
ชาวอิตาลี ชาวเคนมาร์ก และการพัฒนาอย่างมหาศาลของสินค้าอังกฤษ-ไทย
ทำให้สินค้าของฝรั่งเศสตกต่ำ ไปอยู่ในอันดับประเทศซึ่งถูกกดขี่ไว้ประเภท
“เบ็กเกิลด์” ฉะนั้นเราจึงพยายามเข้าหุ้นการค้าในกรุงสยามกับประเทศ
อังกฤษมาจนถึงปี ค.ศ. ๑๘๗๕ ปัจจุบันนี้เราถูกจำกัดอยู่ในอันดับที่ ๗ หรือ
ที่ ๘ ตามตัวเลขของธุรกิจย่อยๆ แม้ว่าสินค้าของเราจะก้าวหน้าขึ้นก็ตาม
เรื่องการตกต่ำของสินค้าไม่เป็นเรื่องที่จะต้องนำมาคำนึงว่า อาจกล่าวได้สั้นๆ
ว่าสินค้าของเราตกต่ำลงเพราะคู่แข่งของเราผลิตสินค้าที่จำเป็นสำหรับกรุง
สยามได้ดีกว่าและถูกกว่า ทั้งนี้เพราะเหตุว่าพ่อค้าของเราละเลยต่อการ
ค้าที่อยู่ไกลโพ้น แม้ว่าจะมีความสำคัญเพียงใดก็ตาม ทั้งนี้ไม่นับสาเหตุเนื่อง
มาจากสงครามภายในประเทศในปี ค.ศ. ๑๘๗๐

ในระยะเวลาสองสามปีแห่งความสัมพันธ์อันราบรื่น เหตุการณ์อัน
ไม่คาดฝันได้เกิดขึ้นและนำความเปลี่ยนแปลงอันใหญ่หลวงมาสู่ความเกี่ยวพัน
ระหว่างฝรั่งเศสกับไทย เหตุการณ์ที่ว่านี้ก็คือชัยชนะของฝรั่งเศสในแหลม
โคชินจีนในปี ค.ศ. ๑๘๕๔-๑๘๖๓ นับจากนั้นมาจนถึงบัดนี้ กรุงสยามและ

ประเทศฝรั่งเศสก็ไม่เคยมีเรื่องขัดแย้งกันอีกเลย ทุกสิ่งทุกอย่างระหว่างสองประเทศ ได้ถูกแก้ปัญหาไป จนหมด โดยการประนีประนอมกันทางการค้า ประเทศฝรั่งเศสดำเนินการค้าควบคุมไปกับกรุงเทพฯ และหยุดยั้งชัยชนะของคนที่มืคอ่ประเทศทางตะวันออก เราจะเห็นได้ว่าอาณาจักรซึ่งรัฐบาลไทยได้จากกษัตริย์เชมรนั้น หรือแม้แต่การรุกรานอย่างไม่หยุดยั้งของไทย ตลอดจนเส้นทางธุรกิจของเชมรต้องตกอยู่ใต้อำนาจของอาณาจักรไทยที่เล็กลงที่ละน้อย นอกจากนั้นทางด้านการศึกษานอกของเชมรยังถูกรุกรานบ่อย ๆ จากชาวเวียดนาม ชัยชนะทางก้านแหลมโคชินจีนในปี ค.ศ. ๑๘๖๕ และสนธิสัญญาในปี ค.ศ. ๑๘๖๓ ซึ่งเชมรและฝรั่งเศสได้ทำขึ้นไว้ ได้กั้นเชมรให้พ้นออกจากภยันตรายทางด้านการศึกษานอก สนธิสัญญาอันเดียวกันซึ่งบังคับให้เชมรอยู่ภายใต้การคุ้มกันของประเทศเรา สามารถหยุดยั้งการช่วงชิงบัลลังก์ ตลอดจนการรุกรานของกรุงเทพฯ ทางด้านการศึกษานอกของเชมรโดยสิ้นเชิง สนธิสัญญาฉบับลงวันที่ ๑๑ สิงหาคม ค.ศ. ๑๘๖๓ ข้อ ๑ กล่าวว่า “จักรพรรดิฝรั่งเศสตกลงพระทัยที่จะคุ้มกันกษัตริย์เชมร” และข้อ ๑๖ บังว่า “กษัตริย์แห่งฝรั่งเศสจะทรงเป็นผู้ยึดถืออำนาจและกฎหมายอันเกี่ยวแก่รัฐ และจะทรงให้ความคุ้มครองเมื่อเกิดการรุกรานจากภายนอกอีกด้วย” ประเทศฝรั่งเศสรับภาระในการสนับสนุนสันติภาพภายในประเทศมากเท่ากับรักษายาแตนของเชมรและให้ความคุ้มกันความมั่นคงของยาแตน กุศโลบายของไทยต้องการให้เจ้าในโรคมกลับมามีวินัยสิ่งต่าง ๆ ด้วยพระองค์เอง นานมาแล้วที่ประเทศเชมรดำรงอยู่อย่างสร้างความฉงนให้แก่กรุงเทพฯ การถูกคุกคามของประเทศนี้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างกระทันหันต่อจิตใจของกษัตริย์ การเปลี่ยนซึ่งก่อนข้างจะกินเวลานาน ทำให้ระลึกอยู่เสมอว่าบนชายแดนด้านตะวันออก

นี้ยังมีผู้คุ้มกันที่ทรงอำนาจอยู่อีกผู้หนึ่ง ผู้ซึ่งจะกลายเป็นศัตรูที่น่ากลัวยิ่งกว่า
กรุงสยาม กรุงสยามนั้นถูกบังคับให้ล้มเลิกความตั้งใจที่จะกองเอกราชทางบ้าน
การเมือง และพยายามคุกคามดินแดนอย่างช้า ๆ ครุ่นคิดที่จะเลิกล้มการช่วงชิง
ราชบัลลังก์แบบที่เคยทำมา นั่นเป็นจุดประสงค์ในการทำสนธิสัญญา ลงวัน
ที่ ๑๕ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๘๖๘ ระหว่างประเทศฝรั่งเศสกับกรุงสยาม การ
รวมอาณาจักรทั้ง ๓ ทางทิศตะวันตกและชายแดนทุกด้านทางตอนใต้และทาง
ทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเขมร ซึ่งเป็นเขตแดนของฝรั่งเศสก็นับเป็นการ
สิ้นสุดการรุกรานทางบ้านแหลมโคชินจีน ประเทศเขมรถ้าเข้าไปอยู่ในเขต
แดนของฝรั่งเศส ตามกฎของสนธิสัญญา ค.ศ. ๑๘๖๓ ชาวฝรั่งเศสที่อาศัยอยู่
ในเขมรสามารถเดินทางและทำการค้าในเขมรได้อย่างเสรี เขาเหล่านั้นถูกทำ
ให้นั่นใจว่าจะได้รับผลประโยชน์ตามอำนาจแห่งกฎหมายผสมในกรณีที่เกิดกติก
การละเมิดกฎหมายของเขาจะถูกตัดสินโดยผู้พิพากษาจากไซ่ง่อนตามกฎหมาย
ของฝรั่งเศส ย่อหน้าที่ ๑ ของข้อ ๒ ภาคคณะเรื่องการตั้งตำแหน่งข้าหลวง
ฝรั่งเศสประจำกรุงพนมเปญ บุคคลที่จะเลือกนั้นยังลงเลือกอยู่ ตามกฎสนธิ
สัญญานั้นการควบคุมการตัดสินประหารชีวิตจะต้องอาศัย "จกหมายคุ้มกัน
ฉบับปัจจุบัน" สนธิสัญญาบ่งไว้ว่าประเทศเมืองขึ้นไม่สามารถแต่งตั้งกงสุลได้
เองถ้าหากไม่ได้รับคำยินยอมจากประเทศฝรั่งเศสเสียก่อน

ข้อสำคัญอยู่ที่ว่า ผลประโยชน์ที่คนของเราจะได้รับทางบ้านชายแดน
เขมร การสอกล่อลวงเพื่อมิให้กองโจรไทยเข้าโจมตี ทั้งนี้ทั้งนั้นก็ตกเป็น
ภาระของประเทศฝรั่งเศส ซึ่งจะเป็นผู้คุ้มครองคามที่บ่งไว้ใน สนธิสัญญา
ค.ศ. ๑๘๖๓ เพื่อเป็นการยืนยันในเรื่องสันติภาพของประเทศ ตลอดจนการ
ลดจำนวนเหตุร้ายต่าง ๆ ทางชายแดน จึงได้มีการตกลงให้มีการปักปันเขต

แทนโดยใช้เครื่องหมายที่ชัดเจน เพื่อให้ข้อตกลงอันนี้บรรลุผลง่ายขึ้น จึงเห็นสมควรว่าควรยกเมืองพระตะบอง (Battambang) และเมืองพระนคร (Angkor) ให้แก่ไทยเสียเพื่อเป็นการแลกเปลี่ยน ทางกรุงสยามจะต้องรับรู้กรณีที่เรามีหน้าที่คุ้มกันประเทศเขมร และจะไม่เบียดเบียนสิทธิญาดับซึ่งทางกรุงสยามทำไว้กับกษัตริย์นโรคมในปี ค.ศ. ๑๘๖๓ ตามสนธิสัญญานั้นได้มีการยืนยันถึงสนธิสัญญาซึ่งรวบรวมขึ้นไว้ในระยะเวลาอันสั้นระหว่างกษัตริย์นโรคมและประเทศฝรั่งเศส

สนธิสัญญาปี ค.ศ. ๑๘๖๘ นำความหายนะมาสู่ฝรั่งเศส มิใช่แต่เพียงว่าประเทศเราต้องเสียผลประโยชน์ในหลายด้านเท่านั้น แต่กรุงสยามยังได้รับรู้ถึงสภาพของเหตุการณ์ซึ่งเราไม่อาจหลีกเลี่ยงได้อีกด้วย การยกเลิกสนธิสัญญาที่ทำขึ้นระหว่างไทยกับเขมรไม่ก่อให้เกิดผลดีแก่ประการใด สนธิสัญญาฉบับนี้ซึ่งทำขึ้นภายหลังสนธิสัญญาฝรั่งเศส - เขมร (Franco-Cambodgien) มิได้มีกฎข้อบังคับอย่างเต็มที่เพราะเหตุว่า กษัตริย์นโรคมได้ทรงสละอำนาจอธิปไตยภายนอก มอบให้อยู่ในความดูแลของคณะทูตของเราพระองค์ ไม่ทรงมีสิทธิ์ที่จะลงความเห็นเกี่ยวกับสนธิสัญญาอีกเป็นอันขาด ในกรณีที่ได้เซ็นพระนามไว้ตอนล่างของสนธิสัญญาดับในปี ค.ศ. ๑๘๖๓ พวกเราไม่ค่อยพอใจนักที่ได้เห็นเขตแดนถูกบีบขึ้นเช่นนั้น วงการทูตไทยที่เชี่ยวชาญมักจะมีเล่ห์เพทุบายในการผลักดันข้อตกลงต่าง ๆ ในกรณีที่มีผู้ชักผลประโยชน์ของกรุงสยาม ฉะนั้นในสนธิสัญญาปี ค.ศ. ๑๘๖๘ แทนที่จะแก้ปัญหาระหว่างการตกลงบีบขึ้นเขตแดน กลับบอกล่วงหน้าไว้ในสัญญาข้อ ๔ ว่า จะมีการแต่งตั้งคณะกรรมการเพื่อชี้กันแทนโดยใช้เสาเขตแดนหรือเครื่องหมายอย่างอื่น ที่ชายแดนปัจจุบันซึ่งแบ่งแยกเขมรกับไทย ขอกล่าวเพิ่มเติม

ถึงการยกเลิกใช้นายหน้าเจรจาชาวฝรั่งเศส ซึ่งขณะนั้นเรารู้เรื่องเกี่ยวกับสถานการณ์ของประเทศเพื่อนบ้านแค่เพียงเล็กน้อย ความไม่ลงรอยกันก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแก้ไขในเรื่องการแผ่ขยายดินแดนซึ่งตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของรัฐบาลต่าง ๆ อย่างไม่หยุดยั้ง เจ้าหน้าที่ไทยเท่านั้นที่สามารถจะให้คำแนะนำแก่ไม่อาจให้คำยืนยันโดยปราศจากข้อบ่งชี้ ฉะนั้นจึงได้มีการตกลงที่จะแต่งตั้งพนักงานสอบสวนขึ้นคนหนึ่ง คณะกรรมาธิการชุดนี้ยังไม่เคยปฏิบัติงานมาก่อน ฉะนั้น พวกผู้ร้ายจึงยังคงลอยนวลอยู่ตามชายแดนที่ปลอดทหารอยู่ ขณะที่เจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสกระตือรือร้นที่จะปราบปรามความไม่สงบที่เกิดขึ้น พวกผู้ก่อการร้ายก็เรียกร้องขอขึ้นอยู่กับกฎหมายไทย โดยอ้างว่าคนก่อเรื่องขึ้นในเขตแดนไทยเพื่อมิให้เจ้าหน้าที่ไทยลงโทษตนได้

ความยุ่งยากทางก้านอื่นมีเหตุเนื่องมาจากความ ไม่แน่นอน ของสนธิสัญญา สนธิสัญญา ค.ศ. ๑๘๖๘ ข้อ ๖ ลงไว้ว่า พวกเรือของฝรั่งเศสสามารถแล่นเข้าสู่อาณาเขตบริเวณแม่น้ำโขงและทะเลสาบคันทัน ในซึ่งติดกับอาณาเขตไทยได้อย่างเสรี ต่อมาชาวไทยอ้างว่าแม่น้ำไหลผ่านเขตแดนจึงพากันเรียกร้องสิทธิทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขง สนธิสัญญาดังนี้ได้รับความยินยอมในขณะที่ฝรั่งเศสกำลังทำสงครามอยู่กับเวียดนาม สนธิสัญญาทำขึ้นเพื่อยืนยันทางผ่านเข้าสู่อาณาจักรคันทันใน ซึ่งจะไม่ก่อความเดือดร้อนให้กับกรุงสยามเกี่ยวกับเรื่องฝั่งแม่น้ำ เจตนาอีกอันหนึ่งก็คือการคักแปลงถนนให้สะดวกแก่ผู้ที่จะเข้าไปสำรวจและศึกษาในประเทศลาว ซึ่งขณะนั้นกำลังอวสานอย่างความมั่งคั่งของคนอยู่ เพราะความไม่แน่นอนของสนธิสัญญาในการกำหนดเขตแดนนี้เอง ที่ชักจูงให้ไทยทำการรุกรานอาณาเขตทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง โดยแสวงหาที่ว่าตนมีสิทธิ์เหนือดินแดนแห่งนั้น สนธิสัญญาดังนี้ถูกเซ็น

รับรองจากรัฐมนตรีกระทรวงคมนาคมทางน้ำ ซึ่งเป็นผู้คัดค้านความบกพร่อง
ทางการทูตของเรา กรุงสยามได้เสนอให้มีการเจรจากันที่ปารีสเพื่อชี้ให้เห็น
ข้อบกพร่องเหล่านี้ ทุกพิเศหจําค้องหาทางหลีกเลี่ยงโดยอาศัยความชำนาญ
ทางกํานกฎหมายเกี่ยวกับจังหวัดก่าง ๆ ที่ยอมจํานน

ถ้าหากสนธิสัญญานําผลเสียมาสู่ประเทศฝรั่งเศส ทางกรุงสยามก็จะ
เป็นผู้ได้รับผลประโยชน์นั้น นอกจากนั้นยังเป็นการรบกวนความสงบของ
ประชาชนที่อาศัยอยู่ตามชายแดน หากกรุงสยามยอมรับจังหวัดใหญ่ไว้ใน
ครอบครองสองจังหวัด ซึ่งแต่ก่อนนี้เคยเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรเขมร คือ
จังหวัดพระตะบองและจังหวัดพระนคร

ความอุดมสมบูรณ์อย่างมากมายซึ่งครอบคลุมสิ่งปรักหักพังของโบราณ
สถานของเขมร จังหวัดทั้งสองนี้มีพลเมืองอยู่อย่างหนาแน่น จังหวัดพระนคร
เป็นเมืองหลวงเก่าของอาณาจักร นานมาแล้วที่ไทยต้องการจะได้จังหวัดทั้ง
สองไว้ในครอบครองของตน ดังที่เราได้เห็นมาเมื่อก่อนหน้านี้ว่าเหตุใดจึงได้
มีการช่วงชิงบัลลังก์เกิดขึ้นบ่อย ๆ สนธิสัญญาปี ค.ศ. ๑๘๖๘ บังให้รู้ถึงกฎ-
หมายลงโทษการฉุกคร่าอาจารย์ บางข้อได้ระบุว่ากษัตริย์นโรคมไม่เคยลง
ศัถยาบันในการยับยั้งเกี่ยวกับเขตแดนเลย เราก็เลยสงสัยว่าสภาพการหยุด
ยั้งนี้จะยังใช้บังคับได้หรือไม่ ก่อนอื่นจําจะต้องดูว่าความเห็นชอบของกษัตริย์
เขมรเป็นสิ่งจําเป็นหรือไม่ ดูเหมือนว่าจะไม่จําเป็นนักแน่ละ สนธิสัญญา
ฝรั่งเศสกับเขมรซึ่งทำขึ้นในปี ค.ศ. ๑๘๖๓ ไม่ได้กล่าวถึงบทบาทของฝรั่งเศส
เกี่ยวกับธุรกิจภายนอกเหนือจากการให้ความคุ้มกัน แค่มอบรับการป้องกัน
อาณาจักรเขมร ภัยเหตุผลอื่นที่ฝรั่งเศสถูกกำหนดให้ยอมรับกฎข้อบังคับ
ตามสนธิสัญญาที่ทำขึ้นโดยฝ่ายเขมร กษัตริย์นโรคมไม่อาจลงความเห็นใด ๆ

ได้เลยถ้าหากฝรั่งเศสไม่ยินยอมตาม จะต้องกล่าวเพิ่มเติมไว้ด้วยหรือไม่ว่า ภาษีรัษฎากรตามกฎหมายในการเจรจาที่กำหนดไว้ในสนธิสัญญา ประเทศฝรั่งเศสจำต้องรับภาระในการเจรจากกลางตามความจำเป็นกับต่างประเทศด้วยหรือไม่? แท้ที่จริงแล้วการดำเนินงานแบบนี้ได้รับการปรับปรุงให้ดีขึ้น แต่ที่ยังไม่วายถูกคัดค้านจากพวกเนติบัณฑิต การหยุดยั้งการรุกรานจังหวัดต่าง ๆ จำต้องพิจารณาเล็กน้อย เพราะเหตุว่าบันทึกต่าง ๆ นั้นฝรั่งเศสได้ลงชื่อไว้ทั้งหมด และบันทึกเหล่านั้นได้ใช้กันมาเมื่อ ๔๐ ปีมาแล้ว

แม่น้ำโขงยังคงเป็นปัญหาอยู่ตั้งแต่แรกมาแล้ว แต่สงครามในปี ค.ศ. ๑๘๗๐ ทำให้ปัญหานี้ชะงักลงไปชั่วคราว รวมทั้งการแผ่ขยายอาณานิคมของฝรั่งเศส โดยเหตุที่ฝรั่งเศสต้องยื่นมือเข้ามาเกี่ยวข้องกับอีกหนในประเทศทางตะวันออกไกล ก่อนอื่นฝรั่งเศสจะต้องหาทางประนีประนอมการทะเลาะวิวาทซึ่งเกิดขึ้นในเวียดนามเสียก่อน

แม่น้ำโขงกลายเป็นความสำคัญลงไป ในเมื่อได้มีการค้นพบฝั่งทะเลใหม่ ซึ่งเหมาะแก่การเข้าครอบครอง และในแม่น้ำแควก็มีทางผ่านไปยังประเทศลาวและยูนนานได้ง่ายเข้า ยิ่งกว่านั้นประเทศต่าง ๆ ยังพบว่าแม่น้ำสายใหญ่นั้นมีอุปสรรคในการเดินเรือ พுகถึงทางตันทหารนับว่าเป็นที่ซึ่งเข้าไปให้ความช่วยเหลือได้ยาก ฉะนั้นแม่น้ำโขงจึงถูกเบนความสนใจออกไป และเราก็ได้เห็นว่าการรุกรานกำลังมุ่งอยู่กับแม่น้ำคานนี้ แต่ยังคงเล็งใจเพราะเกรงอิทธิพลจากประเทศเราที่มีต่อประเทศเพื่อนบ้าน เกรงว่าถ้าทำอะไรลงไปคนก็จะตกอยู่ในอันตราย

เวลาล่วงเลยไปถึงสิบเก้าปี ปัญหาทางบ้านชายแดนซึ่งบ่งอยู่ในสนธิสัญญาปี ค.ศ. ๑๘๖๗ ก็ยังคงตกลงกันไม่ได้ สำหรับฝรั่งเศสนั้นถือว่าการปักปัน

เขตแดนเป็นการกระทำที่ออกจะไร้ประโยชน์ ส่วนกรุงสยามก็คำนึงถึงว่ายังไม่เหมาะแก่เวลาและเกรงอันตราย

โดยที่จริงแล้ว ขณะที่ฝรั่งเศสกำลังทำสงครามกับเวียดนามอยู่ ทางกรุงสยามถือโอกาสสุญญากาศเมืองเว้โดยไม่ให้ฝรั่งเศสรู้ตัว ขณะนั้นเมืองเว้ไม่มีทางต่อสู้ ความพยายามและความเสียสละของชนชาติเว้บอกให้รู้ว่าดินแดนของเรา กำลังถูกคุกคาม ชายแดนของเราซึ่งกำลังถูกตัดทอนและสิทธิซึ่งไม่มีการยอมรับรู้ใด ๆ ทั้งสิ้นตามแผนผังซึ่งทำกันไว้อย่างไม่ยุติธรรม ประกอบทั้งการกระทำแบบคู่กันของไทยซึ่งเราก็คำนวณว่ามีสาเหตุมาจากอิทธิพลที่ได้รับจากต่างชาติ ข้อสงสัยเหล่านี้เกิดขึ้นพร้อม ๆ กับเหตุการณ์ซึ่งเกิดขึ้นในระยะเวลาเดียวกัน ประเทศอังกฤษผู้ได้ชัยชนะจากพม่า จากฝรั่งเศส จากมณฑลทังเกีย (Tonkin) และพยายามที่จะรุกไล่เข้าไปในดินแดนจีน แต่โดยเหตุที่ทั้ง ๒ ประเทศมีความแตกต่างกัน ประเทศฝรั่งเศสต้องเผชิญกับกองโจรสลักและความไม่มั่นคงของจีน ประเทศอังกฤษทรงกันข้ามต้องเผชิญกับความอวคตของกรุงสยามที่มีต่อประเทศพม่า ฉะนั้นจึงได้มีการตกลงประนีประนอมกัน ระหว่างอังกฤษกับ ไทยเพื่อต่อต้านฝรั่งเศส อิทธิพลของอังกฤษเริ่มครอบงำไปทั่วกรุงเทพ ฯ ในขณะที่ฝรั่งเศสยื่นมือเข้าไปถึงเขมรออกมาจากการครอบครองของไทย เรื่องนี้ยังอยู่ในความทรงจำของไทย อังกฤษแผ่อิทธิพลออกไปอย่างน่าหวั่นเกรง การเจริญสัมพันธไมตรีทางการทูตเป็นไปอย่างคึกคักและเต็มไปด้วยความอบอุ่น ประเทศอังกฤษซึ่งเป็นนายของพม่าพยายามที่จะแผ่อิทธิพลเข้าไปยังดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำโขง ตอนบนที่ซึ่งเรียกกันว่ารัฐฉาน (Shans) การกระทำทั้งหมดนั้นก็เนื่องมาจากความคิดที่จะเป็นใหญ่ทางด้านการเมือง อิทธิพลซึ่งแผ่ไปยังกรุงเทพ ฯ นั้น

ก็เพื่อเรียกร้องความสนใจจากรัฐนาน ไทยใช้อิทธิพลเป็นเครื่องมือมิใช่จุดประสงค์ทางการเมืองอย่างแท้จริง ประเทศอังกฤษนั้นเมื่อได้รู้งานไว้ในครอบครองแล้ว ยังมีความประสงค์ที่จะให้สายการค้ากับจีนตกอยู่ในอาณาเขตของอังกฤษ หรือมิฉะนั้นก็คิดว่าสามารถจะหยิบยืมส่วนใดส่วนหนึ่งของจังหวัดในไทยได้ เพื่อให้พวกพ่อค้าของตนสามารถเดินทางค้าขายได้อย่างอิสระจากมณฑลยูนนานไปจนถึงอ่าวเบงกอล เพื่อให้จุดประสงค์ข้อนี้สัมฤทธิ์ผล อังกฤษจึงต้องพยายามไถ่เกลี้ยความไม่ลงรอยระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ปล่อยให้ฝรั่งเศสผจญภัยแก่ผู้เดียว หัวข้อสำคัญก็คือหันความสนใจของฝรั่งเศสให้ออกไปเสียจากพรมแดนทางทิศตะวันตก

ความพยายามของอังกฤษบรรลุผลในที่สุด มหาอำนาจทั้ง ๓ คือจีน ไทยและฝรั่งเศสสามารถทำให้อังกฤษวิตกกังวลกับชายแดนของพม่า แต่อังกฤษทำประหนึ่งว่าตนเป็นรัชทายาทของพม่า จึงไม่อาจเรียกร้องสิทธิบนดินแดนที่ตนอยากจะได้อย่างเต็มที่ ฉะนั้นอังกฤษจึงจำเป็นต้องสละสิทธิ์ตามข้อตกลงที่ทำไว้กับสามมหาอำนาจ รวมทั้งกฎหมายคุ้มครองซึ่งทำขึ้นกับแต่ละประเทศ ตลอดจนการเจรจาเพื่อจำกัดเขตแดนของตนอย่างเคร่งครัด ตลอดจนอิทธิพลที่ครอบคลุมอยู่ด้วย การประชุมหารือกันมีขึ้นที่กรุงปักกิ่งและที่กรุงเทพฯ การตกลงกับจีนง่ายมาก เพราะเหตุว่าเมืองเชียงรุ่ง (Xiang Hong)^(๑) นั้นยังเป็นคดียังกันอยู่ อนุสัญญาที่เซ็นไว้ในเดือนมีนาคม ปี ค.ศ. ๑๘๔๔ บ่งว่าแคว้นนี้อยู่ในความปกครองของจีน ส่วนทางก้านไทย การเสียสละครั้งนี้คือเรื่องให้ยาวออกไปอีก ถึงแม้ว่าทางไทยเต็มอกเต็มใจที่จะยกให้ก็ตาม ความพยายามครั้งแรกที่จะให้มีการปักปันเขตแดนใน

(๑) ภาษาพื้นเมืองเรียกว่า เชียงรุ่ง-กบป.

ปี ค.ศ. ๑๘๔๐ ท้องประสบความล้มเหลว หลายประเทศแสวงหาไทยเห็นว่า
 คนทำตัวประหนึ่งทารกที่ไปเรียกร้องสิทธิ์เอากับกินแค้นที่บ้ำเถื่อนซึ่งไม่มี
 กฎหมายคุ้มครอง ในขณะที่สามารถจะหากินแค้นชดเชยได้ทางกำนันกระวันออก
 ไทยเริ่มขยายการครอบครองเข้าไปในลาว มีฝรั่งเศสค้ำค้ำอยู่แต่ผู้เกี่ยว เมื่อ
 กองทัพไทยข้ามฝั่งแม่น้ำโขงไทยขอความสนับสนุนร่วมมือจากอังกฤษซึ่ง
 ขณะนั้นกำลังวุ่นอยู่กับประเทศที่ขัดขวางการกระทำของคนอยู่

ความมุกทะลุของชาวไทยเป็นเครื่องยืนยันได้คำว่า ข้อตกลงที่ทำไว้ยัง
 คงใช้ได้ผลอยู่ ถึงแม้ว่าจะยังไม่มีใครยอมรับความคืบเห็น ซึ่งในข้อนี้ไทยไม่
 กล้าเสี่ยงที่จะขัดแย้งกับฝรั่งเศสถ้าหากชาวฝรั่งเศสยังไม่ยอมตกลง อีกประการ
 หนึ่งก็คือพฤติกรรมบางประการซึ่งบ่งให้เห็นท่าทีของกรุงสยามและของ
 อังกฤษ อนุสัญญาอังกฤษ-ไทยยังไม่ถูกเซ็นรับรองเมื่อไทยเกิดขัดแย้งกับ
 ฝรั่งเศส เพื่อเร่งรัดผลการตกลง ทางฝรั่งเศสจึงจำเป็นต้องขอความเห็นใจจาก
 รัฐบาลไทย ภัยเหตุฉะนั้นนักหนังสือพิมพ์อังกฤษจึงโจมตี "การรุกกล้า" ของ
 เราอย่างรุนแรง ทางสำนักงานต่างประเทศก็แสดงความเย็นชาต่อเรา กรุง-
 สยามเข้าใจท่าทีของเราผิด จึงรีบร้อนทำความตกลงกับอังกฤษทันที ยกแคว้น
 เชียงตุง (Xiang Tong) ส่วนหนึ่งของเชียงแสน และกินแค้นริมฝั่งแม่น้ำ
 โขงคอนบนให้ ซึ่งนับว่ามากเกินไปความประสงค์ของอังกฤษ ผู้ซึ่งไม่ซ้าก็เลิก
 ทำคนเป็นอริด้วย เพื่อคนจะได้ยื่นมือเข้ามาสู่กินแค้นแถบแม่น้ำโขงได้อย่าง
 ง่ายดาย อังกฤษปลื้มก๊วออกหาง่ายกว่าฝรั่งเศสซึ่งให้คำรับรองต่อคณะรัฐ-
 มนตรีอังกฤษ ในด้านที่เกี่ยวกับการปักปันเขตแดนทางกำนันบนของแม่น้ำโขง
 ฉะนั้นจุดประสงค์ของอังกฤษจึงสัมฤทธิ์ผล มหาอำนาจทั้งสามซึ่งอึดอัดใจต่อ

การแผ่ขยายอำนาจของอังกฤษเข้าไปยังจีน ได้ยอมรับสิทธิบนดินแดนซึ่ง
อังกฤษอยากจะได้

อังกฤษรู้สึกพอกพอกใจที่สิ่งต่าง ๆ สำเร็จตามความปรารถนา จึงไม่
สนใจกับการชักแย้งครั้งนี้ ฝรั่งเศสและไทยต้องแก่งแย่งกันเอง แต่การชัก
แย้งครั้งนี้มีผลสืบเนื่องแก่กึ่งเก็บบ้างสืบอีกสืบสองปีแล้ว ชาวไทยยังคงยึด
ถือสัญญาข้อ ๖ ของสนธิสัญญาฉบับปี ค.ศ. ๑๘๖๗ ไว้นาน ซึ่งสัญญาข้อนั้น
บ่งว่าชาวไทยจะต้องไม่รุกรานผืนดินซึ่งยกให้แก่ฝรั่งเศส หรืออยู่ในความดูแล
ของฝรั่งเศส ระยะ ๑๕ ปีหลังสนธิสัญญาฉบับปี ค.ศ. ๑๘๖๗ บ่งความ
สัมพันธ์ของเรากับราชอาณาจักรลาวโดยการส่งพวกสอนศาสนาเข้าไป ต่อมา
ก็เป็นการถอนทัพซึ่งรุกรานดินแดนทางทิศตะวันออก ฉะนั้นเมื่อฝรั่งเศสยื่น
มือเข้ามาเกี่ยวข้อง ประเทศเขมรจึงถูกโจมตีน้อยลงและแทบจะไม่มีเลย แต่
โดยเหตุที่ดินแดนทางทิศตะวันออกยังไม่เป็นที่รู้จักกันดี คณะสอนศาสนา
ปาเว (Pavie) จึงมุ่งไปยังดินแดนนี้เพื่อขบไล่ความมีกมนที่ตนจะต้องไปเผชิญ
ชาวสยามต่างชักชวนกันไปอยู่ดินแดนใหม่แห่งนี้ ซึ่งยังไม่มีทหารฝรั่งเศสเลย
สักคนเดียว ไม่มีแม้แต่การจู่โจมใด ๆ ทั้งสิ้น การรุกรานครั้งนี้เริ่มขึ้นใน
สมัยใด? แน่ละคงจะเป็นเวลาที่พวกช่อ พวกนักรบ นักปล้นชาวอิสลาม ซึ่ง
สืบเชื้อสายมาจาก des Pavillons — Noirs ละทิ้งถิ่นฐานดั้งเดิมของตน และ
มุ่งไปทางทิศใต้เจดีย์ตามส่วนต่าง ๆ ที่ถูกจับจองโดยพวกชาวจีน ซึ่งทำการ
รุกรานดินแดนตอนใต้ครั้งใหม่ทั้งเช่นที่มีปรากฏอยู่หลายสมัยในประวัติศาสตร์
เป็นต้นว่า เมื่อคริสต์ศตวรรษที่ ๒ พวกช่อรุกรานประเทศลาวและเข้าครอบ-
ครองเมืองหลวงพระบางในปี ค.ศ. ๑๔๘๓

ขณะนั้นพระมหากษัตริย์แห่งกรุงสยาม จุฬาลงกรณ์^(๑) ทรงพระราชดำริว่าเป็นโอกาสที่จะขยายดินแดนของพระองค์ การกิจข้อนี้มองดูเหมือนของง่ายเพราะเหตุว่าชนชาติลาวซึ่งไม่คุ้นกับการทำสงคราม ได้สูญเสียความเป็นนักรบในระหว่างที่บ้านเมืองตกอยู่ในความสงบเป็นระยะเวลานาน วิธีดำเนินงานชั้นต่อไปจึงนับว่าง่าย พระอนุชาของกษัตริย์รับพระบรมราชโองการประกาศให้ชาวลาวยุติการรบถึงนโยบายของรัฐบาลไทย และจะถอนทหารบางกองออกไปช่วยป้องกันประชาชน ฉะนั้นในปี ค.ศ. ๑๘๘๒ จึงได้มีการรวมเชียงแสนเข้าไว้ในอาณาจักรไทย หลังจากที่ยกทัพเข้าหลวงพระบางแล้วก็ทรงเข้าครอบครองเทียนเบียนฟู (Dien Bien Phu)^(๒) เกียฮุง (Gia Hung) ทรันนินห์ (Tran Ninh) ที่ไท่คึก (Tu Duc) ได้มีการส่งข้าราชการไปปฏิบัติการกิจเพื่อแสดงความเคารพต่ออำนาจของกษัตริย์ไทย จากนั้นกองทัพไทยก็มุ่งสู่แม่น้ำโขง จากทิศทางนั้นก็สามารถเข้าสู่แม่น้ำคำได้โดยง่ายกายและกองทัพอยู่ที่แม่น้ำงัว (Ngoa) แต่ชาวเขาผู้ชั่วร้ายจิตใจรักอิสระและยังคงรักษาความเป็นนักรบอยู่ ได้รับความช่วยเหลือจากกองทัพฮ่อ จึงได้ขับไล่ชาวไทยจากหลวงพระบางไป พวกฮ่อได้รับชัยชนะอีกหนหนึ่งในปี ค.ศ. ๑๘๘๗

เหตุการณ์ครั้งนั้นแพร่สะพัดไปทั่ว นายเลอมียร์ เดอ วิลเลร์ (Le Myre de Villers) รู้ถึงภัยอันตรายอันเกิดจากการแทรกแซงของไทยก็ จึงได้เรียกร้องให้มีการส่งคณะสอนศาสนาเข้ามา นายปาวี (Pavie) ถูกระบุไว้ในฐานะผู้ติดตามความเคลื่อนไหว ได้รับรู้ในชัยชนะของพวกฮ่อ และได้ติดตามกองทัพไทยที่ล่าทัพกลับมา นายปาวีได้เตือนให้เรารู้ถึงภัยอันตรายซึ่งทางไทยได้

(๑) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว-กมล.

(๒) เล่มชื่อเมืองแดง-กมล.

แจ้งมา กับทั้งยืนยันความจำเป็นให้ฝรั่งเศสเข้าครอบครองดินแดนแถบลุ่มน้ำ
โห่เสีย ทางฝรั่งเศสประสงค์จะทำความรู้จักกับดินแดนนี้ให้มากขึ้น จึงได้ส่ง
นายปาวีไปลาวอีกครั้งหนึ่ง จากลาวก็มุ่งต่อไปยังชานฮอยโดยผ่านทางแม่น้ำคำ
และแม่น้ำแคง ปี ค.ศ. ๑๘๘๗ นายปาวีก็เดินทางไปถึงหลวงพระบาง และ
จากนั้นจึงเดินทางต่อไปยังมณฑลทังเกีย นายพันเอกแปร์โนต์ (Pernot)
พร้อมด้วยทหารสองร้อยคนเดินทางไปสมทบนายปาวีที่เคียนเบียนฟู ขณะที่
ร้อยเอกกูแปร์ (Cupet) และร้อยโทนิโคลอง (Nicolon) ออกเดินทางจาก
กรุงเทพฯ ไปพร้อมกับเจ้าหน้าทีไทย ติดตามด้วยทหารจำนวนหนึ่งจากกอง
ทัพเพื่อวางแผนเกี่ยวกับการปักปันเขตแดน นายปาวีไปถึงเมืองเคียนเบียนฟู
หลังจากนายพันเอกชาวฝรั่งเศสได้ออกเดินทางไปแล้วเนื่องจากทนรอคอยต่อไป
ไม่ไหว ฉะนั้น นายปาวีจึงรีบติดตามไปทันทีทันใดหลังจากที่ได้ทราบ
ถึงภัยอันตรายล่วงหน้าแล้ว และกลับถึงหลวงพระบางภายหลังจากที่ได้กำหนด
เส้นทางระหว่างแม่น้ำโขงและแม่น้ำคำแล้ว ส่วนเรื่องการปักปันเขตแดนก็
ยังไม่เป็นที่ตกลงกันได้ ทั้งนี้เพราะไทยยังมัวนั่งนอนใจอยู่ แต่ไทยก็มีได้
ยืนยันว่าตนอยากจะครอบครองดินแดนแถบนี้ และได้ถอนทัพออกจากเมือง
เคียนเบียนฟู เมื่อปี ค.ศ. ๑๘๘๘

ขณะนั้นได้มีการแต่งตั้งสมาชิกขึ้นคนหนึ่งทีปารีสเพื่อทำการศึกษา
และสำรวจทรัพยากรธรรมชาติของประเทศลาว นายปาวีซึ่งสมทบอยู่ด้วยได้
เดินทางสำเร็จเป็นหนที่สามในปี ค.ศ. ๑๘๘๐ เขาออกเดินทางจากชานฮอยไป
ยังเคียนเบียนฟู ผ่านลงไปยังไซ่ง่อนและย้อนกลับมาชานฮอย ฉะนั้นจึงรู้จัก
เส้นทางจากไลเจา (Lai Chau) ไปยังเซียงกอง (Xieng Kong) เป็นอย่างดี

พวกสอนศาสนาได้รายงานว่าการเดินทางตามลำน้ำโขงนับเป็นอุปสรรคอย่าง
หลีกเลี่ยงไม่ได้ เขาได้ค้นพบทางผ่านที่จะหลบเลี่ยงกระแสน้ำเชี่ยวได้

ในขณะที่บุคคลผู้เสียสละเหล่านี้พยายามที่จะเปิดทางสู่ประเทศลาวให้
แก่เรา ทางกรุงสยามก็เริ่มรุกรานดินแดนแห่งนี้ใหม่ แม้ว่าจะมีการเซ็น
สนธิสัญญากันในปี ค.ศ. ๑๘๔๘ ก็ตาม และตามสนธิสัญญานั้นแทนที่จะจำกัด
ดินแดนให้แก่ประเทศที่อยู่แถบแม่น้ำโขงตอนบน กลับบังคับครอบคลุมดินแดน
ทั้งหมดที่แม่น้ำโขงไหลผ่าน ฉะนั้นความไม่ลงรอยจึงเป็นเรื่องที่หลีกเลี่ยง
ไม่ได้ ไทยได้รับความสนับสนุนจากอังกฤษเข้ารุกรานดินแดนที่อยู่ในความ
อารักขาของเรา ให้การต้อนรับแก่อนุชาของพระเจ้านโรคม เจ้าสิ่วทก (Si
Votha) ซึ่งถึงกันเป็นกบฏ และยังไปสมคบกับจักรพรรดินอกบัลลังก์ของ
เวียตนามคือ พระเจ้าทำคี (Ham Chi) และผู้สำเร็จราชการทูยแ่ (Thuyet)
ไทยก็คิดว่าเมื่อตนเข้าไปเกี่ยวข้องกับเวียตนาม ฝรั่งเศสจะยอมรับสิ่งที่ไทยได้
ทำลงไปแล้วเหมือนกับเมื่อปี ค.ศ. ๑๘๖๘ กรณีเมืองพระตะบองและเมือง
พระนกร ก็กเช่นนั้นแล้วไทยจึงยกทัพขึ้นไปตามแควซ้ายของแม่น้ำโขง และ
เข้ายึดเมืองสตึงเทร็ง (Stung Treng)^(๑) (ค.ศ. ๑๘๘๘) อักกะปือ (Attoupeu)
แล้วแผ่ขยายไปยังกวางนำ (Quang Nam) ไฟโฟ (Fai Fo)^(๒) และกีญิน^(๓)
(Qui Nhon) จากเมืองเขมราฐ (Kemmarat) กองทัพไทยยกขึ้นไปถึง
เซบังเหียง (Se Bang Hien) เมืองเซโปน^(๔) (Tchepou) จนกระทั่งถึงเมือง

(๑) คือเมืองเชียงแตง—กวล.

(๒) ปัจจุบันคือเมือง Hoi An ในประเทศเวียตนามเหนือ—กวล.

(๓) หรือเรียกว่า “กว๋นฮน” หรือ “กีฮอง”—กวล.

(๔) ในแผนที่เรียกว่า “เมืองตะโปน” หรือ “เมืองเซโปน” หรือ “เจียโปน” ใน Atlas
เรียก “Tchepone”—กวล.

อ้ายลาว (Ai Loa) เข้าไปตั้งทัพอยู่ใกล้เมืองคำโล (Cam Lo) ห่างจากทะเลจีน ๕๐ กิโลเมตร จากนั้นก็แผ่ขยายเข้าไปยังอาณาเขตแม่น้ำหินบูญ (Nam Hin Boun) ซงกา (Song Ca) ซงมา (Song Ma) ภายหลังจากตั้งทัพที่เมืองคำมอน (Cam Mon) บนฝั่งแม่น้ำกาคินฮ์ (Nam Ka Dinh) จากนั้น ก็ยกทัพขึ้นไปทางเหนือไปยังเมืองตุงโม (Tuong Mo) ใกล้ ๆ เมืองวินห์ (Vinh) แล้วยกขึ้นไปทางเหนือของเมืองซงมา (Song Ma) ไปตั้งที่ฟูล (Phu Le) ใกล้กับโชบอ (Cho Bo) ห่างจากชานอยประมาณ ๑๖๐ กิโลเมตร ทัพไทยก็ล้อมค่ายขึ้นที่นั่น กินแดนในครอบครองของเราถูกตัดออกเป็นห้าส่วน แทบทุกส่วนถูกคุกคามจากกองทัพไทย ในขณะที่เดียวกันทางกรุงเทพฯ ก็ยิ่งเพิ่มเมื่อได้รับรู้ถึงชัยชนะโดยไม่มีการต่อสู้ จึงเริ่มมีปฏิกิริยาไม่ก็ต่อชนชาติเรา โดยการห้ามมิให้ทำการค้าขายและยังห้ามมิให้จับหาวัสดุที่จำเป็นต่าง ๆ อีกด้วย ชาวพื้นเมืองที่อยู่ในความคุ้มครองของเราก็ถูกขู่เข็ญ และได้รับการปฏิบัติอย่างเลวร้าย ฉะนั้นจึงถึงเวลาที่เราจะต้องยื่นมือเข้าไปเกี่ยวข้องกับอย่างฉับพลันทันที

ผู้ที่ได้รับเกียรติให้ขจัดปัญหาอย่างฉับไวและอย่างสุขุมก็คือนายเดอแวล (Develle) รัฐมนตรีกระทรวงต่างประเทศ โดยที่มีประสบการณ์ในอีกมามาก่อน คณะทูตจึงคัดค้านการผัดวันประกันพรุ่งของทางราชสำนักแห่งกรุงสยาม เพราะเหตุว่าการร้องทุกข์ภายนอกนั้นมักจะไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร จึงต้องคอยติดตามเรื่องอย่างใกล้ชิด นายปาวี (Pavie) เป็นผู้แทนของเราที่กรุงเทพฯ ได้ส่งคำเตือนไปยังพระอนุชาของกษัตริย์คือเจ้าฟ้าทเววงศ์^(๑)

(๑) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ เสนาบดีฝ่ายการต่างประเทศในรัชกาลที่ ๕ - กวป.

ซึ่งเป็นรัฐมนตรีกระทรวงต่างประเทศว่า ท้าไทยควรอพยพออกจากดินแดนทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงเสีย และควรเลิกปฏิบัติร้ายต่อชนชาติเรา เพื่อเป็นการยืนยันคำขอร้อง เราได้เอาเรือบรรทุกปืนชื่อเลอตูแอง (Le Lutia) ไปจอดไว้ที่ปากน้ำ เจ้าฟ้าเทวะวงศ์กัตถ์ก้านการเอาเรือบรรทุกปืนเข้ามาคุ้มกัน และได้ขอร้องให้ทั้งอนุญาโตตุลาการขึ้นในเคียนมีนาคม ค.ศ. ๑๘๘๓ เพื่อหลีกเลี่ยงการประกาศสงคราม กองทัพฝรั่งเศสเริ่มโจมตีท้าไทยจนล่าถอย

ในการประชุมเมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคมนั้น นายเคอแวล รัฐมนตรีกระทรวงต่างประเทศได้ให้เหตุผลดังต่อไปนี้คือ หลังจากที่ได้กล่าวว่ากรุงเทพฯ ซึ่งเป็นเมืองใหญ่มีพลเมืองถึง ๓ แสนห้าหมื่นคน จำเป็นที่จะต้องมีกองทัพไว้คุ้มกันอย่างยิ่ง ทั้งนี้เพื่อป้องกันมิให้พวกกบฏกระตุนให้เกิดการโจมตีเมืองหลวงได้ เขากล่าวเสริมว่า “จำเป็นอย่างยิ่งจะต้องระมัดระวังการลอบปลงชีวิต และต้องปรีกษารัฐบาลเสียก่อน” อีกคำหนึ่งนั้น การจลาจล การปฏิวัติอาจเป็นทางทำให้ชาติอื่นยื่นมือเข้ามาคุ้มครองชาติของเราได้ ฉะนั้นวิกฤตการณ์จึงอาจจะหละหลวม การโจมตีกรุงเทพฯ มีเหตุมาจากความเป็นอิสระของไทย เราไม่อยากจะวนวายกับความเป็นอิสระของเขาทั้งๆ ที่เราไม่ประสงค์จะให้เขามีอิสระเท่าใดนัก

เราได้รับชัยชนะและได้คืนแดนกลับคืนมาภายในระยะ ๒ เดือน เรายึดได้เกาะเสม็ด เกาะรงและเกาะรงสามเหลี่ยมซึ่งขึ้นอยู่กับเขมร และเราเริ่มหาที่จอดเรือสำหรับกองทัพเรือ เกือบจะไม่มีการค้าส่งจีนเลยด้วยซ้ำ แม้ไทยจะขึ้นโดยการนำเจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสผู้หนึ่ง และจับเอาปืนกันเรือทอเวอร์

(Thoreux) ไว้โดยปล่อยก่อนเมื่อวันที่ ๑๕ กรกฎาคม หลังจากที่จับกุมเอาไว้
 เกือบสองสัปดาห์ การกระทำเช่นนั้นทำให้เหตุการณ์เริ่มคลี่คลาย

ข้าหลวงซึ่งดูแลเมืองกำนวนรับคำท้าทายความเต็มใจว่าจะเดินทางกลับ
 ไปตามแม่น้ำโขงหลังจากได้ทั้งอาวุธไว้ให้แก่ฝรั่งเศส มีนายทหารผู้หนึ่งได้
 รับคำสั่งจากผู้ตรวจการโกรกูแร็ง (Groscurin) ให้ติดตามไปด้วยเพื่อป้องกัน
 ภัยอันตรายจากชาวพื้นเมือง เพราะเหตุว่าชาวพื้นเมืองไม่รู้จักหน้าค่าตาของเขา
 มาก่อน ผู้ตรวจการโกรกูแร็ง (Groscurin) ต้องหยุดที่บ้านแก่งเกวียน
 (Keng Kien) ซึ่งตั้งอยู่บนแม่น้ำปากหินบูลย์^(๑) (Hin Boun) เพื่อแจ้งให้
 ข้าหลวงไทยที่รักษาเมืองท่าอุเทน^(๒) (Outhen) ทราบล่วงหน้า ข้าหลวงผู้
 ส่งคนมาสองร้อยคนภายใต้คำสั่งของข้าหลวงที่ถูกขับไล่ไปแล้วและมาล้อม
 กองทัพฝรั่งเศสฆ่าทหารทั้งหมดตาย ทว่านายได้หลบมาผู้ตรวจการโกรกูแร็ง
 (Groscurin) ซึ่งขณะนั้นป่วยและนอนพักอยู่บนเตียง

วันที่ ๘ กรกฎาคม นายเลอมียร์ เดอ วิลเลร์ (Le Myre de Villers)
 ได้ออกเดินทางจากปารีส โดยได้รับคำสั่งให้ดำเนินการสอบถามราชสำนัก
 กรุงสยามเพื่อลงโทษผู้กระทำผิด พร้อมทั้งให้แก้ไขเหตุการณ์ทางบ้านชาย
 แคนในกรณีที่ถูกปฏิเสธให้เดินทางออกจากกรุงเทพฯ พร้อมกับทหารและ
 เรือรบฝรั่งเศสและปล่อยให้นายพลเรอชมานน์ (Humann) เป็นผู้วางแผน
 ในการปิดล้อมเมือง นายเลอมียร์ต้องใช้ความพยายามในการที่จะชักจูงความ
 หวังเกรงของชาวฝรั่งเศสที่พะวงถึงเสรีภาพของกรุงสยาม ประเทศอังกฤษได้
 กล่าวโทษฝรั่งเศสหาว่าพยายามจะยึดครองกรุงสยาม ท่านลอร์ด โรสเบอรี

(๑) อยู่ตรงข้ามเมืองท่าอุเทน-กวป.

(๒) อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม-กวป.

(Lord Roseberry) ซึ่งเป็นรัฐมนตรีต่างประเทศของคณะรัฐมนตรีเกลดสโตน (Gladstone) ได้ให้ความร่วมมือกับฝรั่งเศสในสงครามครั้งนี้ ทางฝรั่งเศสทำพินความเฉื่อยชาของคณะรัฐมนตรีอังกฤษ นายเกลดสโตนและท่านเซอร์อี เกรย์ (Sir. E. Grey) ซึ่งเป็นเลขานุการกระทรวงต่างประเทศตกอยู่ในภาวะที่ถูกคุกคาม ฉะนั้นอังกฤษจึงส่งเรือรบเข้ามายังน่านน้ำไทย ๓ ลำ ระหว่างนั้นทางไทยก็จัดหาเสบียงและอาวุธเตรียมไว้

ราวต้นเดือนกรกฎาคม การโจมตีเกิดขึ้นระหว่างเมืองซอน (Khon) และเมืองนาเก (Noké) ซึ่งตั้งอยู่เหนือเมืองท่าอูเทน (Outhen) ต่างก็เชื่อกันว่าตนเป็นอริต่อกัน เจ้าฟ้าเพชรวงศ์เคื่อนนายปาวีว่า เรือรบที่จะนำเข้ามาในน่านน้ำไทยนั้นจะต้องเป็นเรือที่ทรงอำนาจมาก แต่หากว่ายังไม่ได้รับการฝึกสอนที่เพียงพอ การสร้างกล้วแบบนั้นถูกโต้ตอบอย่างทันควัน เรือรบเหล่านั้นมาถึงหน้าปากน้ำเมื่อวันที่ ๑๓ กรกฎาคม แต่กลับถูกยิงด้วยปืนใหญ่บนบ่อม เพราะทางไทยหาว่าฝรั่งเศสล่วงละเมิด ในเมื่อตนได้ทำการตกลงกับทางคณะทูตฝรั่งเศสแล้ว เรือรบฝรั่งเศสสองลำแล่นผ่านปากน้ำเข้ามาพร้อมกับยิงโต้ตอบ และมาทอดสมอยู่หน้าพระบรมมหาราชวังในตอนกลางคืน การรุกรานครั้งนี้เป็นไปด้วยความสงบ เหตุการณ์ร้ายแรงก็ได้รับการแก้ไขด้วยดี

นายปาวีซึ่งเป็นผู้รับภาระในการเจรจาตกลง ได้ขอคำสัญญาจากกองทัพเรือไทยว่าจะถอนออกจากลำน้ำโขงและจะเลิกการเป็นอริกับฝรั่งเศส วันที่ ๑๘ กรกฎาคม สภาผู้แทนราษฎรได้พิจารณาว่าการผ่อนผันครั้งนี้ไม่สำคัญอะไร และตกลงเป็นเอกฉันท์ให้ใช้คำประกาศของรัฐบาล ดังนั้นหลังจากที่ได้ประกาศว่าจะชกใช้คำเสียหายให้แก่ชนชาติเรา พร้อมทั้งจะลงโทษผู้ที่นำนายโกรกูแรง (Groscurin) และจะเคารพสนธิสัญญาที่ทำขึ้นเมื่อ ค.ศ.

๑๘๔๖ ซึ่งเราได้รับความพอใจจากรัฐบาลไทยแค่เพียงส่วนน้อย นาย เคอวิลล์ (Dewille) กล่าวในตอนท้ายว่า “ถ้าเราไม่ได้รับความพอใจทาง กำนันกฎหมาย รัฐบาลจะต้องเป็นผู้จัดการเรื่องนี้ให้” ได้มีการยื่นคำขาดหลัง การต่อสู้ คำขาดถูกส่งไปยังกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๒๐ กรกฎาคม โดยฝรั่งเศส บังคับให้ไทยคืนกินแดนบนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงและเกาะต่าง ๆ ให้แก่เวียต-นามและแก่เขมร พวกเจ้าหน้าที่ไทยจะต้องอพยพออกจากกินแดนเหล่านั้น ภายใน ๑ เดือนเป็นอย่างช้า จะต้องซ่อมแซมบริเวณทุ่งเชียงคำ (Tong Xiang Kham), บ้านแก่งเกวียน (Keng Kieng) และบริเวณปากน้ำเพื่อป้องกันการถูกรุกรานอีก จะต้องจ่ายค่าทดแทนให้แก่ครอบครัวผู้ประสบเคราะห์ และต้องจ่ายเงิน ๒ ล้านฟรังก์เป็นค่าเสียหายแก่ชนชาติเรา กรุงเทพฯ ได้จัด หาเงินค่าประกันมา ๓ ล้านเปียส และวางเงินมัดจำซึ่งได้รับจากการเก็บส่วย รายได้ของจังหวัดพระตะบองและเสียมเรียบ^(๑) (Siem Reap) ทั้งนี้เพื่อเป็นการยืนยันว่าจะจ่ายค่าทำขวัญในกรณีต่าง ๆ ให้หมด เจ้าฟ้าเทวะวงศ์ได้ยอมรับการขอร้องแบบยื่นคำขาดของเรา เว้นแต่เรื่องที่เกี่ยวข้องกับชายแดนเท่านั้น กรุงเทพฯ ต้องการจะแบ่งชายแดนให้เราแค่เส้นแวงที่ ๑๘ เพื่อแสดงให้เห็นว่า การกระทำของฝรั่งเศสต่อประเทศเพื่อนบ้านนั้นแตกต่างกับการเข้าครอบครอง ของอังกฤษและต้องการที่จะให้การสนับสนุนอังกฤษ

การตัดสินใจหาอย่างรวดเร็วครั้งนี้ ทำความไม่พอใจให้แก่อังกฤษ สองสถาน ประการแรกก็คือ สันค้ำอังกฤษต้องพญากับความเสียหายเนื่อง จากการปิดล้อมเมือง อีกประการหนึ่งก็คือการแก้ปัญหาความยุ่งยากทางฝั่ง แม่น้ำโขงตอนบน หลังจากทีนายปาวีได้เดินทางออกจากกรุงเทพฯ เมื่อวันที่

(๑) คือเมืองเสียมราฐ - กวป.

๒๖ กรกฎาคม พร้อมกับเรือรบฝรั่งเศส ๓ ลำ นายพลเรือฮูมานน์ (Humann) ได้ใช้ทัพเรือมาบีบไล่ล่าเรือไทย เป็นการล้อมที่ไม่มีอันตรายแก่อย่างใด เพราะเพื่อแสดงให้เห็นว่าเป็นการกระทำแบบนานาชาติ และเพื่อผลทางเศรษฐกิจของสงคราม อังกฤษนับเป็นประเทศที่เสียเปรียบมากกว่าเพื่อน เพราะได้รับสินค้าจากไทยเป็นอันดับที่ ๑๔ คลังสินค้าอันมั่งคั่งที่สิงคโปร์เริ่มอ่อนแอ โดยเหตุที่ได้รับความกดดันจากอังกฤษ เจ้าฟ้าวัฒนา^(๑) จึงตกลงใจยอมรับการยื่นคำขาดของฝรั่งเศสโดยไม่มีเงื่อนไข ช่างเป็นเหตุการณ์ที่บังเอิญอะไรเช่นนั้น วันที่ ๓๑ กรกฎาคม ได้มีการเตรียมเซ็นสัญญาอังกฤษกับฝรั่งเศส วันที่ ๑ สิงหาคม กรุงสยามหยุดยั้งการต่อต้านโดยสิ้นเชิง ฝรั่งเศสได้เมืองจันทบุรี^(๒) ยิ่งกว่านั้นชาวสยามยังได้พากันอพยพออกจากดินแดนทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง และไทยก็ไม่ได้ยุ่งเกี่ยวกับดินแดนที่อยู่ห่างจากฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ๒๕ กิโลเมตร รวมทั้งแม่น้ำและทะเลสาบแก้ว วันที่ ๕ สิงหาคม ก็ได้มีการเซ็นสัญญาข้อตกลงทั้งหมด ฉะนั้นฝรั่งเศสจึงถอนเรือออกจากอ่าวไทย และนายปาวีก็เข้ารับตำแหน่งเดิมของตน

อีกหกสัปดาห์ต่อมา ตรงกับวันที่ ๓ ตุลาคม ค.ศ. ๑๘๔๓ ได้มีการเซ็นสนธิสัญญาสองฉบับ ฉบับหนึ่งว่าด้วยเรื่องเกี่ยวกับดินแดนที่ได้แย้งกันอยู่ ในอนุสัญญาที่ต่อเนื่องกับสนธิสัญญาได้มีการลงความเห็นในกรณีที่เกิดเรื่องขัดแย้งในคราวก่อน สนธิสัญญาฉบับแรกอ้างถึงสิทธิ์ของเรabenดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงตามหัวข้อที่ ๑ อีกฉบับหนึ่งบ่งถึงลำน้ำโขงและดินแดน

(๑) พระองค์เจ้าวัฒนานุวงศ์ อัครราชทูตไทยประจำกรุงปารีส ภายหลังได้รับสถาปนาเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์ ต้นสกุลรัตนวงศ์-กมล.

(๒) จังหวัดจันทบุรี-กมล.

ที่อยู่ห่างจากฝั่งขวาของแม่น้ำ ๒๕ กิโลเมตร เรือกีกอวูธของไทยไม่มีสิทธิ์แล่นเข้าไปในลำน้ำโขง ทะเลสาบใหญ่ หรือแม้แต่แก่งน้ำทางก้นขวาซึ่งก็กั้นผ่านดินแดนในระยะ ๒๕ กิโลเมตร ทั้งหมดนี้แบ่งไว้ในหัวข้อที่ ๓

ดินแดนแถบนี้รวมเอาฝั่งของแม่น้ำไปตามความกว้างเป็นระยะถึง ๒๕ กิโลเมตร และรวมจังหวัดเสียมเรียบและพระตะบองไว้ด้วย ทั้งหมดนี้เป็นกรรมสิทธิ์ของไทย ดินแดนแถบนี้จะต้องเป็นเขตปลอดทหาร จะมีได้แต่กำลังตรวจในจำนวนจำกัดพอที่จะให้ความคุ้มครองแก่ประเทศได้ ชาวฝรั่งเศสสามารถเดินทางเข้าออกโดยมีใบอนุญาตจากศาลฝรั่งเศส และสามารถนำสินค้าทุกชนิดเข้าไปได้ ชาวเมืองเองก็มีสิทธิ์ที่จะนำสินค้าของตนเข้าออกได้โดยผ่านดินแดนของฝรั่งเศส ระเบียบบริหารเกี่ยวกับก้นคุลการยังคงใช้อยู่คราบเก่าที่ยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงข้อตกลงระหว่างฝรั่งเศสกับไทย แต่ในข้อ ๕ ขี้ให้เห็นล่วงหน้าว่าการเจรจาจะมีขึ้นภายในหกเดือนข้างหน้าเพื่อกำหนดเขตแดนเกี่ยวกับการค้าขาย และจะแก้ไขสนธิสัญญาปี ค.ศ. ๑๘๔๖ ใหม่ รัฐบาลฝรั่งเศสสามารถดำเนินงานทางฝั่งขวาของแม่น้ำ ซึ่งจะมีประโยชน์ในด้านการพัฒนาการส่งของทางเรือ และการตั้งอัครการเก็บภาษีด่านหินและไม่ขึ้นที่นั่น สนธิสัญญาฉบับที่ ๒ ว่าด้วยเรื่องเกี่ยวกับการอพยพของคนไทยกลุ่มหนึ่งไปยังฝั่งซ้ายของแม่น้ำอย่างช้าภายในกำหนด ๑ เดือน และให้ทำลายป้อมเล็ก ๆ ของไทยในเขตปลอดทหารเสียด้วย ผู้ร้ายจากเมืองทุ่งเชียงคำ (Tong Xiang Kam) และเมืองกำมวน (Kammoun) จะถูกตัดสินโดยศาลไทย ประเทศฝรั่งเศสจะใช้สิทธิ์เรียกร้องให้มีการตัดสินใหม่ต่อศาลผสม คนฝรั่งเศสซึ่งถูกไทยยึดตัวไว้จะได้รับการปลดปล่อย ท้ายที่สุดกองทัพฝรั่งเศสจะยังครอบครองจันทบูรณอยู่ จนกว่าจะมีการประกาศใช้สนธิสัญญาใหม่

หรือจนกว่าไทยจะอพยพออกไปจากเขตปลอดภัย สิ่งเหล่านี้เพื่อชี้ให้เห็นความจำเป็นในการที่ฝรั่งเศสต้องยื่นคำขาด การยึดครองครั้งนี้ใช้เวลาเท่ากับการอพยพออกจากฝั่งซ้ายของแม่น้ำ

สนธิสัญญาปี ค.ศ. ๑๘๔๓ มีความหมายเพียงไร ? นักหนังสือพิมพ์ตลอดจนเจ้าหน้าที่ฝ่ายการทูตของเราที่กรุงเทพฯ พวกนักวิพากษ์วิจารณ์สนธิสัญญาฉบับนี้ นายเคอเฟร็องซ์ (Defrance) กล่าวไว้ในจดหมายที่เขียนถึงนายแบร์เทอโลต์ (Berthelot) ที่กรุงเทพฯ ว่าสนธิสัญญาฉบับสุดท้ายนี้เป็นโมฆะ และแสดงความเห็นว่า "หัวข้อส่วนใหญ่ที่ข้าพเจ้าเขียนลงไว้มิได้ตั้งใจจะฟ้องร้องแต่ก็ก่อให้เกิดผลสองประการ" กำนันหนึ่งนั้นบังคับให้เราต้องเสนอข้อผูกพันต่าง ๆ กับรัฐบาลไทย ซึ่งเราพิจารณาแล้วว่าเป็นข้อตกลงซึ่งได้รับการยอมรับอย่างไม่มีทางเถียง อีกกำนันหนึ่งนั้นสนธิสัญญาเบกซ่องให้คณะรัฐมนตรีที่กรุงเทพฯ สามารถหลบเลี่ยงข้อผูกพันอันเดียวกันนี้ ซึ่งเราพิจารณาแล้วว่าสำคัญ แต่คณะรัฐมนตรีกลับเพิกเฉยเพราะสนธิสัญญามีได้บ่งไว้อย่างจะแจ้ง ฉะนั้นจำเป็นที่จะต้องวกกลับไปนึกถึงสภาพเดิมเพื่อจะสามารถรวบรวมหัวข้อต่าง ๆ ของสนธิสัญญาตามสภาพที่ควรจะเป็น

สถานการณ์ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์มากขึ้น จึงจำเป็นที่จะต้องจัดการสิ่งต่าง ๆ ไว้ตามหัวข้อของมัน ซึ่งนับวันจะร้ายขึ้นทุกที เพราะเป็นหนทางที่เราต้องถูกรุกรานอธิปไตย ตลอดจนราษฎรและผู้ที่อยู่ในคุ้มครองของเราก็ได้รับการปฏิบัติอย่างเลวร้าย ยิ่งกว่านั้นที่กรุงเทพฯ ยังมีเรือรบฝรั่งเศส ๓ ลำ คกค้างอยู่เพราะเหตุว่าแตกออกมาจากกองทัพเรือ เรือเหล่านั้นมิได้ถูกโจมตี แต่เราก็ไม่สามารถจะให้ความช่วยเหลือได้ เนื่องจากน้ำในแม่น้ำแห่งขอลง ฉะนั้นเราจึงจำเป็นต้องรีบปฏิบัติการอย่างรีบด่วน จึงไม่มีเวลาที่จะศึกษาหรือ

ทำสนธิสัญญาให้เสร็จสมบูรณ์ อุปสรรคอีกอันหนึ่งก็คือประเทศอังกฤษ โดยแท้จริงแล้วไม่อาจทำการเจรจาอย่างอิสระกับกรุงสยามได้ ถ้าหากไม่ตกลงล่วงหน้ากับอังกฤษเสียก่อน เกี่ยวกับเรื่องการปักปันเขตแดนภายใต้ความอารักขาของเรabenฝิ่งแม่น้ำโขงตอนบน พวกเราพากันตำหนิสนธิสัญญาที่ทอดทิ้งจังหวัดเสียมเรียบและพระตะบองคลอกทั้งอาณาจักรลาวทางฝั่งขวาของแม่น้ำซึ่งเมื่อก่อนนี้ชาวเวียตนามเคยครอบครองอยู่ อาณาจักรเหล่านี้อยู่ในความสนใจของเราตลอดมา แต่เมื่อความสนใจของเราเริ่มแผ่ขยายไปสู่ดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำ สิ่งนี้เลยเป็นเครื่องผลักดันให้เกิดสงครามกับกรุงสยาม ก่อให้มหาอำนาจอื่นๆ ในยุโรปยื่นมือเข้ามาเกี่ยวข้องเพื่อผลประโยชน์ของชาติตน ซึ่งก่อให้เกิดผลเสียหายตามมาภายหลังและเป็นปัญหาที่แก้ ไม่ตกซึ่ง ทางกรุงสยามอาจจำเป็นต้องตั้งข้อบังคับระหว่างชาติขึ้น ซึ่งนั่นก็จะมีผลกระทบกระเทือนต่อเราอย่างมาก กว๊ายเหตุผลดังกล่าวมานี้ จึงไม่สมควรที่จะฉีกสนธิสัญญานี้ ค.ศ. ๑๘๖๘ ทั้งไปเสีย เพราะเหตุว่าเรามีสิทธิ์ที่จะจัดการกับการถูกลอบโจมตีที่ปากน้ำเจ้าพระยา และถือโอกาสนี้ยึดจังหวัดพระตะบองและพระนครเสียด้วยเลย

คู่ออกจะเหลือเชื่อที่สนธิสัญญานี้ ค.ศ. ๑๘๘๓ มีข้อบกพร่องมากมาย แรกที่เกี่ยวข้องก็คือว่ามีได้กำหนดภาวะการคุ้มครองลงไปให้แน่นอน นอกจากนี้ยังมีได้ชี้แจงให้เห็นว่าทำอย่างไรจึงจะจัดการหรือขจัดเรื่องต่างๆ ให้แจ่มชัดลงไปยิ่งกว่านั้นยังไม่ชี้ให้เห็นข้อแตกต่างในการคุ้มครองพลเมืองอีกด้วย ซึ่งขณะนั้นมีความแตกต่างหลายประการคือ ผู้ถูกคุ้มครองของฝรั่งเศสที่กรุงสยามมักเป็นชาวต่างชาติหรือไม่ก็ชาวพื้นเมือง ซึ่งประเทศฝรั่งเศสได้ร่วมมือในการให้ความคุ้มครองบางประการ คนชาติของเราและประชาชนมิได้รับการคุ้มครอง

เท่าที่ควร พลเมืองเป็นชาวเอเชียอาศัยอยู่ในอาณานิคมของเราและอพยพออก
 มาจากกรุงสยาม แต่ทำอะไรถึงจะกำหนดลักษณะของพลเมือง? ทำอย่างไร
 ถึงจะชักจูงปัญหานี้ให้พ้นไปได้? ทั้งสนธิสัญญาปี ค.ศ. ๑๘๔๓ และสนธิ
 สัญญาซึ่งทำขึ้นก่อนหน้านั้นมิได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้เลย ผู้แทนของเราคือนาย
 เกอฟรีออร์ซได้เป็นผู้เผยให้รู้ถึงความประสงค์อื่นของเรา ซึ่งคุุออกจะเกินเลย
 ไปหน่อยในการที่จะขับไล่ชาวเวียตนาม ชาวลาวและชาวเขมร ซึ่งมาจาก
 กรุงสยามให้ออกไป รวมทั้งพวกบรรพบุรุษของเขาเหล่านั้นด้วย (จากจดหมาย
 ของนายเกอฟรีออร์ซที่มีถึงนายแบร์เทอโลต์ เมื่อวันที่ ๓๐ กันยายน ค.ศ.
 ๑๘๔๕) ข้อตกลงอันอื่น ๆ ในสนธิสัญญาก่อข้อยุ่งยากต่าง ๆ ขึ้นมา มีอยู่
 ข้อหนึ่งซึ่งดูเหมือนจะยังความพอใจให้เรามากที่สุด คือกล่าวถึงเขตปลอด
 ทหารซึ่งอยู่ระหว่างเขตไทยและเขตในครอบครองของเรา มีระยะทาง ๒๕
 กิโลเมตร ทำอย่างไรจึงจะเชื่อแน่ว่าเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นสามารถให้ความคุ้ม
 ครองแก่ดินแดนของเรา โดยที่ทางกรุงสยามไม่จำเป็นต้องยื่นมือเข้ามายุ่ง
 เกียว? ทำอย่างไรจึงจะทราบได้ว่าเขตนั้นจะไม่มีทหารเข้าครอบครอง? ด้วย
 เหตุฉะนั้นเราจึงต้องละเมิกกฎ โดยการรุกล้ำเข้าไปในดินแดนซึ่งก่อกองในความ
 คุ้มครองของกรุงสยาม เพื่อจะพิสูจน์ให้รู้แน่ว่ามีการละเมิกต่อสนธิสัญญาหรือ
 เปล่า และดำเนินวิธีในกรณีที่มีการล่วงละเมิก การดำเนินวิธีก็เป็นแต่เพียงให้
 มีเจ้าหน้าที่ของเราคอยคุ้มกันอยู่เป็นการถาวร และมีกองทหารคอยสนับสนุน
 ในกรณีที่จำเป็น ด้วยเหตุฉะนั้นเราจึงจำเป็นต้องใช้กำลังทหารเข้าคุ้มกันเขต ซึ่ง
 เรียกกันว่าเขตปลอดทหาร นั่นก็เนื่องมาจากความผิดพลาดของสนธิสัญญาที่
 ทำขึ้น อีกประการหนึ่งก็คือขาดความรู้ในทางภูมิศาสตร์ แม้ว่านายปาวีจะ

พยายามอย่างสุดความสามารถก็ตาม เราก็ยังมีอาจกำหนดเส้นเขตแดนหรือแม้แต่กำหนดกินแกนซึ่งเรามีสิทธิ์เข้าครอบครองลงไปได้

แม้จะมีความไม่สะดวกเกิดขึ้นหลายประการ ซึ่งบางข้อเรามีอาจหลีกเลี่ยงได้ สนธิสัญญาก็ยังให้ผลดีแก่เรามากเหมือนกัน ยิ่งกว่านั้น เรายังได้ชื่อว่าเป็นผู้ชนะโดยมิต้องต่อสู้ และผลประโยชน์ทางก้นวักตูก็นำมาสู่ผลประโยชน์ทางก้นจิตใจด้วย

ในการประชุมที่รัฐสภาเมื่อวันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๘๕๖ นั้น นายเคอวิลส์ได้ตอบเกี่ยวกับการโจมตีซึ่งมีสาเหตุมาจากสนธิสัญญาปีค.ศ. ๑๘๔๓ ว่า “เรามีไร่จะได้แค่เพียงเมืองสกริงเกร็งซึ่งตั้งอยู่ปากแม่น้ำโขง ซึ่งจอมพลเรือ เรเวเยอร์ ได้แนะว่าเราควรครอบครองและเพื่อให้ได้มาเราจำต้องทิ้งกินแกนส่วนหนึ่งไป มีไร่เพียงแค่ที่ราบลุ่มแม่น้ำสาร์วันและที่ราบสูงโบโลเวน ซึ่งนายลาแนสของจีนชมกับความมั่งคั่งและบรรยากาศปานกลาง ซึ่งเป็นเครื่องยืนยันการกีดกันระหว่างประเทศเรากับจีน มีไร่กินแกนอันกว้างใหญ่ซึ่งมีเนื้อที่ ๒๒๒,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร เทียบเท่ากินแกนทั้งหมดหนึ่งของประเทศฝรั่งเศส ซึ่งรวมเข้ากับอาณาจักรอินโดจีนของเราอย่างเด็ดขาด มันคือกินแกนลุ่มแม่น้ำโขงตลอดซึ่งกลายเป็นแม่น้ำของฝรั่งเศสมีความยาวถึง ๒,๕๐๐ กิโลเมตร” หลังจากที่ได้กล่าวถึงวิธีการต่าง ๆ ที่เราได้มา เพื่อมิให้มีอันตรายเกิดขึ้นในกินแกนลุ่มแม่น้ำโขงและอาณาเขตของเขมร นายเคอวิลส์กล่าวเพิ่มเติมว่า ถ้าเหตุการณ์ทางด้านการเมืองเปิดทางให้เราก้าวไปสู่ประวัติศาสตร์อันรุ่งเรืองแห่งความเป็นมหาอำนาจของเรา เราก็มีความยินดีที่จะกล่าวได้อย่างเต็มปากว่า เหตุการณ์ครั้งนี้มิได้ทำให้ทหารของเราเสียเลือดเนื้อเลยแม้แต่นคนเดียว

แม้ว่าจะมีข้อ ได้เปรียบซึ่งเห็นชัดเจนอยู่ เราก็ยังหลีกเลี่ยงไม่พ้นความ
ยุ่งยากอันเนื่องมาจากการทำสนธิสัญญา

ชาวสยามรู้สึกเสียใจที่ตนยินยอมให้มีการผ่อนผันในสนธิสัญญา จึง
พยายามหาทางที่จะหยิบยกเอารายละเอียดซึ่ง จะยังผลเสียให้แก่เราตามสนธิ
สัญญา

นายปาวีร้องทุกข์ว่า คนฝรั่งเศสที่ถูกยึดตัวควรส่งให้แก่กงสุลฝรั่งเศส
ต่อมาเขตที่ถูกจับจองก็ตกเป็นกรณีพิพาทระหว่างประเทศทั้งสอง และนายปาวี
ได้ยอมจำนนต่อรัฐบาลไทยถึงสิบสามกรณี อันนอกเหนือจากสนธิสัญญา
คือการโยกย้ายอาณาจักรหลวงพระบางฝั่งขวาของแม่น้ำที่อยู่ในจังหวัดของไทย
ความพยายามที่จะเปลี่ยนอำนาจเจ้าหน้าที่ไทย ไปสู่อำนาจเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นใน
เขตที่หวงห้าม อันก่อให้เกิดความขัดเคืองแก่ชาวฝรั่งเศส การเก็บภาษีอากร
ตามฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง การจับกุมที่ดำเนินไปตามกฎหมาย การพักอาวุธ
ของราษฎรในเขตหวงห้าม การตั้งอัครราชทูตการทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขง
การยับยั้งการตั้งเจ้าหน้าที่ทางการค้าขึ้นที่เมืองลำปาง (Lakon) และเมืองเขมราฐ
(Kemmarat) ความยุ่งยากต่าง ๆ อันเกิดจากการตั้งกงสุลขึ้นที่จังหวัดน่านและ
โคราช ได้มีการตั้งเจ้าหน้าที่ผสมชั้นคนหนึ่งเพื่อตรวจสอบและจัดระบบความ
ไม่ปรองดองเกี่ยวกับสถานที่ ความขัดแย้งเกิดขึ้นหลายประการเนื่องจาก
ก็ความหมายของหัวข้อผิดไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในข้อ ๔ ของสนธิสัญญาว่า
ด้วยข้อตกลงและข้อ ๕ ของสนธิสัญญา แก่นนั้นก็เนื่องมาจากทุกทั้งสองฝ่าย
ทำการตกลงกันเอง ชาวสยามกล่าวหาว่าสนธิสัญญานำมาซึ่งความยุ่งยาก
หลังจากที่ได้รับรายงานของนายเคอเฟรียงซ์ซึ่งเป็นทูตฝรั่งเศสประจำกรุงสยาม
รัฐบาลไทยก็ความหมายตามตัวอักษรของสัญญาข้อ ๔ โดยสร้างทำประหนึ่ง

ว่าได้สั่งให้มีการถอนทหารกลับจากเขตที่หวงห้ามอย่างถูกต้องแล้ว แต่ที่จริงแล้วทางรัฐบาลมิได้เรียกทหารกลับเลยแม้แต่น้อย เพราะก็คิดว่าตนควรส่งเจ้าหน้าที่ตำรวจเข้าไปคุ้มกันกินแค้นเหล่านี้ และเพื่อสามารถคุ้มกันตำรวจประจำท้องที่อีกต่อหนึ่ง เมืองทุกเมืองซึ่งอยู่ในเขตหวงห้าม มีเจ้าหน้าที่ไทยไปอาศัยอยู่ ซึ่งทั้งชนคามความประสงค์ของตำรวจท้องที่ เจ้าหน้าที่เหล่านี้ถูกทั้งชนไทยเจ้าหน้าที่ชั้นสูงของไทยเป็นผู้ดำเนินการตามความประสงค์ของรัฐบาลไทย ทหารไทยที่ถูกขับไล่กลับไปก็ถูกส่งกลับคืนมา ณ ที่นี้โดยมิได้สวมเครื่องแบบ พวกนี้มาตั้งกองอยู่ประจำ ถึงแม้ว่าเราจะกำหนดข้อห้ามไว้ในสนธิสัญญาแล้วก็ตาม

ความไม่ลงรอยกันเนื่องมาจากสัญญาข้อที่ ๔ เกี่ยวกับข้อตกลงที่กล่าวไว้ในสนธิสัญญา รัฐบาลไทยเห็นว่าตนถูกบีบบังคับให้ส่งคนพวกเดิมเข้าไปอาศัยอยู่ในดินแดนแถบซ้ายของแม่น้ำโขงโดยมิอาจชักขึ้นได้ ผู้แทนฝรั่งเศสกลับคิดในทางตรงกันข้ามว่า พลเมืองเดิมที่อาศัยอยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงจะได้รับความคุ้มกันจากเรา แต่ถ้าหากพวกนี้ยังคงอาศัยอยู่ในกรุงสยามต่อไป คนพวกนี้ซึ่งเป็นคนฝรั่งเศสจะต้องรักษาความเป็นชาติเดิมของเขาเอาไว้ ชาวฝรั่งเศสทุกคนที่ถูกบังคับให้อยู่ในกรุงสยามจะต้องได้รับการพิจารณาและกักตุนจากกงสุลฝรั่งเศส ผู้ซึ่งจะเป็นผู้กักตุนชะตาของพวกเขาแก่ผู้เคียวเท่านั้น นายเคอหรือรัชคาการณไฉ่ล่วงหน้าว่า คงจะมีการขอร้องให้มีการอพยพคนจากจันทบูรณเมื่อมีการตั้งกฎเกณฑ์ว่ากัวยเรื่องเมืองทุ่งเชียงคำ (Toeng Xiang Kam) และเจ้าหน้าที่ผสมคงต้องวุ่นกับการขงักข้อขัดแย้งและไม่อาจดำเนินงานของตนให้สำเร็จลงไปได้ โดยที่จริงแล้ว อำนาจของเจ้าหน้าที่คามกฎที่ทั้งชั้นเมื่อวันที่ ๓๑ สิงหาคม ค.ศ. ๑๘๕๔ มีกำหนดปีเคียวเท่านั้น เจ้าหน้าที่

ท้าววงศ์ก็กำหนัดการที่อยู่อยุเมื่อกำลังเจ้าหน้าทีหมกกำหนดลง ถึงแม้ว่า
เจ้าหน้าที่จะยังมีได้รจกปัญหาให้เสร็จสิ้นไปได้ก็ตาม กล่าวให้ชักเจนลงไป
ก็คือพวกสาวที่รับคำสั่งจากไทยให้เคลื่อนย้ายออกจากฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง
ไปอยู่ฝั่งขวาของแม่น้ำโขงในปลายปี ค.ศ. ๑๘๔๕ นั้นได้อพยพออกจากฝั่ง
ซ้ายของแม่น้ำอีกหนหนึ่ง โดยที่ชาวไทยพยายามชักชวนการเคลื่อนย้ายครั้งนี้
อย่างเต็มที่ เพื่อเป็นการแก้ปัญหาให้ตกไป วิธีนี้ถูกนำกลับมาใช้กับคนใน
คุ้มครองของเราด้วย และฝรั่งเศสก็ไม่อาจหาทางบังคับให้ไทยดำเนินการ
สนธิสัญญาได้ ซึ่งเรื่องนี้เองก่อให้เกิดความไม่ลงรอยกัน นายแบร์เทอโดต์
รัฐมนตรีกระทรวงต่างประเทศ ได้กล่าวขอบทามอนุสัญญาที่กรุงลอนดอน
(เดือนมกราคม ค.ศ. ๑๘๔๖) อนุสัญญานี้มีผลเนื่องมาจากข้อตกลงที่นาย
เคอวิลล์ทำขึ้นไว้ นายฮานอโกซ์ (Hanotaux) เป็นผู้ทำเพิ่มเติมและนาย
แบร์เทอโดต์เป็นผู้รวบรวมจนเสร็จ ซึ่งจุดประสงค์ก็เพื่อทำความพอใจให้แก่
อังกฤษและเพื่อให้การกระทำของเราในแหลมอินโดจีนดำเนินไปอย่างอิสระ
อุปสรรคต่าง ๆ เหล่านี้ในอังกฤษแต่เพียงผู้เดียวจะช่วยชักให้ได้ อนุสัญญาซึ่ง
บังคับชัยชนะของอังกฤษเมื่อเร็ว ๆ นี้ และบังคับกินแดนที่ได้รับ มีผลเนื่อง
มาจากไทยไม่เอาธุระกับอังกฤษเลย ความทะเยอทะยานของอังกฤษสัมฤทธิ์ผล
การติดต่อกับจีนก็ได้รับการยินยอม กินแดนของอังกฤษอื่นถ้าเข้าไปจนถึงฝั่ง
แม่น้ำโขง อังกฤษไม่สนใจต่อเล่ห์เหลี่ยมของกรุงสยามเลยแม้แต่น้อย

ท่าทีแบบใหม่นี้เป็นเหตุจูงใจให้พระมหากษัตริย์ของไทยคือ พระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจุฬาลงกรณ์เสด็จไปยุโรป เมื่อเสด็จผ่านกรุงปารีส
พระองค์ทรงหาทางใกล้ชิดในเรื่องกินแดนกับนายฮานอโกซ์ เรื่องที่เป็น

เสมือนคาบสองคมก็คือการรวมคืนแดนฝั่งขวาของแม่น้ำใหญ่^(๑) จากหลวงพระบางให้เข้ากับไทย และสถานการณ์เกี่ยวกับคนในกุ่มครอง หลักฐานที่ดูก้นพบอันนำมาซึ่งผลแห่งการสรุปปัญหาเหล่านี้มีดังต่อไปนี้ คือ

๑. ชนพื้นเมืองมีสิทธิ์ที่จะกลับคืนไปสู่ถิ่นฐานเดิม ถ้าหากได้รับการยินยอมโดยไม่มีเงื่อนไข

๒. ชาวเอเชียซึ่งได้ลงนามและได้รับมอบบัตรอนุญาต จะได้รับการคุ้มกันจากฝรั่งเศสโดยไม่มีการโต้แย้ง

๓. บุคคลที่ยังมิได้เซ็นชื่อและประสงค์จะอยู่ในกรุงสยาม จะได้รับอนุญาตให้พำนักอยู่ได้ก็ในกรณีที่เป็นบิดาหรือปู่ไต่โยกย้ายไปอยู่กรุงสยามแล้ว

เอกอัครราชทูตพิเศษจะถูกส่งไปยังกรุงปารีสเพื่อพิจารณาปัญหาต่างๆ เหล่านี้ โดยได้รับมอบอำนาจอย่างเต็มที่

ஙສຸລຸສຸມຈະເປັນຜູ້ຕັດສິນການບັກບັນເທກແກ່ທີ່หลวงพระบาง

พระมหากษัตริย์ซึ่งทกอยู่ภายใต้อิทธิพลของนายรอลแล็ง จากเกอแม็ง^(๒) (M. Rollin Jacquemyn) ซึ่งเป็นกัศุ์ทัวัดภาจของฝรั่งเศส พระองค์เสด็จกลับสู่พระมหานครอย่างมีกรผู้เสียสละของอังกฤษ และทรงลิมข้อกกลงกับเราอย่างรวดเร็ว อคัศศาสตราจารย์ทางกฎหมายชาวเบลเยียม^(๓) ได้รับแก่งทั้งให้คำรังก้าแห่งรัฐมนตรีผู้ทรงอำนาจเป็นผู้คัศสึนว่าการเจรจามีชน

(๑) แม่น้ำโขง-กวล.

(๒) เจ้าพระยาอภัยราชาสยามานุภูกกิจ (กุสคาฟ โรลัน ชัคมินส์) ชาวเบลเยียม เป็นที่ปรึกษาาราชการแผ่นดินในสมัยรัชกาลที่ ๕-กวล.

(๓) เจ้าพระยาอภัยราชา ๔ เกษเป็นศาสตราจารย์ทางกฎหมาย ดูหนังสือเรื่อง เจ้าพระยาอภัยราชาสยามานุภูกกิจ (กุสคาฟ โรลัน ชัคมินส์) นางกัศยา จุลนวด เรียบเรียง กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากรจัดพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๑๕ - กวล.

ที่กรุงเทพฯ มิใช่ที่กรุงปารีส เพื่อหาทางให้พระมหากษัตริย์เป็นผู้ไกล่เกลี่ยกรณีพิพาทซึ่งอาจจะมีขึ้นในการเจรจากัน เขาห้ามมิให้ผู้แทนจากฝรั่งเศสเข้าฟังการประชุมครั้งนี้ นอกจากนี้เขายังไม่ต้องการให้ผู้แทนเขียนวิพากษ์วิจารณ์ตามใจชอบอีกด้วย กว๊วยประการฉะนี้การเจรจากันจึงผ่านไปโดยการจัดการของที่ปรึกษาชาวเบลเยียม ซึ่งมีส่วนช่วยในการบันทึกคำตอบของผู้แทนของกรุงสยามอันนำมาซึ่งความไม่สะดวกต่อข้อตกลงกว๊วยประการทั้งปวง นายเคอเฟร็องซ์ซึ่งได้รับคำยินยอมจากนายชานเนอโคธ ยอมรับการเจรจาที่จะมีขึ้นที่กรุงเทพฯ แต่เขาปฏิเสธที่จะไม่เขียนอะไรเลยเกี่ยวกับคำขอร้องของฝรั่งเศส เจ้าฟ้าทเวงวงศ์ผู้ให้การต้อนรับผู้แทนของเรา รับหาทางยุติการพูดจาบ่ายเบี่ยงครั้งนี้ พระองค์ได้รายงานผลการเจรจาไปยังกรุงปารีส ซึ่งพระยาสุริยา^(๑) มีอำนาจเต็มในการตัดสินข้อพิพาท นายแคลกาสเซซึ่งสืบต่อจากนายชานเนอโคธ เป็นผู้รับภาระคอยช่วยเหลือนายเคอเฟร็องซ์ให้ร่วมมือกันกับพระยาสุริยา จากนั้นก็ให้เดินทางกลับกรุงปารีส

นับแต่เมื่อเผชิญหน้ากันครั้งแรก พระยาสุริยาก็แสดงให้เห็นถึงการเสแสร้งโดยกล่าวว่าในไม่ช้าจำนวนคนในคุ้มครองของเราจะถูกจำกัดให้น้อยลง เจ้าหน้าที่ผสมจะเป็นผู้ตรวจทานบัญชีต่าง ๆ และจะเป็นผู้ชักทอนบัญชีของชาวเอเชียซึ่งอาศัยอยู่ในกรุงสยาม ตลอดจนพวกชาวเอเชียซึ่งยอมเข้ารับราชการเป็นทหารบก ทหารเรือและพลเรือนเพื่อหลีกเลี่ยงการอยู่ในความคุ้มครองของเราและเพื่อมีสิทธิ์ในการที่บรรจุเข้าไว้ในกองทัพไทยอย่างเต็มที่ ฉะนั้น

(๑) พระยาสุริยาอนุวัตร (เกิด บุญนาค) อัครราชทูตสยาม ณ กรุงปารีส ครั้นถึง ร.ศ. ๑๒๔ กลับมาเป็นเสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ ต่อมาปี ร.ศ. ๑๒๕ เป็นเสนาบดีกระทรวงพระคลัง - กวป.

หลังจากวันที่ ๒๔ มกราคม พ.ศ. ๑๘๘๔ จึงไม่มีการเซ็นสัญญาเกิดขึ้นแต่อย่างใด ข้อเสนอทั้งหมดเหล่านี้ทางฝ่ายเรามีอาจจะรับได้ ฉะนั้นการเจรจาจึงล้มเหลวอย่างรวดเร็ว ภายในเวลาไม่ช้าทางราชการสำนักกรุงเทพฯ จำต้องยื่นความจำนงขอเปลี่ยนที่เจรจากับที่กรุงเทพฯ ทางราชสำนักอ้างว่า นายคูเมอร์ (M. Doumer) ซึ่งเป็นข้าหลวงจากแหลมอินโดจีน มีความประสงค์จะเข้าถวายความเคารพแก่พระมหากษัตริย์ นายคูเมอร์ ได้รับคำสั่งจากรัฐมนตรีประจำอาณานิคมให้เดินทางไปยังกรุงเทพฯ

เมื่อเดินทางไปถึง เขาคอยหลีกเลี่ยงผู้ใกล้ชิดองค์พระมหากษัตริย์ ทั้งนี้เพื่อประสงค์จะเข้าถึงพระองค์โดยตรง และเพื่อหาโอกาสเจรจากับพระองค์ ครึ่งหนึ่งที่เขาได้อ่านพบจดหมายลงวันที่ ๒๑ เมษายน ค.ศ. ๑๘๘๔ ของนายคูเมอร์ซึ่งมีไปถึงรัฐมนตรีแห่งอาณานิคม ว่าการเจรจาได้ผลเป็นที่น่าพอใจ เคมีที่นั่นพระมหากษัตริย์แห่งกรุงเทพฯ ทรงรับภาระในการมอบหมายให้วิศวกรชาวฝรั่งเศสดำรงตำแหน่งหัวหน้ากองโยธา ซึ่งรวมทั้งหัวเมืองและท่าเรือของกรุงเทพฯ และเป็นผู้แนะนำวิธีการสอนภาษาฝรั่งเศสในโรงเรียนสยาม ส่วนหัวข้อเรื่องคนในคุ้มครองก็ได้รับการพิจารณาอย่างมีเหตุมีผล ในภายหน้านั้นคือในยุคที่สอง ผู้อยู่ในคุ้มครองจะไม่หลงเหลืออยู่ ปัญหาข้อนี้อาจถูกแก้กันได้ภายหลัง เพราะเหตุว่าแต่เดิมนั้นการตกลงทำได้ง่ายมากและพระมหากษัตริย์ก็ทรงยินยอมโดยคุณุฎว่า ระบอบการปกครองของฝรั่งเศสจะถูกนำมาใช้เป็นกฎหมายในเรื่องเกี่ยวกับคนในคุ้มครองของเรา ซึ่งจะรวมทั้งชาวจีนซึ่งอาศัยอยู่ในอาณานิคมของเราด้วย

ข้อตกลงในสนธิสัญญาปี ค.ศ. ๑๘๘๓ ยังถูกยึดถืออยู่ แต่ข้อตกลงนั้นทำขึ้นอย่างแบบทหารและไม่เป็นอุปสรรคต่อ ระบอบการปกครองของไทยแต่

อย่างไร ทางรัฐบาลไทยยอมยกอาณาจักรหลวงพระบางซึ่งตั้งอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขงให้แก่เรา ผลที่สุดเพื่อเป็นการตอบแทนในมิตรภาพของไทย เราจำเป็นต้องอพยพออกจากจีนทิเบต

การเจรจาทางการเมืองระหว่างนายคูแมร์ และพระมหากษัตริย์ ไทยนั้นค่อนข้างจะเป็นแบบคุยกันมากกว่าซึ่งไม่อาจจะนำมาเขียนลงไว้เป็นสนธิสัญญาได้ และรัฐบาลเองก็ไม่อาจที่จะเขียนลงไว้เป็นหนังสือเกี่ยวกับการเจรจาได้ แต่ นายคูแมร์มีความรู้สึกว่าเขาจำเป็นต้องหาทางสรุปเรื่องโดยรวดเร็ว เพื่อมิให้พระมหากษัตริย์ทรงคืนคำที่ทรงสัญญาแล้ว ความหวั่นเกรงของเขาเป็นจริงขึ้นมาคือเมื่อนายคูแมร์กลับไปยังไซ่ง่อน ทางราชสำนักกรุงสยามก็ล้มสัญญาที่ได้ให้ไว้ ยังคงยึดถือแต่ข้อผ่อนผันบางกรณีที่นายคูแมร์ทำไว้ให้กับฝรั่งเศส พระมหากษัตริย์ไม่ทรงยอมรับบัญชีเกี่ยวกับคนในกัมพูชาของเราถ้าหากไม่มีข้อแม้ดังต่อไปนี้ คือ

จะมีคนในกัมพูชาได้เพียง ๑๔,๐๐๐ คน และแต่ละคนจะต้องไม่ขึ้นแก่กันเว้นเสียแต่เป็นหัวหน้าครอบครัว หรือเป็นสมาชิกครอบครัวซึ่งมีอายุมากกว่า ๑๘ ปี เฉพาะในกรณีที่จะถือว่าบุคคลเหล่านั้นเป็นชาวฝรั่งเศสหรือไม่ก็ให้ถือเอาว่าชาวพื้นเมืองที่เกิดในอาณานิคมฝรั่งเศส หรือไม่ก็ในประเทศที่อยู่ในความคุ้มครองของฝรั่งเศส และบุคคลที่เกิดในดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงซึ่งอาจจะอพยพไปอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำได้ตามความพอใจของคน หรือ ไม่ก็ในกรณีที่บิดาประสบปัญหาเกี่ยวกับบุตร บุคคลในจำพวกหลังนี้จักอยู่ในพวกที่จะต้องรับตำแหน่งหรือราชการให้แก่รัฐบาลไทย อย่างไรก็ตาม ชาวจีนไม่มีสิทธิที่จะลงทะเบียนกันแต่อย่างใด แต่ความต้องการของกรุงสยามไปไกลเกินคาดอีกเช่นเคย การจักรระบบการปกครองของกรุงสยามอาจจะต้องล่าช้า

ไปอีกราวสองปีเพราะอาชมีการโต้แย้งในเรื่องผู้มาลงทะเบียน ในกรณีเช่นนี้
 รัฐบาลฝรั่งเศสจำเป็นต้องจกให้มีการสืบพยานเสียก่อน ชาวพื้นเมืองไม่
 อาชขึ้นทะเบียนได้นับแต่วันนั้นเป็นต้นไป ส่วนพวกที่ลงทะเบียนแล้วโดย
 ขอลาศัยอยู่ในฐานะพลเมืองไทยควรจะชดเชนได้เอาไว้ พลเมืองซึ่งบิคา
 เกิดในกรุงสยามจะต้องตกเป็นคนในครอบครองของไทย ผู้อยู่ในคุ้มครองทุก
 คนรวมทั้งพลเมืองชาวฝรั่งเศสจะต้องขึ้นศาลไทยด้วยกันทั้งนั้น ส่วนหนึ่ง
 ของอาณาจักรหลวงพระบางซึ่งตั้งอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำ จะถูกปกครองโดย
 หัวหน้าคนปัจจุบันของเมืองหลวงพระบาง ภายใต้อำนาจของกรุงสยามซึ่งกิน
 แคนแห่งนั้นได้รับความเห็นสอดคล้องต้องกันแต่เดิมว่า ควรจะถือเป็นดิน
 แคนที่เป็นของกลางในสนธิสัญญาลงวันที่ ๓ ตุลาคม ค.ศ. ๑๘๔๓ หลังจาก
 ที่พระมหากษัตริย์ได้ทรงผ่อนผันคราวก่อนนั้น เมื่อพระองค์ทรงเห็นพ้องกัน
 กับนายคูแมร์ เช่นการอพยพออกจากจันทบูรณ การตั้งอำนาจของไทยขึ้นแทน
 อำนาจท้องถิ่นในเขตกลาง ข้อเสนอของไทยชักกับข้อเสนอของนายคูแมร์
 ซึ่งนายเคอฟร็องซ์เป็นผู้ส่งกลับไปยังกรุงเทพฯ บ่อยครั้งที่มีการเปลี่ยนสถานที่
 ในการเจรจากันก่อให้เกิดการล่าช้าทุกครั้ง นายเคอฟร็องซ์จำเป็นต้องเดินทาง
 ไปปรึกษากับนายคูแมร์เพื่อต้องการความกระจ่างเกี่ยวกับการตกลงซึ่งเขาได้
 กระทำไปแล้ว และเสนอข้อมูลต่าง ๆ เกี่ยวกับการเจรจาในหัวข้อต่าง ๆ ซึ่ง
 นายคูแมร์ได้บันทึกเอาไว้ นายคูแมร์ยืนยันว่าตนได้ส่งบันทึกที่แตกต่างกัน
 ให้แก่รัฐมนตรีแห่งอาณานิคม และในบันทึกนั้นได้เขียนข้อเสนอซึ่งทางราช-
 ตำนกที่กรุงเทพฯ ได้ยอมรับ เราจะเห็นได้ว่าชาวจีนน่าจะถูกรวมอยู่ในบัญชี
 ด้วย หรือมิฉะนั้นก็เป็นผู้อยู่ในความคุ้มครองของเราแต่ผู้เดียวในกรุงสยาม
 ผู้อยู่ในคุ้มครองและพลเมืองจะต้องถูกเปลี่ยนไปอยู่ในการตัดสินของกงสุล ใน
 เวลากระทำผิด ด้วยเหตุนี้ไทยจึงกลัวว่าผลประโยชน์จากการคุ้มครองครั้งนี้

การเจรจามีขึ้นอีกหนหนึ่งที่กรุงเทพฯ คราวนี้เจ้าฟ้าทวยวงศ์จุระทรง
หันมาพิจารณาเหตุผลของนายเคอฟร็องซ์ แต่โดยเหตุที่ทรงบังคับให้มีการ
อพยพออกจากจันทบูรณ นายเคอฟร็องซ์จึงตอบว่า การอพยพจะมีขึ้นก็ต่อ
เมื่อข้อยุ่งยากต่าง ๆ เหล่านี้ ได้รับการตกลงเสียก่อน ฉะนั้นคณะเสนาบดีไทยจึง
ปฏิเสธที่จะให้มีการเจรจากัน รัฐบาลฝรั่งเศสจำต้องยอมเพื่อหวังที่จะหาทาง
ประนีประนอม การเจรจาจึงดำเนินต่อไปอย่างลำบากลำบาก โดยเหตุที่ทาง
กรุงสยามมิได้ประสงค์ที่ต่อเรา นายแคลกาสเซจึงได้สั่งให้หยุดระงับการเจรจา
ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๘๐๐ และเรียกนายเคอฟร็องซ์กลับไป ในขณะที่
นั้นทางราชสำนักกรุงเทพฯ กำลังหวั่นวิตกในเรื่องกบฏที่เกิดขึ้นในปีกั
ศกานทุกยุโรปถูกพวกกบฏล้อมไว้ ทางราชสำนักจึงต้องเวลาเพื่อหาทางฉวย
โอกาสเหมาะในขณะนี้เรากำลังอยู่ในภาวะคับขัน และเพื่อจะเสนอให้มีการ
ตกลงตามความต้องการของชน แต่การรณรงค์ระหว่างชาติทั้งสองช่วยให้
เหตุการณ์ในจีนสงบลงได้ และในเดือนกรกฎาคม ปี ค.ศ. ๑๘๐๑ นายแคล
กาสเซจึงสามารถจัดการกับปัญหาของไทยด้วยความสงบได้อีกหนหนึ่ง

วันที่ ๒๕ กรกฎาคม ปี ค.ศ. ๑๘๐๑ นายแคลกาสเซได้ส่งนายโคล
บูกอฟสกี (Klobukowski) ไปเจรจาว่าด้วยเรื่องเกี่ยวกับที่นายคูแมร์ ได้บันทึก
ไว้ที่กรุงเทพฯ และได้สั่งให้พยายามหาทางตกลงข้อผ่อนผันต่าง ๆ หลังจากที่
เรื่องแรกได้รับการตกลงไปแล้ว ระยะหลังสุดแห่งการเจรจากุจะมีคณน้อยกว่า
ที่ทำกันมาคราวที่แล้ว แต่ก็เป็นไปได้ที่ว่าการขอหยุดพักของผู้แทนของเรา
คงมิใช่เพราะเกรงว่าการเจรจาจะล้มเหลว อันเนื่องมาจากจุดประสงค์ไม่ถูก
ทางของกรุงสยามซึ่งจะร้ายยิ่งกว่าโรคมัยไข้เจ็บเสียอีก เมื่อนายโคลบูกอฟสกี
เดินทางกลับมา เขาแจ้งให้คณะรัฐมนตรีทราบว่าการดำเนินการนี้จะเลวร้าย

ยิ่งกว่าที่เราคิด และในวันที่ ๖ มิถุนายน ปี ค.ศ. ๑๙๐๒ เราได้ย้าว่า “สถานการณ์ทางการเมืองจะทรุดหนักลงและไม่อาจจะคลี่คลายได้ตามเจตนารมณ์ของเรา นอกเสียจากจะมีเหตุฉุกเฉินเกิดขึ้นเท่านั้น” เราได้แจ้งให้รู้ถึงอิทธิพลของต่างประเทศซึ่งกำลังตั้งเสเทือนกรุงสยามอยู่ และดูเหมือนจะแทรกซึมไปตามบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง ผลที่สุดเราได้ขอพักการเจรจา และวันที่ ๘ ตุลาคม ปี ค.ศ. ๑๙๐๒ ได้มีการเซ็นสนธิสัญญาที่กรุงปารีสระหว่าง นายแคลกาสเซและพระยาสุริยาฯ ผู้แทนของกรุงสยาม

สนธิสัญญานี้ โดยเหตุที่ได้รับการแก้ไขจนถูกต้องในเรื่องเกี่ยวกับชายแดน จึงมีผลให้เราได้แคว้นแคว้นเขมรจากเมืองเมธูแปร์ยและนครจำปาศักดิ์ และได้คืนแดนกำหนดไว้ในหลวงพระบางทางบ้านฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ซึ่งได้ถูกกำหนดไว้อย่างชัดเจน กองทัพซึ่งทางกรุงสยามได้ส่งเข้าไปในดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงจะต้องเป็นกองทัพไทยอย่างแน่นอน และถูกบังคับบัญชาโดยนายทหารไทย รัฐบาลไทยไม่อาจปฏิบัติงานได้ในเขตของไทย ในลุ่มแม่น้ำโขงถ้าหากทางฝรั่งเศสไม่ยินยอม ในเมื่อบุคคลเหล่านั้นเป็นคนไทย โดยเลือกเนื้อเชื้อไข บุคคลที่เกิดในอาณานิคมหรือในประเทศที่อยู่ในคุ้มครองของฝรั่งเศสมีสิทธิ์ที่จะอยู่ในความคุ้มครองของฝรั่งเศสต่อไป เว้นเสียแต่ว่าบุคคลผู้นั้น ได้ตั้งถิ่นฐานอยู่ในกรุงสยามก่อนที่จะถึงเวลาซึ่งกำหนดเขตแดนกันขึ้น หรือไม่ก็ดินแดนนั้นถูกจัดให้อยู่ในคุ้มครองของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง การคุ้มครองนั้นมีเฉพาะแก่บุตรเท่านั้น แต่มิได้ครอบคลุมไปถึงหลานด้วย ชาวเขมรจะต้องอยู่ในปกครองของกรุงสยามตามหัวข้อที่ ๕ ของสนธิสัญญานี้ ค.ศ. ๑๙๐๗ กองสุตฝรั่งเศสเป็นผู้เสนอคำแนะนำตามรายการว่าก๊วยคนในคุ้มครอง และมอบรายการนี้ให้แก่รัฐบาลไทยซึ่งจะเป็นผู้จัดการเรียกร้องสิทธิ์

ตามหัวข้อที่ได้เซ็นสัญญากันได้ การเรียกร้องสิทธิควรได้รับการตรวจสอบ และเมื่อได้รับการพิสูจน์แล้วก็จะได้จัดให้เป็นไปตามความเหมาะสมอีกที่ ชาว จีนซึ่งได้ลงชื่อเอาไว้ในปัจจุบันก็ดำเนินการหาประโยชน์จากการคุ้มครองของ ฝรั่งเศส แต่พวกนี้จะถูกกักตุนโทษโดยศาลไทยตามกฎหมายของไทย แต่จะ ต้องมีกงสุลฝรั่งเศสคอยโต้แย้งและเป็นผู้ดำเนินการฟ้องร้อง สนธิสัญญาข้อ ๗ ซึ่งเพิ่งลงเฉพาะชาวจีนมิได้มีข้อตกลงอะไรกับทางฝรั่งเศส ว่าด้วยเรื่องการ คุ้มครองคนซึ่งเกิดในดินแดนของตน ซึ่งบุคคลโดยทั่วไปต่างก็พอใจกับสิทธิ ข้อนี้ สนธิสัญญาดังฉบับนี้จะต้องได้รับการลงนามรับรองอย่างซ้ภายในกำหนด ๔ เดือน นับแต่การเซ็นสัญญาเมื่อวันที่ ๗ ตุลาคม ค.ศ. ๑๘๐๒

นายแคลกาสเซได้กล่าวไว้ในจดหมายที่เขียนถึงนายคูทาสตา (M. Du tasta) ซึ่งเป็นผู้ดำเนินงานให้แก่ฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ เป็นผู้จัดหาผลประโยชน์จากสนธิสัญญาและรายละเอียดต่างๆ อันจะนำมาซึ่งการสรุปผลด้วย ก็ เขาให้เหตุผลว่าได้มีการโอนการตกปลาในทะเลสาบใหญ่ให้แก่ฝรั่งเศส ฝรั่งเศสได้รับมณฑล ๓ แห่งคือ เมตูแปร์รี, ทนเลเรอปูและนครจำปาศักดิ์ ยิ่ง กว่านั้นยังได้มีการกำหนดให้พระมหากษัตริย์แห่งหลวงพระบางปกครองส่วน หนึ่งของอาณาจักรของพระองค์ซึ่งอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขง และเขตแดน ระหว่างกรุงสยามและประเทศลาวซึ่งเป็นเมืองขึ้นของกรุงสยาม กองทัพไทย ไม่มีสิทธิ์จะรุกเข้าไปในเขตแม่น้ำโขง แต่มีสิทธิ์เข้าไปในอาณาเขตซึ่งหวง ห้ามได้ ทั้งนี้ข้อแม้ว่ากองทัพนั้นจะต้องเป็นกองทัพไทยซึ่งบังคับบัญชา โดยนายทหารไทย สนธิสัญญาดังฉบับก็ยังคงใช้ได้อยู่ แต่มีบางข้อซึ่งกล่าว ไม่ตรงกับสนธิสัญญาดังฉบับปี ค.ศ. ๑๘๐๒ ผลจากการตกลงก็เป็นไปโดยราบ

รับมิได้มีการเสียเลือดเนื้อแต่อย่างใด ตามความเห็นของนายแคลกาสเซซึ่งได้
ทำนายผลประโยชน์ไว้ล่วงหน้าแล้ว

นายแคลกาสเซเป็นผู้เกี่ยวที่พอออกพอใจกับยุทธวิธีทางการเมืองที่
เขาได้กระทำลงไป วิธีนี้นำช่องโหว่มาสู่วงการทูตของเราในเวลาต่อมา การ
เจรจาได้กระทำสืบต่อกันมาทั้งแก่ที่กรุงเทพฯ และย้ายไปกรุงปารีส และจาก
ปารีสก็ย้ายมายังกรุงเทพฯ ท้ายที่สุดก็กำหนดกันขึ้นที่ปารีส ความประสงค์
ของไทยก็เพื่อจะให้มีการเจรจากันขึ้นที่กรุงปารีส เพราะการเปลี่ยนสถานที่
เจรจาทำให้ไทยมีเวลาที่จะหาช่องทางในขณะที่คณะทูตของเราไม่เข้าใจลึกซึ้ง
ในเรื่องเกี่ยวกับแหลมอินโดจีน และแล้วในปี ค.ศ. ๑๘๖๘ ได้มีการลงนาม
ว่าด้วยเรื่องการชิงบัลลังก์ในจังหวัดพระตะบองและจังหวัดพระนคร เพราะ
เหตุว่าการตกลงได้กระทำขึ้นที่กรุงปารีสตามความเห็นของรัฐมนตรีผู้ควบคุม
กองทัพเรือและเป็นผู้ดูแลอาณานิคม และเพราะเหตุว่าในกรุงปารีสเอง
นั้นไม่เคยมีการชิงบัลลังก์กันมาก่อน ชาวไทยจึงหาทางดำเนินยุทธวิธีใน
ปี ค.ศ. ๑๘๐๒ คราวนี้อีกหนที่เขาต้องประสบความล้มเหลว สนธิสัญญาฉบับ
ลงวันที่ ๗ ตุลาคม ค.ศ. ๑๘๐๒ มิได้ให้ประโยชน์อย่างใดแก่ไทยเลย และ
รัฐมนตรีผู้ควบคุมอาณานิคมก็ไม่ได้ยื่นมือเข้ามาเกี่ยวข้องกับช่วย เพียงแต่ทำขึ้น
ในนามของชาวฝรั่งเศส โดยคนฝรั่งเศสซึ่งอาศัยอยู่ในแหลมอินโดจีน สนธิ-
สัญญาฉบับนี้ยาจะได้รับการเซ็นสัญญาอย่างถูกต้องแล้ว

ความไม่ถูกต้องของสนธิสัญญา การเอารักเอาเปรียบอย่างเห็นได้ชัด
ทำให้ผู้ร่วมชาติของเราพากันคลั่งก้าน อะไรคือการได้เปรียบ ? นายแคลกาสเซ
เองเป็นผู้ส่งจดหมายคว่นซึ่งชี้แจงความจริงทั้งหมด นั่นก็คือกินแคนใน
จังหวัดเมตูปเรย์ และถนนเล เรอบู และนครจำปาศักดิ์ที่เราได้รับ และการได้

สัมปทานในการขุดปลาในทะเลสาบใหญ่ แน่นอนและเราได้ดำเนินการเพิ่มขึ้น
จากกินแคนเหล่านี้ แต่คณะสำรวจของเราได้แจ้งให้รู้ถึงความกันการแห้งแล้ง
ความขาดแคลนทรัพยากรธรรมชาติทุกชนิด และประชาชนซึ่งอาศัยอยู่อย่าง
เบาบางมีแค่คนจำปาตักก็แห้งเหี่ยวเท่านั้นที่มีความสำคัญมากน้อย ยิ่งกว่า
นั้นผืนดินอันยาวทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขงซึ่งกลายเป็นแม่น้ำของฝรั่งเศส กิน
แคนเหล่านี้คงจะนำความก้ำวหน้าสู่เราถ้าหากเราได้รับมันเสียแค่ต้นมือ แต่
ปัจจุบันกินแคนแถบนี้กลายเป็นจังหวัดเก่าแก่ของเขมร ซึ่งกรุงสยามได้ยกให้
แก่เขมรโดยมิได้เอาใจใส่แต่อย่างใด และสนธิสัญญาก็มิได้กล่าวเกี่ยวกับการ
ช่วงชิงกินแคนครั้งนี้ เราอาจพิจารณาได้ว่ากินแคนแถบนี้เคยตกเป็นส่วน
หนึ่งของเขมรและเราไม่เคยเข้าครอบครองเลย สำหรับสัมปทานการขุดปลา
ในทะเลสาบใหญ่นั้น บางคนได้กล่าวว่ามิได้เป็นเรื่องจริงจังแต่อย่างใด
ฉะนั้น คำมั่นสัญญาที่ไทยให้ไว้กับฝรั่งเศสในการที่จะขอยืมผู้เชี่ยวชาญทาง
แพทย์ ทางโบราณคดีเพื่อมาแต่งตั้งให้เป็นข้าราชการไทยตลอดจนการขอครู
ฝรั่งเศสมาช่วยสอนภาษาฝรั่งเศสตามโรงเรียนไทย มิได้นำประโยชน์ให้
ฝรั่งเศสแต่อย่างใด เพราะภาษาฝรั่งเศสมิได้ทำประโยชน์ให้แก่ไทยนัก เพราะ
เหตุว่ามิได้ใช้พูดกันในการธุรกิจ และครูของเราก็คงจะมีนักเรียนไม่มาก
นัก สำหรับข้าราชการไทยซึ่งคัดเลือกจากคนฝรั่งเศสก็คงจะได้รับแต่งตั้งให้
ดำรงตำแหน่งที่ไม่สำคัญอะไรในทางการเมือง เป็นกันว่าการเมือง
สาธารณะ เพื่อเหตุผลที่ว่าไม่อาจจะแผ่อิทธิพลเข้ามายังวงการเมืองของไทย
ได้ ตามความเป็นจริงแล้วในระยะเวลาที่มีการติดต่อกับฝรั่งเศส รัฐบาลไทยได้
ทำการตกลงครั้งใหม่กับข้าราชการอังกฤษ เยอรมัน อิตาลี และเน-
มาร์กเพราะเกรงว่าข้อตกลงเดิมใกล้จะสิ้นสุดลง ตามความเห็นของไทยก็เพื่อ

ก็ตกกันมิให้มีการใช้สนธิสัญญา ยังมีข้อตกลงอีกอันหนึ่งที่กรุงสยามทำขึ้นไว้ ซึ่งเกี่ยวกับการลงทุนของชาวฝรั่งเศสผู้หนึ่งในเรื่องงานโยธา เพราะเหตุว่า ไทยไม่อาจใช้ทุนของคนในกิจการอันเกี่ยวกับลุ่มแม่น้ำโขง ฉะนั้นในเวลา ก่อนมาข้อตกลงฉบับนี้จึงเป็นอันยุติลงไป ทางรถไฟก็ถูกสร้างขึ้นมาโดยทุน ของรัฐบาลไทยเอง ยิ่งกว่านั้นก็มีบางสายที่ใช้เงินของฝรั่งเศส เช่นทางรถไฟ สายพระตะบองถึงกรุงเทพฯ สร้างขึ้นโดยมีจุดประสงค์ที่จะเหตั้นการค้าอัน เจริญรุ่งเรืองในจังหวัดต่าง ๆ ของเขมรและไทยให้ออกไปจากแหลมอินโดจีน

ด้วยเหตุฉะนั้นแม้ว่าเราจะอ่านแผนการต่างๆ ในสนธิสัญญาฉบับปี ค.ศ. ๑๙๐๒ อย่างละเอียด เรายังไม่พบผลประโยชน์ที่จะนำมาสู่ประเทศฝรั่งเศสแก่อย่างใดเลย หัวข้อที่อาจจะกักกันไว้ก็เป็นเรื่องเกี่ยวกับคนในคัมภีรครอง และกินแทนทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ประการแรกรัฐบาลไทยได้รับความ พอใจอย่างมาก เพราะเขามีสิทธิที่จะควบคุมการลงทุนในบัญชีของกงสุล ฝรั่งเศสเกี่ยวกับคนในคัมภีรครองในปัจจุบันของฝรั่งเศสที่ขึ้นอยู่กับไทย ซึ่งนั่น ก็คือยอมให้ฝ่ายไทยสร้างข้อขัดแย้งขึ้นมาใหม่ได้ โดยการชักชวนคนในคัมภีรครอง ของเราออกจากบัญชี ชาวจีนยังคงอยู่ในความคัมภีรครองของเราแต่จะตั้งขึ้น ศาลไทย การคัมภีรครองของเราจึงไม่ได้ผลแก่ประการใดมิใช่หรือ ? ชาวจีนใน ไทยได้รับประโยชน์ในการค้าขาย เป็นเจ้าของธนาคาร อุตสาหกรรมการ ทำไหม และเป็นเจ้าของโรงงานแทบทุกชนิด พวกที่ค้าขายน้อยก็ยังเป็น เจ้าของร้านค้าเล็กๆ อันเจริญรุ่งเรืองและออกเงินให้กู้ พวกชาวจีนเหล่านี้ ร่ำรวยมาก ความถนัดในเรื่องการค้าขายเปิดทางให้คนจนมีขึ้นอย่างง่าย ง่าย ความต้องการของเราจึงเป็นเรื่องเล็กน้อยสำหรับเรา มีพ่อค้าชาวฝรั่งเศสชื่อ นายจัวร์คัง (M. Jourdan) แก่ผู้เกี่ยวที่พอออกพอใจกับสถานการณ์ทั้ง

หมั่น นอกจากนั้นความเพ่งเล็งทางกันเศรษฐกิจของเราก็แปรไปกับของ
 ชาวจีน และอิทธิพลของชาวจีนก็เปิดทางให้เราสามารถตั้งบริษัทการค้าขึ้น
 ในกรุงเทพฯ และสามารถส่งเสริมความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างไทยกับ
 ฝรั่งเศสได้ รู้สึกว่าสิ่งนี้จะป็นวิธีเดียวที่เราจะสามารถรักษาลประโยชน์ของ
 เราในกรุงเทพฯ ไว้ได้ ที่ซึ่งผลผลิตของเราต้องถูกแย่งชิงโดยชาวต่าง
 ชาติ แต่ก็ยังมีเรื่องที่น่าสนใจอีกเรื่องหนึ่งว่า ด้วยการคุ้มครองของฝรั่งเศส
 แต่เราจำต้องรักษาสื่อได้เปรียบทางการค้าสินค้าของกงสุลฝรั่งเศสเอาไว้
 เรื่องที่ว่ากงสุลฝรั่งเศสจะต้องเป็นผู้ยื่นคำร้องขอคนจีนต่อศาลไทยนั้นไม่สลัก
 สำคัญอะไร เพราะเหตุว่าการตัดสินเป็นไปก่อนหน้าสาธารณชน และกงสุล
 ของเราก็ไม่อาจหยั่งถึงอิทธิพลของคนได้ ชาวจีนซึ่งได้รับการปลดปล่อยจาก
 ศาลไทยมักสิ้นเนื้อประดาตัว พวกเขาเข้าใจกันดีว่า ตนออกจะใจเร็วก่อ
 สถานการณ์แบบใหม่นี้ไปหน่อย แต่สนธิสัญญาฉบับลงวันที่ ๗ ตุลาคม ได้
 ช่วยแก้ปัญหานี้เหล่านั้นไว้ได้ ชาวจีนจึงเป็นพวกเดียวที่เสียผลประโยชน์ศาลไทย
 นอกจากนั้นเรายังยอมให้ชาวเขมรซึ่งกระทำการฆาตกรรมจีนศาลไทย ชื่อนี้
 มีกล่าวไว้ในสนธิสัญญาฉบับปี ค.ศ. ๑๘๖๗ ชาวเขมรเป็นพวกเดียวใน
 จำนวนประชากรในอินโดจีนซึ่งยอมให้ผู้พิพากษาไทยตัดสิน โดยเหตุที่ชาว
 เขมรมีอยู่เป็นจำนวนมากในกรุงเทพฯ พวกเขาอาศัยอยู่ตามจังหวัดต่างๆ ซึ่ง
 แต่เดิมเป็นของเขมร ชุนนางจีนซึ่งยอมอยู่ใต้กฎเกณฑ์อันน่าหวงนี้ต่างก็
 กลายความเชื่อถือและมีศรัทธาซึ่งเคยมีต่อฝรั่งเศส เหตุการณ์ในลำดับต่อมา
 กุญแจยิ่งขึ้น ผลที่สุกจำนวนของผู้ที่อยู่ในคุ้มครองของเราก็ลดลง เมื่อก่อนนี้
 เขาแบ่งแยกให้เห็นความแตกต่างระหว่างคนฝรั่งเศสซึ่งถูกบังคับให้ย้ายเข้ามา
 อยู่ในกรุงเทพฯ และอีกพวกหนึ่งซึ่งมาอยู่เองด้วยความเต็มใจ พวกแรกรวม

ทั้งลูกของคนแก่ ไม่นับหลานมีสิทธิ์ที่จะร้องทุกข์ในฐานะผู้อยู่ในคุ้มครอง พวกนี้จึงจักอยู่ในจำพวกนอกบัญชีมีจำนวนมากมาย เพราะเหตุว่าการโยกย้ายกระทำกันก่อนสนธิสัญญาฉบับปี ค.ศ. ๑๙๐๒ ยิ่งกว่านั้นยังมีการถกเถียงกันว่าพวกโคบังที่ถูกบังคับให้ย้ายเข้ามาและพวกโคบังที่ย้ายเข้ามาอยู่ด้วยความสมัครใจ ในอนาคตนั้นความแตกต่างจะยังคงมีอยู่ เป็นที่เชื่อแน่ว่าพวกที่อพยพเข้ามาอยู่ในกรุงสยามนั้น เพราะต้องการได้ชื่อว่าเป็นพลเมืองไทย การแปลงชาติชั่วคราวจึงก่อให้เกิดความยุ่งยากมากมาย ที่จริงแล้วไม่ควรจะทักท้วงเอาว่าคนฝรั่งเศสบุกรุกเข้ามา บัญชีของคนในคุ้มครองของเรา ก็ไม่ได้ถูกลงนามใหม่ ฉะนั้นเท่ากับว่าสิทธิ์การคุ้มครองของเราที่มีต่อกรุงสยามก็ถูกชักทอนออกไป

เราไม่พอใจนักกับกฎเกณฑ์เกี่ยวกับดินแดน การลงนามรับรองในเรื่องดินแดน มีอยู่ครั้งหนึ่งที่เราต้องคืนมณฑลบางส่วนให้แก่ลาว ประชาชนซึ่งอาศัยอยู่ในดินแดนแถบนั้นได้แสดงความเป็นมิตรต่อฝรั่งเศส แต่ก็ต้องถูกเบียดเบียนโดยคนไทย ที่เขมร เราได้รับดินแดนซึ่งยังไม่ได้ทำการเพาะปลูกครั้งที่ได้กล่าวมาแล้วแต่ก่อนกัน ส่วนดินแดนทางฝั่งแม่น้ำโขงในเขต ๒๕ กิโลเมตร เราปฏิเสธที่จะรับมันเพราะทำให้ต้องรับผิดชอบมากขึ้น รวมทั้งจังหวัดเดิมบางจังหวัดของเขมรคือพระตะบองและพระนคร แต่มิใช่ว่าเรายอมรับการเปลี่ยนแปลงการปกครองของไทยมาสู่การปกครองแบบท้องถิ่น รวมทั้งสิทธิในการคุ้มครองทางทหารซึ่งทางไทย ไม่กล้าที่จะขอร้อง การขัดแย้งครั้งใหม่ย่อมจะเกิดขึ้นเกี่ยวกับดินแดนบนฝั่งแม่น้ำโขง เนื่องมาจากการตั้งถิ่นฐานของชาวฝรั่งเศสทางฝั่งขวาของแม่น้ำ ตลอดจนการสร้างคลังเก็บของและโกดังเก็บสินค้าที่จำเป็นในการเล่นแร่ ซึ่งสนธิสัญญาฉบับปี ค.ศ. ๑๘๙๓

เปิดทางให้เราทั้งชั้น เราไม่ยอมรับในกรณีที่ ไทยเปิดให้เราเข้ามาได้อย่างเสรีตามที่ได้ตกลงกันไว้เกี่ยวกับดินแดนที่เราต้องขนสินค้าผ่าน เพราะเราไม่ต้องการให้กองทัพไทยเข้ามาจับผิดชอบและทำลายประเทศแถบนี้ เรายอมรับการตั้งคลังสินค้าทางทหารเกี่ยวกับการจัดหาเครื่องอุปโภคสาธารณูปโภค ซึ่งจำเป็นในกรณีที่ดินแดนในครอบครองของเราถูกคุกคาม

ฉะนั้นเราจึงยอมต่อการรับประกันทุกอย่างและรวมทั้งการอพยพออกจากจังหวัดบุรีรัมย์ เราละทิ้งมิตรภาพเพื่อดินแดนเขมรของเราและเพื่อประชาชนที่อาศัยอยู่ในประเทศเหล่านั้น ซึ่งยอมเชื่อถือแก่อิทธิพลและพยายามถอยห่างจากเรา การยอมผ่อนผันก่อให้เกิดความเจ็บช้ำแก่เราเหลือเกิน ชาวสยามรู้สึกภาคภูมิใจในชัยชนะของคณะใดเช่นนั้น โดยแสดงให้ชาวพื้นเมืองและชาวฝรั่งเศสต้องล่าถอยไปโดยมิมีการต่อสู้ ความหวนเกรงของประชาชนซึ่งเคยเชื่อมั่นในการคุ้มครองของเราแก่กลับ ได้เห็นการกระทำแบบแก้แค้นจากพวกเจ้านายชาวสยาม ซึ่งพิสูจน์ให้ฝรั่งเศสเห็นอย่างชัดเจน

ฉะนั้นจึงไม่เป็นการน่าประหลาดอะไรนัก ถ้าหากจะมีการคัดค้านสนธิสัญญาฉบับนี้ขึ้นอย่างรุนแรงในแหลมอินโดจีน เพราะเหตุว่าสนธิสัญญาได้ใช้บังคับไปแล้วยิ่งกว่านั้นทางอาณานิคมของเราได้รับจดหมายจากกรุงปารีสในเวลาไล่ ๆ กันกับกรุงสยาม สนธิสัญญาฉบับนี้เป็นเครื่องเตือนใจข้าหลวงที่ปกครองอาณานิคมของเราให้คิดว่าอิทธิพลของเราทางด้านการออกไกลกำลังถูกคุกคาม การวางโครงการเกี่ยวกับการร่างสนธิสัญญาฉบับนี้โดยสมาชิกวุฒิสภาและถูกส่งกลับ ไปให้แก่เจ้าหน้าที่กระทรวงต่างประเทศ ซึ่งมีนายเอเตียน (M. Etienne) เป็นประธาน สนธิสัญญาจะหมกอำหนคในในวันที่ ๘ กุมภาพันธ์ หลังจากที่ได้ต่ออายุมาแล้ว ๔ เดือน ทั้งนี้เพื่อให้ทั้งสองฝ่ายตกลงในอันที่จะลงนามรับรองนายคูแมร์ก (M. Doumergue) ซึ่ง

เป็นข้าหลวงประจำอาณานิคมรู้สึกกันทั้งใจในการที่อาณานิคมของเราพากันเรียกร้องสิทธิ จึงได้ถามไปยังนายแคลกาสเซเพื่อทำการทักท้วงในเรื่องการวางแผนร่างสนธิสัญญาซึ่งเป็นที่สนใจแก่ประเทศในแหลมอินโดจีน ซึ่งสนธิสัญญาฉบับนี้อาจนำความไม่มั่นคงมาสู่ประเทศเหล่านั้นได้ ไม่นานนักนายแคลกาสเซก็มีจดหมายไปยังนายเอเคียนแจ้งให้ทราบเกี่ยวกับแผนการขึ้นสุกท้ายซึ่งข้าหลวงใหญ่แห่งแหลมอินโดจีนเป็นผู้เสนอออกมาว่าอาจจะต้องมีการเจรจาตกลงกันครั้งใหม่อีกก็ได้ หลังจากนั้นต่อมาอีกเล็กน้อย นายเอเคียนได้รายงานบอกมาว่าได้มีการเลื่อนการเซ็นสนธิสัญญาออกไปอีก คาดว่าแผนการที่จะไว้เป็นวันที่ ๗ ตุลาคมนั้นคงเลื่อนลอย ในเวลาต่อมานายแคลกาสเซได้ส่งจดหมายบอกมายังเจ้าหน้าที่รัฐสภาว่าการเซ็นสนธิสัญญาจะเลื่อนออกไปจนถึงวันที่ ๓๑ มีนาคม และเลื่อนต่อไปใหม่อีกจนกระทั่งถึงวันที่ ๓๑ ธันวาคม ค.ศ. ๑๙๐๓ ไทยแท้จริงแล้วได้มีการเจรจาตกลงกันไปแล้ว ผลการตกลงไม่เป็นที่เปิดเผย แต่เป็นที่เข้าใจกันว่าผลการตกลงจะได้รับอิทธิพลจากการปกครองในแหลมอินโดจีน แม้จะดำเนินไปอย่างไรก็ตามสนธิสัญญาฉบับใหม่ก็สิ้นสุดลงในปี ค.ศ. ๑๙๐๔

ข้อ ๑ ของสนธิสัญญามุ่งถึงการแบ่งเขตแดนระหว่างฝั่งซ้ายของทะเลสาบและแม่น้ำโขงนับเป็นหัวข้ออันสมบูรณ์ของสนธิสัญญาปี ค.ศ. ๑๙๐๒

ข้อ ๒ กำหนดเขตแดนหลวงพระบางและเพิ่มเติมผลประโยชน์ของเราโดยการเพิ่มตำบลบางตำบลไว้ในดินแดนซึ่งเป็นของเราทางฝั่งขวาของแม่น้ำ ยิ่งกว่านั้นยังมีการกำหนดเส้นแบ่งของสายน้ำระหว่างแม่น้ำโขงและแม่น้ำใหญ่แทนที่จะเลียบฝั่งสาขาของแม่น้ำโขง ทั้งยังกำหนดความสูงซึ่งยากแก่การที่จะหาทางข้ามแม่น้ำ แต่มิได้มีการกล่าวถึงการแต่งตั้งเจ้าหน้าที่เพื่อ

ทำการซื้อที่ดินเขตแคว้นระหว่างทะเลสาบใหญ่และทะเลเอาไว์เลย ส่วนข้อ
สุดท้ายกล่าวถึงอำนาจของกรุงสยามที่มีต่อหลวงพระบางทางฝั่งขวาของแม่น้ำ
ในสนธิสัญญาฉบับปี ค.ศ. ๑๘๐๔ กรุงสยามยอมสละอำนาจเหล่านี้ การ
อพยพออกจากจันทบูรณ จะกระทำก็ต่อเมื่อ ได้มีการกำหนดอธิปไตยของเรา
แน่นอนลงไปแล้ว ส่วนเรื่องการค้าหนคองทหารก็ให้ทำกันอย่างระมัดระวัง
คือกองทหารที่จะอยู่ในลำน้ำโขงนั้น จะต้องเป็นกองทหารไทยบังคับบัญชาโดย
นายทหารไทยยกเว้นแต่เจ้าหน้าที่ตำรวจซึ่งยังคงอยู่ในบังคับบัญชาของนาย
ตำรวจเคนมาร์ก ส่วนจังหวัดพระตะบองและพระนครนั้น ทางรัฐบาลไทย
จะเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับก็แต่ในกรณีที่น่าเป็น หรือในกรณีที่มีการเกณฑ์ชาว
พื้นเมืองให้เป็นทหาร ส่วนทางก้านเศรษฐกิจ สนธิสัญญามีบทกำหนดที่น่า
พอใจไว้ว่า จะทำการขุดเส้นทางน้ำระหว่างเมืองพระตะบองไปพนมเปญ
จากพระตะบองจะขุดทางเพื่อให้ลำน้ำไหลลงสู่ทะเลสาบใหญ่ จะก่อสร้างทาง
รถไฟระหว่างนครจำปาศักดิ์ (Bassac) และหลวงพระบางเพื่อทดแทนความไม่
สะดวกของเส้นทางเดินเรือในลำแม่น้ำโขง หากทางก้ำกัสิ่งกีดขวางต่อการ
เดินเรือในแม่น้ำมูล ถ้าหากจำเป็นก็จะสร้างทางรถไฟควบคู่ไปกับแม่น้ำ
สุดท้ายก็เป็นการหาสัมปทานของป่า ไม้ในตำบลที่กำหนดไว้ในสนธิสัญญา
ข้อ ๘ ยิ่งกว่านั้นงานชิ้นโตที่ไม่อาจกระทำให้สำเร็จลงไปได้ในลำน้ำโขงโดย
เงินทุนของรัฐบาลหรือเอกชนไทยทางรัฐบาลไทย จะต้องขอความช่วยเหลือ
จากเงินทุนของรัฐบาลหรือของเอกชนชาวฝรั่งเศส

ส่วนเรื่องคนในคุ้มครองก็ได้รับการพิจารณาขึ้น บัญชีของคนใน
คุ้มครองฉบับปัจจุบันจัดทำโดยกงสุลฝรั่งเศสไทย ได้รับคำยินยอมจากรัฐบาล
ไทย ยกเว้นแต่การสมัครเข้าเป็นคนในคุ้มครองจะต้องอยู่ในอำนาจของทั้ง-

สองประเทศ ในภายภาคหน้านั้น คุณสมบัติของคนที่อยู่ในคุ้มครองของฝรั่งเศส ก็คือผู้ที่เกิดในดินแดนที่ยอมจำนนแก่ฝรั่งเศสหรือได้รับความคุ้มครองจาก ฝรั่งเศส หรือที่พ่อแม่เกิดที่นั่น ส่วนการสันนิษฐานคนในคุ้มครองนั้นกล่าว ไว้ในสนธิสัญญาฉบับปี ค.ศ. ๑๘๐๒ พวกลูกหลานชาวลาว ชาวเขมรจะต้อง ถูกส่งไปยังกรุงสยาม ก่อนที่จะมีการเซ็นสนธิสัญญาปี ค.ศ. ๑๘๐๔ ภูมิสิทธิ์ของ คนในคุ้มครองถูกจำแนกไว้ในหัวข้อที่ ๑๒ ส่วนการลงโทษนั้นคนเหล่านี้จะ ถูกตัดสินโดยศาลกงสุล ส่วนทางก้านพลเรือนนั้น ถ้าหากมีการฟ้องร้องและ จำเลยเป็นคนในคุ้มครองของฝรั่งเศส ก็จะต้องถูกตัดสินโดยศาลกงสุล แต่ ตรงกันข้าม ถ้าจำเลยเป็นคนไทย การสู้คดีจะต้องดำเนินไปในศาลไทยซึ่ง ตั้งอยู่ที่กรุงเทพฯ ว่าด้วยกรณีของคนต่างชาติ ในจังหวัดเชียงใหม่ ถ้าปาง ลำพูนและน่าน คดีทุกคดีจะถูกตัดสินโดยศาลนานาชาติไทย ในกรณีนี้กงสุล อาจจะเข้าร่วมในการดำเนินคดีเพื่อสอบถามเกี่ยวกับการติดต่อกับผู้ฟ้องร้อง และเป็นผู้สืบสวนสาเหตุในกรณีที่จำเลยเป็นชาวฝรั่งเศส เพื่อจะได้โอนการ ตัดสินไปยังศาลกงสุลฝรั่งเศส การเรียกตัวผู้ต้องหามาตัดสินจะทำโดยศาล นานาชาติหรือไม่ก็ศาลไทยว่าด้วยเรื่องของคนต่างชาติ

สนธิสัญญาฉบับใหม่จึงว่าด้วยเรื่องเหล่านี้ มีการลงสัตยาบันโดยทาง รัฐสภามิได้ชักแย้ง เลยกลายเป็นเครื่องผูกสัมพันธ์ระหว่างเรากับไทย ถ้าหาก มีข้อบกพร่องเกิดขึ้น ทางไทยก็มักแก้ด้วยอย่างคลุมเครือ มีเรื่องน่าเสียสย อยู่ก็แต่การไม่ตกลงในเรื่องผู้คุ้มครองชาวจีน และโดยเฉพาะในรายการผล งานสาธารณะซึ่งแจกแจงไว้ในข้อที่ ๘ และ ๙ ซึ่งสื่อให้เห็นความไม่เด็ดขาด ของสนธิสัญญา รัฐบาลของสองฝ่ายควรจะทำการตกลงในการตั้งระเบียบแบบ แผนเพื่อปฏิบัติการให้เป็นไปตามความมุ่งหมาย การดำเนินงานไม่ตามแผนนี้

จะเป็นเหตุให้เกิดการขัดแย้ง และคงจะขัดต่อจุดประสงค์ตามแผนการของ
รัฐบาลไทยมิใช่หรือ ?

เป็นที่น่าเสียดายอีกว่าสนธิสัญญาได้ยอมยกดินแดนบางส่วน ซึ่งเป็น
ส่วนหนึ่งของอาณาจักรหลวงพระบางให้แก่ไทย คงจะจำกันได้ว่าตอนกลาง
ศตวรรษนั้น ลาว เชียงใหม่ หลวงพระบาง น่าน ตกเป็นเมืองขึ้นของกรุง-
สยาม แต่กรุงสยามก็มิได้มีอำนาจโดยตรงต่อเมืองเหล่านั้น แต่ก็พอใจที่ได้
รับเครื่องราชบรรณาการ สนธิสัญญาปี ค.ศ. ๑๘๔๓ บ่งไว้ว่าแม่น้ำโขงเป็น
เขตอยู่ในครอบครองของเรา แบ่งเขตแดนหลวงพระบางออกเป็นสองส่วน
กรุงสยามมีสิทธิ์ในดินแดนทางฝั่งขวาของแม่น้ำแก่เพียงในนามเท่านั้น หลัง
การเจรจาตกลงเมื่อเร็ว ๆ นี้มีว่ากรุงสยามจะได้ครอบครองดินแดนบางส่วน
ทางฝั่งขวาซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรหลวงพระบาง ผลการเจรจายืนยัน
ว่าการครอบครองนี้เริ่มมาแต่ก่อนที่จะมีการเซ็นสนธิสัญญาปี ค.ศ. ๑๘๔๔
และยังคงดำเนินเรื่อยมา ฉะนั้นดินแดนเหล่านั้นก็ยังคงเป็นของไทย แก่ไทย
ไม่เข้มแข็งพอที่จะคุ้มครองตำบลบางตำบล ประชาชนจึงหาทางไปผูกมิตร
กับฝรั่งเศสแทน

ผลเสียเหล่านี้กลับกลายมาเป็นประโยชน์ในสนธิสัญญาฉบับปีค.ศ. ๑๘๖๔
ผลประโยชน์เหล่านี้มิใช่เกี่ยวกับงานสาธารณะดังที่กล่าวไว้ในสนธิสัญญา
ประโยชน์ที่ได้ก็คือการขุดคลองในแม่น้ำโขงและกิจกรรมทางค้าแร่เศรษฐกิจ
ของแคว้นแคว้นเหล่านั้น ฉะนั้นจึงเป็นเรื่องของประเทศฝรั่งเศสในการที่จะทำ
เส้นทางเดินเรือในแม่น้ำใหญ่ให้ดีขึ้น โดยการสร้างทางรถไฟเพิ่มเติมขึ้นมา
เพื่อรักษาวงมิให้ทางรถไฟซึ่งสร้างอยู่นั้นนำผลประโยชน์อันเกิดจากกิจกรรม
เหล่านั้นไปสู่กรุงเทพ ฯ ได้มากขึ้น

ดินแดนบางส่วนทางฝั่งขวาของแม่น้ำซึ่งเราได้เพิ่มเติมมานั้น เป็นกรรมสิทธิ์ของกษัตริย์ลาว ได้มีการปักปันเขตแดนระหว่างทะเลสาบใหญ่และทะเล นับว่าพอจะเป็นเครื่องปลอบใจเราจากการสูญเสียจันทบูรณได้เหมือนกัน ภัยอันตรายอย่างเกี่ยวในขณะนั้นก็คือการที่ทหารไทยเข้าไปยุ่งเกี่ยวในเขตหวงห้าม ซึ่งบ่งไว้ในสนธิสัญญาปี ค.ศ. ๑๘๔๓ ทุกคนตามจริงแล้ว จังหวัดพระตะบองและจังหวัดพระนครออกจะห่างภัยอันตรายอยู่มาก จะมีก็แต่กำลังเจ้าหน้าที่ตำรวจคอยคุ้มกัน แต่ก็นับว่าออกจะเป็นภัยต่อแหลมอินโคจีนไม่น้อยเฉพาะกับเวียตนาม ถ้าหากปล่อยให้มีการตั้งคลังเก็บอาวุธตลอดจนศูนย์กลางเครื่องอุปโภคสาธารณูปโภค และแม้กระทั่งการจัดตั้งกองทัพนั่น การตั้งบ่อนค้าในปากแม่น้ำโขงในบริเวณใกล้เคียงกันกับดินแดนของเราหรือแม้แต่ฝั่งเดียวกับแม่น้ำก็ตาม ยิ่งกว่านั้นเจ้าหน้าที่ตำรวจไทยนับเป็นกำลังสำคัญของกองทัพบก อยู่ใกล้เคียงจะต้องคำนึงถึงภัยอันตรายซึ่งจะเกิดขึ้นในแม่น้ำโขงอันเคยเป็นแดนสงบ จะเห็นได้ว่าในข้อ ๓ ของสนธิสัญญานั้นได้กล่าวถึงการจำกัดเขตแดนระหว่างทะเลสาบใหญ่และอ่าวไทย มีเจ้าหน้าที่ชาวฝรั่งเศสคนหนึ่ง ได้รับคำแนะนำจากผู้บังคับบัญชาแบร์นาร์ด ให้เป็นผู้ทำหน้าที่เจริญสัมพันธไมตรีกับเจ้าหน้าที่ไทยเพื่อกำหนดเส้นเขตแดนครั้งนี้ จุดประสงค์ประการที่สองก็คือการปักปันเขตแดนที่เมืองตราด ซึ่งเราได้ยอมจำนนโดยการเซ็นสัญญาฉบับปี ค.ศ. ๑๘๐๔ และการแบ่งเขตแดนระหว่างจังหวัดในเขมรคือเมืองโพธิสัตว์ (Pursat) และจังหวัดพระตะบองของไทย เรื่องที่เกี่ยวกับจังหวัดพระตะบองนั้นมีผลมาจากการแบ่งเขตแดนที่เมืองแปรงกำพวง-รัก จากนั้นก็เป็นการจำกัดเขตแดนทางเหนือของแม่น้ำตึงโพธิสัตว์ (Stung Pursat) แม่น้ำสายนี้ไหลเข้าไปรวมกับแม่น้ำใหญ่ซึ่งก็คือน้ำที่ราบสูงประมาณ

๑๕๐ เมตร ซึ่งสายน้ำไหลแยกจากเมืองมุง (Moung) ทางเหนือ และเมือง
 สกิงโพธิ์สัตว์ทางตอนใต้ โดยไม่มีเส้นแบ่งที่เห็นชัดเจนแก่ประการใด ทาง
 ด้านตรงกันข้ามระหว่างเมืองแปรกกัมพวงรัก (Prek Kompong Rak) และแม่น้ำ
 มุงมีเทือกเขาสูงประมาณ ๒๐๐-๓๐๐ เมตร ซึ่งความชันของมันเป็น
 เครื่องกีดขวางได้อย่างดี เรียกกันว่าหลวงคนัง (Roung Knang) เป็ง สลอง
 (Péan Slong) ปากพิง (Bec Ping) เขกเคนซึ่งในหนังสือคดลงทางการทูต
 ได้บ่งไว้ นั้น อยู่นอกเหนือจากอาณาเขตของเราเป็นบริเวณยาวประมาณ ๘๐
 กิโลเมตรมีความกว้างขวางประมาณ ๑๕-๒๐ กิโลเมตร ดินแดนนี้ขึ้นอยู่กับ
 ประเทศเขมรตลอดมา มีเจ้าหน้าที่ผู้ช่วยเหลือชาวเขมรเป็นผู้ปกครองจนถึง
 ปี ค.ศ. ๑๘๗๔ มาบัดนี้ดินแดนแห่งนี้ถูกทั้งให้กว้างขวางเปล่าเนื่องจากเหตุ
 ผลทางเศรษฐกิจ เลยกกลายเป็นแหล่งที่เกิการปล้นสะดมอยู่เป็นเนืองนิตย์
 ตกเป็นผลพลอยได้ของชาวสยามไป โชคดีที่พวกเราสามารถยื่นคำร้องไต่สวน
 ในกรณีที่เจ้าหน้าที่กระทำผิดและตกเป็นผู้ต้องหา ในปี ค.ศ. ๑๘๙๔ ประเทศ
 เขมรถูกคุกคาม ระหว่างที่มีการไต่สวน ชาวสยามได้ถูกนำตัวมายืนยันต่อ
 หน้าเราถึงกรรมสิทธิ์ในดินแดนแถบนี้ซึ่งแผ่ขยายไปจนถึงเนินเขา

ในเดือนมีนาคมปี ค.ศ. ๑๙๐๕ เจ้าหน้าที่ชุดสุดท้ายถูกกักตุนลงโทษ
 ดินแดนซึ่งบ่งไว้ในหนังสือคดลงทางการทูตได้รับการยินยอม มิใช่เนื่องมา
 จากสิ่งกีดขวางทางธรรมชาติแต่อย่างใด "ดินแดนนี้ติดต่อกับบาราน (คลอง
 เร็ง) ไปบรรจบกับสาขาแม่น้ำทุ่งใหญ่ (Tung Yai) จากคลองใหญ่ไปบรรจบ
 กับสาขาของคลองเจีย (Klong Dja) แล้วเรื่อยไปจนถึงต้นน้ำ จากนั้นก็แผ่
 ไปตามเทือกเขาไปจนถึงเขากุน (Cao Kun) ต่อเทือกเขาอีกเทือกหนึ่งไปจนถึง
 แหลมลิง^(๑) (Lem Ling)" ดินแดนที่เราได้รับนี้เป็นดินแดนซึ่งไม่ตรงกับ ความ

(๑) อยู่ในอำเภอแหลมงอบจังหวัดตราด - กวป.

เป็นจริง ก็ระหว่างเขากุนและเขาสา (Cao Sa) เป็นแอ่งน้ำกว้างใหญ่ ไม่ใช่
เทือกเขาแต่อย่างใด ส่วนระหว่างแหลมสิงและเขากุนนั้นเป็นเพียงเนินเตี้ยๆ ที่
รกร้าง ส่วนคลองเจียนนั้นก็ไม่มีปรากฏอยู่แต่มีคลองแจ้ (Klong Chae) ซึ่งยืนยาว
ออกไปทางทิศเหนือของตราดประมาณสามกิโลเมตร โดยเหตุที่มีได้มีอะไร
เคลือบเคลงเกี่ยวกับเมืองจันทบูรณ คินแคนที่อยู่ใกล้เคียงกับตราดก็รู้สึกจะ
ไม่น่าวางใจนักในการชั่งหน้า เพราะเหตุว่าเป็นท่าเรือชั้นเยี่ยม คณะเจ้าหน้าที่
ที่ขอร้องให้มีการแก้ไขการชั่งเส้นแบ่งแดน แต่การขอร้องก็มิได้รับผลตอบ
แทนแต่อย่างใด ความไม่พอใจจะเพิ่มพูนขึ้นทุกครั้ง คินแคนซึ่งแยกจาก
ทะเลสาบเรือขึ้นไปตามสายน้ำแปรก่าพวงรัก จากนั้นก็ต่อเรือไปตามเทือก
เขาหลวงคาง (Rouang Knang) และปากพิง (Bec Ping) และขึ้นไปตามสาย
น้ำมุ่งแทนที่จะต่อไปตามเทือกเขาพนมสร้าง (Pnom Srang) ดังที่ท่านทุกค้อง
การ เรากลับได้คินแคนซึ่งกำลังมาตามทะเลสาบ Stung Peam Tonlea เรือ
ขึ้นไปตามเขา Stung Russey ไปตามความยาวของเทือกเขา Cardamoms จาก
นั้นคินแคนก็แยกออกไป เพราะเหตุว่าไปบรรจบคันท้ำ Klom Reng เสีย
แล้ว จากคันท้ำนี้เราได้คินแคนของแม่น้ำกลอกจนสาขาสายของแม่น้ำกลองใหญ่
และจากจุดนี้คินแคนแยกออกไปทางใต้มุ่งไปยังตราด มันกลับ
วกขึ้นไปตามกลองใหญ่ ถอยห่างจากทิศตะวันตกแล้วจะเรือไปตามความ
ยาวของปากแม่น้ำเวน (Paknam Ven)^(๑) ซึ่งแม่น้ำแสนคั่ง^(๒) ไหลลงตรงนั้น
การเซ็นสัญญาครั้งนี้เราได้คินแคนสองสามส่วนรวมทั้งคินแคนแถบหนึ่งซึ่ง

(๑) ปัจจุบันเรียกแม่น้ำเวฬุ เป็นแนวแบ่งเขตระหว่าง อำเภอสายมิง และอำเภอของ
จังหวัดตราด-กบป.

(๒) อยู่ในอำเภอสายมิง-กบป.

กว้างใหญ่อยู่ระหว่างครากกับจันทบูรณ นับแต่นั้นมาเมืองขึ้นของเราที่ถูกตัด
ขาดออกจากกรุงสยามเนื่องมาจากศึกแสนแสนที่แน่นอนครั้งนั้น

ฉะนั้นจึงตกเป็นหน้าที่ของผู้บังคับบัญชาแบร์นาร์ค (Bernard) ใน
การรจัดปัญหาซึ่งเริ่มขึ้นในปี ค.ศ. ๑๘๕๓ ซึ่งชาวสยามไม่ต้องการที่จะแก้
ปัญหานี้แต่อย่างใด เจ้าหน้าที่ที่กระทำสำเร็จแต่เฉพาะตอนเริ่มร่างสนธิสัญญา
ฉบับปี ค.ศ. ๑๘๐๔ เท่านั้น มีสิ่งที่สังเกตเห็นได้อยู่บางประการ ถ้าหากเราจำ
ได้ว่า การแก้ไขครั้งนั้นมีผลเนื่องมาจากสนธิสัญญาปี ค.ศ. ๑๘๐๒ ซึ่งทางรัฐ-
บาลประเทศแถบแหลมอินโดจีนเป็นผู้ริเริ่มขึ้น จึงเป็นที่หวังว่าในอนาคตนั้น
สนธิสัญญาฉบับสุดท้ายคงจะเป็นข้อสรุปของสนธิสัญญาฉบับต่างๆ ว่าด้วย
เรื่องปัญหาทางการทูตของชาวสยามหรือไม่ก็ชาวจีน ซึ่งพวกเมืองขึ้นของเรา
คงจะได้รับความเอาใจใส่บ้าง แต่สิ่งนั้นก็มิได้รวมอยู่ในข้อบังคับของกระ-
ทรวงต่างประเทศ และเราก็เพียงแต่ลอกเลียนตัวอย่างมาจากประเทศอังกฤษ
รัชทายาทของอินเดีย ได้เป็นผู้ทำการเจรจากับรัฐต่างๆ ซึ่งอยู่ใกล้เคียงกับ
ประเทศอินเดีย ส่วนกระทรวงต่างประเทศมีหน้าที่เจรจาแต่เฉพาะกับประเทศ
ซึ่งอยู่ไกลออกไปและไม่เคยมาเกี่ยวข้องกับตัว ซึ่งก็นับว่าไม่ยุ่งยากในทางการ
ทูตเลย พวกเจ้าหน้าที่ชั้นสูงเหล่านั้นรู้จักวิธีที่จะป้องกันกลลวงจนการใช้สิทธิ์
ของตน ถ้าหากประเทศของเราคำเนินการกระทำเช่นนี้บ้างคงจะตกลงกันได้
ง่ายขึ้น และไม่จำเป็นที่ต้องหาทางหักทอนสนธิสัญญาปี ค.ศ. ๑๘๐๒ และในปี
๑๘๖๗ ดินแดนที่สำคัญมากที่สุดก็คือจังหวัดพระตะบองและพระนคร^(๑) หวัง
ว่าการใช้วิธีใหม่นี้คงจะใช้บังคับได้ในอนาคต.

(๑) เมืองพระนคร (Angkor) เมืองหลวงเดิมของเขมร-กบป.

ตอนสอง

ก่อนที่จะค้นหาถึงว่าอนาคตของเราในกรุงสยามจะเป็นอย่างไร เราควรจะต้องรู้ถึงสภาพปัจจุบันของประเทศไทยเสียก่อน ทางด้านการเมืองนั้น กรุงสยามเป็นประเทศที่มีพระเจ้าแผ่นดินปกครองโดยได้รับอำนาจสิทธิ์ขาด และเป็นประเทศที่ไม่ขึ้นกับประเทศใดเลย ความอ่อนแอของกรุงสยามยังความเคลือบแคลงให้แก่ประเทศฝรั่งเศสและอังกฤษ ซึ่งเป็นผู้ครอบครองเพื่อนบ้านของกรุงสยาม ความอ่อนแอมีใช้แต่เพียงว่าเป็นอาณาจักรเล็กๆ เท่านั้น ประชาชนก็นับว่ามีน้อย มีประมาณไม่เกินกว่า ๖ ล้านคน แต่ก็ยังนำมาซึ่งความไม่เป็นระเบียบในการปกครองซึ่งมักเกิดขึ้นภายในเสมอๆ ยกเว้นแต่กรุงเทพฯ เมืองเดียวซึ่งตั้งอยู่บริเวณปากแม่น้ำเจ้าพระยา และใช้อำนาจในการปกครองโดยตรง ยิ่งถ้าเข้าไปภายในเท่าใดระเบียบบังคับในการปกครองท้องถิ่นก็ยังยุ่งยากมากขึ้นเท่านั้น จังหวัดบางจังหวัดก็มีคนเชื้อชาติต่างกันอาศัยอยู่และยอมอยู่ใต้อำนาจของกรุงสยามก็เพราะอำนาจของกองทัพ แต่ก็ยังเอนเอียงไปในทางต้องการเสรีภาพ นั่นก็คือความเป็นอิสระเต็มที่ ด้วยเหตุฉะนั้นทางทิศตะวันออกจึงมีพวกลาวอาศัยอยู่ พวกนี้สืบเชื้อสายมาจากพวกไต (Tai) เช่นเดียวกับชาวสยาม ส่วนทางเหนือก็มีพวกพม่าอาศัยอยู่ ทางใต้ก็พวกเขมร ความเคลื่อนไหวทางด้านการธุรกิจที่เห็นได้ชัด คือการพัฒนาการสร้างทางรถไฟเพื่อรวมอาณาจักรต่างๆ เข้าไว้ด้วยกัน รวมทั้งเพื่อสะดวกในการปกครองประชาชนซึ่งแต่เดิมกรุงสยามมิได้อำนาจเต็มที่ กรุงสยามพยายามหาทางที่จะให้ชนเผ่าต่าง ๆ มีความรักชาติของตน ต้องการที่จะรวมชนซึ่งอยู่รายรอบกรุงสยามเข้าไว้เป็นชนชาติเดียวกันเพื่อจะได้สามารถป้องกันผืนแผ่นดินของตน

ไว้ได้ จุดประสงค์ข้อนี้ก็จะห่างไกลจากความเป็นจริงอยู่มาก แต่ถ้าหากชนชาติต่าง ๆ รวมกันได้ในวันหนึ่งข้างหน้า ประเทศสยามคงจะประกอบไปด้วยปัจจัยที่สำคัญไม่น้อยทีเดียว ฉะนั้นกรุงสยามจึงพยายามหาที่พึ่งโดยทำไมตรีกับประเทศทางแถบตะวันออกไกล ประเทศเหล่านี้สามารถที่จะพัฒนาทางด้านการธุรกิจได้ง่าย ประชาชนอาจจะเพิ่มขึ้นอีกประมาณ ๒-๓ เท่า ถ้าหากดินแดนปัจจุบันไม่ถูกรื้อรฉกั้นเสียด้วยสนธิสัญญาฉบับใหม่

ว่ากันด้วยเรื่องความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจแล้ว กรุงสยามนับว่าเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว เนื่องมาจากการปฏิรูปการปกครองในยุคสุดท้ายโดยใช้อิทธิพลของที่ปรึกษาชาวยุโรป เขาผู้นั้นเป็นชาวอังกฤษมีชื่อว่า ริเวตต์ คาร์นัค (Mr. Rivett Carnac) เป็นที่ปรึกษาทางการคลังของกรุงสยาม ในขณะนั้นทางกรุงสยามได้มีการปฏิรูปเงินตรา เงินแผ่นดิน และการจัดงบประมาณ ประเทศสยามเป็นประเทศหนึ่งซึ่งถือว่าวัสดุที่มีค่าที่สุดก็คือเงินตรา เงินที่ใช้กันอยู่ก็คือเหรียญบาทมีค่าเท่ากับสามเฟรังก์ เงิน ๕ เหรียญมีค่าสามเพียส การผลิตเงินตรามิได้จำกัดจำนวน ต่อมาเมื่อโลหะที่ใช้เชื่อมคุณค่าเงินไทยจึงมีอาจใช้แลกเปลี่ยนได้ ไทยเองก็ยอมรับในเรื่องความไม่แน่นอนของโลหะที่ใช้ ตามกฎแห่งการเสนอและการสนองเงินไทยจึงไม่ได้มาตรฐาน ในอันที่จะใช้แลกเปลี่ยนกับประเทศใดก็ได้ ยิ่งกว่านั้นยังยากที่จะใช้ซื้อสินค้าจากต่างประเทศอีกด้วย เป็นกรณีคล้ายคลึงกับประเทศอื่นซึ่งใช้มาตราเป็นเงิน โดยเหตุที่อัตราแลกเปลี่ยนตกต่ำลง สินค้าออกจึงไม่ประสบปัญหายุ่งยาก แต่สินค้าเข้ากลับพบปัญหาหนักแทน ฉะนั้นเพื่อหลีกเลี่ยงความไม่สะดวกนี้ทางกรุงสยามจึงหาทางออกสองทางคือ โดยการออกพระราชกฤษฎีกาในปี ค.ศ. ๑๙๐๒ ควบคุมการผลิตเงินตรา ต่อมาก็กำหนดอัตราค่าการแลก

เปลี่ยนให้สูงขึ้นระหว่างเงินบาทและเงินปอนด์สเตอร์ลิงก์ ในสมัยนั้นเงิน
เหรียญสิบบาทเทียบเท่ากับหนึ่งปอนด์สเตอร์ลิงก์ แต่ต่อมาได้มีการตกลงกัน
ว่าหนึ่งปอนด์จะมีค่าเท่ากับสิบเจ็ดบาท นั่นก็คือเพิ่มค่าของเงินบาทอีก
ประมาณ ๒๐ เปอร์เซ็นต์ เงินเหรียญก็ทำให้บางลง จำนวนเงินเหรียญที่อยู่
ในคลังก็ลดลงเนื่องจากการควบคุมการผลิตและการเพิ่มอัตราการแลกเปลี่ยน
แต่กระนั้นในวงการค้าก็ยังแสดงความไม่พอใจอยู่นั่นเอง ฉะนั้นจึงจำเป็นต้อง
ผลิตเงินใหม่ขึ้นมาเพื่อให้เป็นที่ยอมรับกันทั่วไป จึงได้กระตุ้นใจที่จะพิมพ์
ธนบัตรขึ้นมาใช้แทน และได้มีการปรับปรุงกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ดังต่อไปนี้คือ

จะต้องมีการจำกัดจำนวนธนบัตรที่จะจำหน่ายออกมา ธนบัตรใช้ถูก
ต้องตามกฎหมาย พวกเจ้าพนักงานจะอยู่ในความควบคุมของกระทรวงการ
คลัง และเป็นผู้ที่ทำงานอยู่ในโรงกษาปณ์กับทั้งเป็นผู้รับภาระในการจำหน่าย
ธนบัตร ทั่วธนบัตรจะมีชื่อของผู้อำนวยการโรงกษาปณ์ และมีชื่อรัฐมนตรี
กระทรวงคลังประทับอยู่ เงินส่วนหนึ่งจะต้องเก็บไว้สำหรับการใช้จ่ายภายใน
ประเทศ อีกส่วนหนึ่งซึ่งรวมกับเงินเหรียญจะนำไปฝากธนาคารเหล่านี้ไว้
คือ ธนาคารฮ่องกง เซี่ยงไฮ้ ธนาคารชาร์เตอร์อันเคีย ธนาคารจีน
ธนาคารออสเตรเลีย รวมทั้งธนาคารอินโดจีน เงินสดเหล่านี้จะต้องเทียบได้
เท่ากับ ๘๕ เปอร์เซ็นต์ของเงินที่ผลิตออกมา และเจ้าหน้าที่ถาวรจะต้องเป็น
ผู้ตรวจตราเงินที่เพิ่มขึ้น คลังของอาณาจักรไทยก็คือโรงกษาปณ์ซึ่งเป็นที่ผลิต
ธนบัตรออกมานั่นเอง เงินธนบัตรนี้ตามธนาคารต่างก็ยอมรับด้วยดี มิได้มีการ
กักกันเกิดขึ้นแต่อย่างใด ภัยเหตุฉะนี้รัฐบาลไทยจึงสามารถหลีกเลี่ยง
ภัยอันตรายอันเกิดจากเงินต่างประเทศไปได้ ส่วนการผลิตเหรียญก็ดำเนินไป
อย่างสม่ำเสมอ เริ่มแรกที่เกี่ยวในเคียนพุดจิกายอน ปี ค.ศ. ๑๙๐๒ มีเงิน

บาทอยู่ประมาณ ๑,๐๔๑,๐๔๐ บาท ในเดือนกรกฎาคมปี ค.ศ. ๑๙๐๓ มีอยู่
ประมาณ ๕,๕๖๕,๔๕๐ บาท เว้นในกรณีที่มีการร่นวายเป็นเกิดขึ้น ก่อนกันปี
ค.ศ. ๑๙๐๔ การคลังได้รับการกระทบกระเทือนเนื่องจากเงินปลอมของญี่ปุ่น
ระบาด จึงไม่สามารถผลิตเงินรายเดือนเพิ่มขึ้นได้ พอถึงวันที่ ๓๑ มีนาคม
ค.ศ. ๑๙๐๔ เงินสดก็มีประมาณ ๗,๓๑๑,๐๐๐ บาท กระนั้นก็ยังมีการหาทาง
ที่จะพิมพ์เงินธนบัตรให้ดีขึ้นโดยการผลิตเหรียญทองขึ้นมาใช้แทน

การปฏิรูปเงินตราครั้งนั้นถือว่าสำคัญมาก มิใช่ว่ากรุงสยามจะเป็นผู้
ปฏิรูปการผลิตเงินตราขึ้นเป็นประเทศแรก ประเทศอื่นๆ ต่างก็พากันปฏิรูป
เช่นเดียวกัน นั้นเป็นผลพลอยได้ การเปลี่ยนแปลงทางด้านเงินตราก็มีเหตุ
มาจากเพื่อให้การแลกเปลี่ยนสินค้าง่ายขึ้น และเพื่อสามารถกำหนดตัวเลขที่
แน่นอนในการเก็บภาษีรายได้ เป็นที่น่าสังเกตว่าหลายปีมาแล้วที่กรุงสยาม
ไม่เคยยกเป็นหนี้ประเทศใดเลย แต่เงินทุนถูกใช้เป็นจำนวนมากมาย อีกด้าน
หนึ่งนั้นตัวเลขที่บ่งถึงรายได้เพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อยๆ ตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๘๙๓ ถึง
จะแสดงให้ดูตามลำดับต่อไปนี้

ปี ค.ศ.	รายรับ
๑๘๙๓ - ๙๔	๑๗,๓๘๕,๖๗๒
๑๘๙๔ - ๙๕	๑๗,๓๓๔,๓๖๕
๑๘๙๕ - ๙๖	๑๘,๐๙๔,๖๕๐
๑๘๙๖ - ๙๗	๒๐,๖๔๔,๕๐๐
๑๘๙๗ - ๙๘	๒๔,๘๐๘,๐๐๘
๑๘๙๘ - ๙๙	๒๘,๔๕๐,๐๒๕
๑๘๙๙ - ๐๐	๒๕,๐๒๐,๓๖๔
๑๙๐๐ - ๐๑	๓๕,๖๑๑,๓๐๖
๑๙๐๑ - ๐๒	๓๖,๔๕๒,๕๖๓
๑๙๐๒ - ๐๓	๓๕,๔๕๒,๕๖๓

ปี ค.ศ.	รายรับ
๑๙๐๓ - ๐๔	๔๓,๒๘๓,๐๐๐
๑๙๐๔ - ๐๕	๔๗,๕๐๐,๐๐๐
๑๙๐๕ - ๐๖	๕๓,๐๐๐,๐๐๐

ฉะนั้นจึงนับได้ว่าสถานการณ์ทางการเงินของกรุงสยามนับว่าดี
เลิศ ตัวเลขงบประมาณมีอย่างไร ? นี่เป็นตัวเลขสำหรับสองปีหลัง

	ปี ค.ศ. ๑๙๐๓ - ๐๔	ปี ค.ศ. ๑๙๐๔ - ๐๕
	บาท	บาท
กองทัพบก	๓,๗๔๑,๐๓๐	๖,๑๘๗,๑๙๘
กองทัเรือ	๒,๒๖๐,๓๐๐	๓,๗๑๐,๗๐๐
ตำรวจ	๑,๓๕๑,๕๕๑	๑,๑๘๓,๑๔๒
เจ้าหน้า	๒,๕๖๐,๔๙๐	๒,๘๐๐,๐๐๐
ศาล	๑,๒๑๖,๔๙๐	๑,๔๗๗,๒๕๐
การขอประทาน	๓๕,๒๔๐	๔๖๓,๓๕๕
การสำรวจพื้นที่	๕๐๐,๐๐๐	๕๕๑,๑๓๖

รวมทั้งเงินเพิ่มจำนวน ๓,๙๑๗,๒๑๖ บาท เพื่อการจัดหาเครื่องอาวุธ
ยุทธโศปกรณ์ทางทหาร รายละเอียดของการลงทุนมิได้ลงไว้ในรายการที่ยก
ตัวอย่างมาให้ดู รายจ่ายที่มีก็เฉพาะการสร้างทางเพิ่มอันเนื่องมาแต่การวาง
โครงการและการปฏิรูปเงินตราเท่านั้น เงินที่ลงทุนนั้นจะต้องเสียภาษีกัน
ไยบ้าง ? มีภาษีทางตรงอยู่สองทางคือเงินรัชูปการและภาษีที่ดินรวมทั้ง
บริเวณที่ใช้ในการกบปลา มีข้อยกเว้นหลายประการเพราะเหตุว่าภาษีทางตรง
นี้จำกัดจำนวนไว้ว่ามีอัตรา ๓ หรือ ๔ ของจำนวนที่ดินทั้งหมด จึงเป็นเงิน
เท่ากับ ๓,๙๘๐,๐๐๐ บาทในปี ค.ศ. ๑๙๐๓-๑๙๐๔ ฉะนั้นในปีรายรับจึง
เพิ่มขึ้นเป็น ๑,๖๐๐,๐๐๐ บาท มากกว่าที่กล่าวมาแล้วข้างกัน รายรับที่เพิ่ม
ขึ้นนี้แสดงให้เห็นถึงการเก็บภาษีโดยรายละเอียด ซึ่งยังประโยชน์ให้แก่รายรับ
ที่ได้มากมาย ถ้าหากมีการคัดค้านสิ่งที่ได้รับการยกเว้นออกไปเสียบ้าง ยังมี

ภาษีทางตรงซึ่งเก็บน้อยกว่าภาษีที่ดินและภาษี ของบริเวณที่ใช้ในการ ตกปลา
แต่ภาษีที่ว่ามีท่าว่าจะเพิ่มขึ้น นอกเหนือจากภาษีที่กล่าวมาทั้งสองอย่างนี้แล้ว
กรุงเทพมหานครยังมีการเก็บภาษีทางอ้อมอีกคือ ภาษีศุลกากร ภาษีใบทะเบียน
ภาษีสถานเริงรมย์ ภาษีฝิ่น ภาษีสุรา และภาษีสลากกินแบ่ง ภาษีสถานเริงรมย์
นั้นมีท่าว่าจะหมดไปในไม่ช้า พระราชกฤษฎีกาที่ออกในปี ค.ศ. ๑๙๐๔
ได้ยุบสถานที่เริงรมย์หลายแห่ง แต่รายได้ที่เพิ่มขึ้นในปี ค.ศ. ๑๙๐๔-๑๙๐๕
ก็เป็นรายได้อันเกิดจากสถานเริงรมย์นั่นเอง รัฐบาลไม่รอช้าที่จะดำเนินการ
ลดภาษี ในปี ค.ศ. ๑๙๐๗ ก็มีสถานเริงรมย์เหลืออยู่เพียงสองสามแห่งเท่านั้น
นี่เป็นรายการของรายได้ที่เพิ่มขึ้นในปีหลัง ๆ

ค.ศ.	๑๙๐๒ - ๐๓	๑๙๐๓ - ๐๔	๑๙๐๔ - ๐๕
ภาษีที่ดินและบริเวณที่ใช้ตกปลา	๓,๕๘๒,๐๐๐	๔,๒๖๕,๕๐๒	—
ภาษีใบทะเบียน	๗๒๗,๐๐๐	๑,๔๘๑,๐๐๐	—
ภาษีฝิ่น	๕,๘๓๐,๐๐๐	๗,๑๑๑,๐๐๐	๗,๑๑๔,๒๕๖
ภาษีสลากกินแบ่ง	"	๒,๑๓๖,๒๒๕	๒,๔๒๐,๔๑
ภาษีเครื่องม้นเมา	"	๔,๑๕๘,๕๘๓	๔,๕๐๗,๗๗๒
ภาษีของเล่น	"	๕,๗๕๗,๓๘๓	๗,๕๓๓,๒๖๕
ภาษีศุลกากร	๓,๐๕๕,๐๐๐	๔,๓๘๔,๕๔๓	๕,๔๐๕,๓๕๐
ภาษีน้ำ	"	๑,๒๕๒,๑๒๘	๑,๕๕๗,๑๕๒
ภาษีทางรถไฟ	๘๑๐,๐๐๐	๒,๐๒๐,๐๐๐	๒,๑๗๕,๐๐๐

ในรายการสุดท้าย รายได้ที่เพิ่มขึ้นมีผลมาจากภาษีศุลกากร โดยการ
ให้สิทธิการนำเข้าออกนอกประเทศ และภาษีเกี่ยวกับทางรถไฟ ความเจริญ
อันเนื่องมาจากการสร้างทางรถไฟสายโคราช

ในรายการที่กล่าวมาข้างต้นนี้ มิได้เกี่ยวข้องกับเงินงบประมาณปัจจุบัน
แต่อย่างใด บ่งไว้เฉพาะส่วนที่เกี่ยวกับงานสาธารณูปโภค โดยเฉพาะอย่างยิ่ง

การสร้างทางรถไฟ งานชั้นนี้ นับเป็นงานที่สำคัญและต้องใช้เงินลงทุนมาก กรุงเทพมหานครก็อืมเงินมาใช้ในการสร้างทางรถไฟ อีกทั้งรายจ่ายทางค่าน้ำทหารก็เพิ่มขึ้นมากมาย รายจ่ายทั้งสองทางนี้เพิ่มพูนค่าของแผ่นดินให้มากขึ้นโดยจกให้มีการจัดสรรที่ดิน และมีการอนุญาตให้ปลูกข้าวพันธุ์ดี ๆ ยังความอุดมสมบูรณ์ให้แก่แผ่นดินมากมาย ตัวเลขแสดงให้เห็นว่ากรุงเทพมหานครเคยก่อการพัฒนาทางค่าน้ำเศรษฐกิจรวมทั้งการไผ่หาอำนาจทางการเมือง ตลอดจนการเพิ่มพูนประสิทธิภาพของกองทัพบกและกองทัพเรือให้ดียิ่งขึ้น

จุดประสงค์ทั้งสองประการนี้เห็นได้ชัดจากการตระเตรียมรายการเกี่ยวกับงานสาธารณูปโภค เช่นการสร้างทางรถไฟเป็นต้น ทางรถไฟสายแรกสร้างเสร็จเมื่อปี ค.ศ. ๑๘๘๗ ผู้ริเริ่มในการสร้างครั้งนี้เป็นอัครราชทูตอังกฤษประจำสิงคโปร์ ชื่อว่านายแอนดรูว์ คลาร์ก (Mr. Andrew Clarke) ในปีนั้นได้มีการสร้างทางรถไฟจากกรุงเทพฯ ไปยังเชียงใหม่ โดยผ่านทางเชียงใหม่ มีระยะทางทั้งหมด ๔๒๒ กิโลเมตร มีทางแยกจากอยุธยาไปยังโคราช (๒๐๐ กิโลเมตร) นายคลาร์กเป็นผู้บริหารการสร้างทางของบริษัทในลอนดอน คือบริษัท Punchard, Mactaggart, Lowther ผู้อำนวยการโรงงานกรู๊ป (Krupp) ได้รับคำเคื้อนจากกงสุลเยอรมันให้ส่งผู้แทนจากจีนคือนายเบ็ทเก้ (Bethge) ไปยังกรุงเทพฯ นายเบ็ทเก้ก็ได้เป็นผู้เสนอแนะวิธีใหม่ๆ โดยกล่าวคำหนังสือเสนอของอังกฤษ นายเบ็ทเก้จึงได้รับแต่งตั้งให้เป็นทีปรึกษาทางด้านสาธารณูปโภค ขณะเดียวกันอังกฤษได้ส่งนายกอร์คอนซึ่งเป็นวิศวกรประจำอินเดีย มาให้คำแนะนำเกี่ยวกับการสร้างทางรถไฟ ฉะนั้นนายเบ็ทเก้และนายกอร์คอนจึงต้องทอ่สู้กัน นายเบ็ทเก้ได้รับแต่งตั้งให้เป็นทีปรึกษาทางด้านเทคนิคและได้กลายเป็นผู้ทรงอิทธิพลในเวลาต่อมา

สามารถที่จะปฏิเสธข้อเสนอของอังกฤษได้ นายเมอร์เรย์ แคมเบลล์ ซึ่งเป็น
 เจ้าหน้าที่ดูแลที่อยู่ของชาวจีน ถูกยื่นข้อเสนอให้ทำการเลหลังสิ่งก่อสร้างทั้ง
 หมด และถูกบังคับให้เซ็นหนังสือสัญญาในวันที่ ๑๒ ธันวาคม ค.ศ. ๑๘๙๒
 ฉะนั้นการสร้างทางรถไฟซึ่งมีระยะทาง ๒๖๔ กิโลเมตร จากกรุงเทพฯ ไป
 ยังโคราชจึงต้องล่าช้าไปถึง ๕ ปี ในปี ค.ศ. ๑๘๙๖ ทางรถไฟที่เหลือนอยู่
 อีกครึ่งทางก็ยังมิได้สร้าง นายเมอร์เรย์ แคมเบลล์ ขอเลื่อนเวลาออกไป
 อีกสองปี นายเบ็ทท์ก็จึงใช้อำนาจจากจำคุกนายแคมเบลล์ออกไปเสีย และ
 ศาลอุทธรณ์ได้พิพากษาลงโทษปรับนายแคมเบลล์เป็นเงิน ๓,๐๐๐,๐๐๐ บาท
 นายเบ็ทท์ก็เลยได้รับแต่งตั้งเป็นผู้อำนวยการสร้างทางรถไฟ เขาได้ลงมติว่า
 การสร้างทางรถไฟนั้นทางรัฐบาลควรใช้เงินที่ได้จากการเก็บภาษี ฉะนั้นทาง
 รถไฟสายนี้จึงสร้างเสร็จภายในเวลา ๔ ปีต่อมา และเปิดใช้ในปี ค.ศ.
 ๑๙๐๐ มีมูลค่าทั้งสิ้น ๑๗,๐๐๐,๐๐๐ บาท รวมทั้งเงินมากกว่า ๓,๕๐๐,๐๐๐
 บาทที่ลงทุนไปแล้ว และรวมทั้งคนงานนับจำนวนมากที่สุดเสียชีวิตลงไป
 จากการสร้างทางครั้งนี้ ประสิทธิภาพครั้งนี้เป็นเครื่องเตือนกรุงเทพฯ ให้รู้ว่า
 ควรใช้เงินที่เก็บได้จากภาษีอากรมาใช้ในการสร้างทาง ในปี ค.ศ. ๑๘๙๓ ได้
 มีการเปิดเส้นทางรถไฟสายกรุงเทพฯ ถึงปากน้ำ ปัจจุบันทางสายกรุงเทพฯ
 ถึงเชียงใหม่ ไปสิ้นสุดแก่ลพบุรี (๑๓๒ กิโลเมตร) ได้มีการสร้างทางต่อไป
 จนถึงเชียงใหม่โดยผ่านทางเชียงใหม่ เส้นทางระหว่างกรุงเทพฯ ถึงเพชรบุรี
 (๑๕๑ กิโลเมตร) เปิดเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๐๒ เส้นทางจากกรุงเทพฯ ไปยัง
 Samaharata (๑๔๐ กิโลเมตร) กำลังอยู่ในระหว่างการก่อสร้าง ทางรถไฟ
 สายอื่นๆ ก็ใช้เงินที่เก็บได้จากภาษีอากรเช่นเดียวกัน มีเส้นทางสองสายซึ่ง
 การก่อสร้างมีเหตุเนื่องมาจากการขอสัมปทานของชาวสยาม คือเส้นทางจาก

ทำเรือไปยังพระบาท และจากกรุงเทพฯ ไปยังปากน้ำท่าเกียน มีการทำฝั่
ใหม่เพื่อขยายเส้นทางรถไฟสายต่าง ๆ จากโคราชมีการสร้างทางรถไฟต่อไปยัง
อุบลและเมืองเขมรารัฐอีกหลายกิโลเมตร เมืองเขมรารัฐนั้นตั้งอยู่ทางทิศตะวันออก
ออกของลุ่มแม่น้ำโขง บริเวณแม่น้ำไปจนถึงเมืองลำปาง ทางทิศตะวันออก
เฉียงเหนือเข้าไปในแม่น้ำโขง สุดท้ายก็เป็นเส้นทางที่เชื่อมระหว่างกรุงเทพฯ
กับพระตะบอง (Battambang) ชุมทางรถไฟที่ผ่านจังหวัดจันทบุรี

การดำเนินงานยิ่งใหญ่นี้ ได้รับความช่วยเหลือทางการเงินโดย
วิธีใดบ้าง? นานมาแล้วที่มีการใช้ระบบเงินเชื่อโดยวิธีลงตัวเลขไว้ในงบประมาณ
ทุกๆ ปี เงินนั้นได้มาจากการเก็บภาษีอากรโดยเขียนเพิ่มเติมรายได้ออกไป
ในงบประมาณแต่เงินจำนวนนั้นก็ยังไม่เพียงพอสำหรับการนำมาสร้างทาง
รถไฟ ในปี ค.ศ. ๑๙๐๕ ไทยได้กู้ยืมเงิน ๒๕ ล้านดอลลาร์ โดยอัตราดอกเบี้ย
ร้อยละ ๔.๕๐ ตามราคาตลาดของปารีสและลอนดอน เงินที่ใช้คือ
เงินรายได้ประจำปี โดยมีกำหนดว่าไม่เกินสี่สิบปีโดยเริ่มหักแต่ปี ค.ศ. ๑๙๑๑
ราววันที่ ๑๓ กันยายน ค.ศ. ๑๙๑๕ กรุงสยามจำเป็นต้องใช้วิธีซื้อโดยการหัก
อัตราภาษีออก และแจ้งให้ทราบล่วงหน้าก่อน ๓ เดือน ธนาคารฮ่องกงและ
เซี่ยงไฮ้ ตลอดจนธนาคารอินโดจีนต่างก็ร่วมมือในการหักอัตราภาษีนี้เช่นกัน

นับตั้งแต่นั้นมากรุงสยามต้องตกเป็นหนี้ แต่ก็ยังนับว่าน้อยเมื่อเทียบกับ
ทรัพยากรที่มีอยู่ การเก็บภาษีก็เพิ่มขึ้น รายได้จากงบประมาณมีผลมาจาก
สิ่งของภายในอาณาจักรเป็นต้นว่า ป่า เหมืองแร่ ทางรถไฟซึ่งเพิ่มขึ้น

(๑) เรื่องเกี่ยวกับการสร้างทางรถไฟสายต่างๆนี้ ควรดูหนังสือที่ระลึกในวันคล้ายวัน
สถาปนากิจการรถไฟครบรอบ ๑๒ ปี พ.ศ. ๒๕๑๒ ของการรถไฟแห่งประเทศไทย
และหนังสือเรื่อง การรถไฟไทย พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.จ. เสริม-
สวาสดิ์ ฤฤดากร พ.ศ. ๒๕๑๔ ประกอบ. - กวป.

เรื่อย ๆ เหมืองแร่ทำเงินได้ถึง ๑,๒๕๒,๑๔๓ บาท ในปี ค.ศ. ๑๘๐๔-๑๘๐๕ มากกว่ารายได้ในปีก่อน ๆ ซึ่งทำได้สูงแค่ ๑,๐๓๗,๓๔๕ บาท ทางรถไฟสายโคราชนั้นสร้างขึ้นเพื่อยุบายทางการเมืองเพราะการสัญจรเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ โคราชจึงกลายเป็นตลาดสินค้าที่ใหญ่โต เป็นโกดังเก็บสินค้าสำหรับจังหวัดต่าง ๆ ทางทิศตะวันออก รายได้จากการใช้เส้นทางนี้ในระยะเวลา ๔ ปี (ระหว่าง ค.ศ. ๑๘๙๙-๑๙๐๓) มากกว่า ๗๗๑,๒๕๔ บาท เพิ่มขึ้นถึง ๓,๑๘๑,๗๗๒ บาท ในปีต่อมาความก้าวหน้าก็มีได้หยุดยั้งลงแต่กลับเพิ่มพูนขึ้น หลังจากการสร้างทางแยกสายอุบลและลำปางเสร็จสิ้นลง ทางทุก ๆ สายไม่ว่าจะสร้างแล้วหรือกำลังสร้างล้วนทำเงินได้ให้แก่ประเทศเพราะเหตุว่าตัดผ่านดินแดนที่มีคนอยู่มากและอุดมสมบูรณ์ การขนส่งข้าว ไม้สัก วัสดุทางรถไฟเพิ่มมากขึ้น และการลดราคาค่าขนส่งซึ่งเพิ่มขึ้นในปัจจุบันนั้น ทำให้วงการค้าก็คึกคักยิ่งขึ้น

นี่เป็นตัวเลขแสดงรายรับที่เกิดจากรายได้ทางการขนส่งทางรถไฟของ
กรุงเทพฯ

	ค.ศ. ๑๙๐๓	ค.ศ. ๑๙๐๔
วัตถุดิบ	๒,๗๐๐,๐๐๐	๓,๒๐๐,๐๐๐
วัตถุดิบ	๕๕๐,๐๐๐	๕๕๐,๐๐๐
วัตถุดิบสำเร็จรูป	๑,๕๐๐,๐๐๐	๑,๕๐๐,๐๐๐

รายได้ที่เพิ่มขึ้นโดยสม่าเสมอเป็นเครื่องประกันว่าเงินที่กู้ยืมจะถูกใช้ตามเวลาที่กำหนดไว้ หรืออาจจะก่อนกำหนดก็ได้เพราะเหตุว่าฐานะทางการเงินของกรุงเทพฯ จักอยู่ในขั้นนี้

เหตุการณ์ทางการเมืองเศรษฐกิจก็ยังคงดำเนินต่อไปควบคู่กับสถานการณ์ทางการเมืองการคลังนั้นก็จะก้าวหน้ายิ่งขึ้น ผลผลิตของกรุงเทพฯ ส่วนใหญ่ได้

จากการทำสถิติกรรม ในขณะเดียวกันก็มีการชุกแร่ดิบๆ และการชุกบ่อพลอย จากไค้คิน ผลผลิตเหล่านี้กระตุ้นให้เกิดการพัฒนาทางด้านการชลประทาน ชุกคลองต่างๆ ในระยะสามสี่ปีต่อมากรุงสยามก็เจริญรุ่งเรืองในด้านการค้าขาย อย่างมากมาย

การค้าโดยทั่วไปยังคงรุ่งเรืองเรื่อยไป ในปีหลังๆ เป็นที่น่าสังเกตว่านับแต่ปี ค.ศ. ๑๕๐๑ เป็นต้นมา ความเจริญรุ่งเรืองทางการค้าเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ผังต่อไปนี้แสดงให้เห็นถึงความรุ่งเรืองในครั้งนั้น

ปี ค.ศ.	ฟรังก์ซ์	ปี ค.ศ.	ฟรังก์ซ์
—	—	—	—
๑๔๕๒	๑๐๓,๓๘๘,๐๐๐	๑๔๕๕	๑๔๔,๕๓๐,๐๐๐
๑๔๕๓	๑๖๗,๕๔๘,๐๐๐	๑๕๐๐	๑๔๘,๑๔๕,๐๐๐
๑๔๕๔	๑๐๘,๖๘๘,๐๐๐	๑๕๐๑	๑๔๗,๐๔๖,๐๐๐
๑๔๕๕	๑๑๗,๑๐๕,๐๐๐	๑๕๐๒-๐๓	๒๐๐,๐๐๐,๐๐๐
๑๔๕๖	๑๓๖,๑๐๕,๐๐๐	๑๕๐๓-๐๔	๑๔๗,๐๐๐,๐๐๐
๑๔๕๗	๑๓๖,๗๓๓,๐๐๕	๑๕๐๔-๐๕	๒๔๑,๓๕๐,๐๐๐
๑๔๕๘	๑๕๑,๘๒๘,๐๐๐	—	—

ในปี ค.ศ. ๑๕๐๕ การค้าขายลดลงเล็กน้อย การผลิตข้าวก็ลดลง การส่งสินค้าออกก็ลดลง ยิ่งกว่านั้นพวกพ่อค้าที่อยู่ไกลออกไปต้องประสบปัญหาในเรื่องศัตรูพืชระบาด จำนวนผู้ซื้อสินค้าก็ลดลง รายงานเกี่ยวกับการค้าในปี ค.ศ. ๑๕๐๔ ก็ออกจะเกินความจริงไปหน่อยโดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้าฝ้าย แต่รายได้ที่ลดลงนี้กินเวลาไม่นานนัก อันเนื่องมาจากสาเหตุบางประการที่เกิดขึ้น

ฉะนั้นในระยะเวลา ๑๐ ปีนั้น การค้าของกรุงสยามรุ่งเรืองขึ้นถึงสองเท่าครึ่ง ถ้าอยากจะทราบบทบาทของประเทศอื่น โปรดดูผังกึ่งต่อไปนี้

สินค้าเข้า

	ก.พ. ๑๕๐๐	ก.พ. ๑๕๐๑	ก.พ. ๑๕๐๓	ก.พ. ๑๕๐๔
	เพียส	เพียส	ฟรอนซ์	ฟรอนซ์
สิงคโปร์	๕,๗๓๗,๐๐๐	๕๒,๐๐๐,๐๐๐	๓๒,๗๐๐,๐๐๐	๓๕,๕๔๐,๐๐๐
ฮ่องกง	๖,๕๔๒,๐๐๐	๖,๕๔๔,๐๐๐	๒๕,๗๗๐,๐๐๐	๒๖,๓๐๐,๐๐๐
จีน	๑,๕๒๗,๐๐๐	๑,๐๓๑,๐๐๐	๔,๔๐๐,๐๐๐	๔,๕๐๐,๐๐๐
อินเดีย	๕๕๒,๐๐๐	๑,๓๒๓,๐๐๐	๒,๘๐๐,๐๐๐	๘,๘๐๐,๐๐๐
ประเทศในครอบครอง				
ของฮอลันดา	๗๗๕,๐๐๐	๖๘๕,๐๐๐	๒,๘๐๐,๐๐๐	๒,๕๐๐,๐๐๐
อังกฤษ	๒,๗๗๐,๐๐๐	๓,๔๗๕,๐๐๐	๑๔,๓๐๐,๐๐๐	๒๑,๔๗๐,๐๐๐
เยอรมัน	๑,๔๒๔,๐๐๐	๒,๑๕๖,๐๐๐	๔,๕๐๐,๐๐๐	๖,๕๐๐,๐๐๐
สหรัฐอเมริกา	๓๒๘,๐๐๐	๒๑๐,๐๐๐	๗๖๐,๐๐๐	๕๑๐,๐๐๐
สวีเดน	๔๐๔,๐๐๐	๔๘๗,๐๐๐	๑,๖๐๐,๐๐๐	๒,๗๐๐,๐๐๐
ฝรั่งเศส	๒๐๘,๐๐๐	๑๗๑,๐๐๐	๔๗๔,๐๐๐	๕๗๒,๐๐๐
ฮอลันดา	๕๐,๐๐๐	—	๔,๕๐๐,๐๐๐	๔๑๒,๐๐๐
เบลเยียม	๔๗,๐๐๐	๗๖,๐๐๐	๑,๒๐๐,๐๐๐	๕๘๐,๐๐๐

สินค้าออก

	ก.พ. ๑๕๐๐	ก.พ. ๑๕๐๑	ก.พ. ๑๕๐๓	ก.พ. ๑๕๐๔
	เพียส	เพียส	ฟรอนซ์	ฟรอนซ์
	—	—	—	—
สิงคโปร์	๑๔,๕๓๓,๐๐๐	๒๐,๘๓๐,๐๐๐	๔๑,๐๐๐,๐๐๐	๔๕,๖๐๐,๐๐๐
ฮ่องกง	๑๑,๗๓๕,๐๐๐	๑๗,๔๗๐,๐๐๐	๔๗,๓๐๐,๐๐๐	๖๕,๖๐๐,๐๐๐
อินเดีย	๑,๑๕๕,๐๐๐	๗๕๒,๐๐๐	๖,๓๐๐,๐๐๐	๗,๐๐๐,๐๐๐
โคชินจีน	๑๔๔,๐๐๐	๑๒๐,๐๐๐	๖,๓๐๐	—
ญี่ปุ่น	๓๗,๐๐๐	๕๔,๐๐๐	๖,๐๐๐	๑๘๐,๐๐๐
จีน	๑๒,๐๐๐	๕๐,๐๐๐	—	—
เวียดนาม	๑๐,๐๐๐	๗,๐๐๐	—	—
พม่า	๕,๐๐๐	๑,๐๐๐	—	—
เขมร	๒,๐๐๐	๓,๓๐๐	—	—
อังกฤษ	๘๕๔,๐๐๐	๕๒๕,๐๐๐	๑,๐๐๐,๐๐๐	๓,๓๐๐,๐๐๐

	เทียส	เทียส	ฟรังก์	ฟรังก์
เยอรมัน	๒๓,๐๐๐	๒,๕๐๒,๐๐๐	๑,๗๐๐,๐๐๐	๗๐๐,๐๐๐
ฝรั่งเศส	๑๗,๐๐๐	๗๔,๐๐๐	๒๗๗,๐๐๐	๔๗๒,๐๐๐
สวีต	๕,๐๐๐	—	—	—
สหรัฐอเมริกา	๕,๐๐๐	๖๒,๐๐๐	—	—

ที่สะดุดตามากที่สุดก็คือว่ากรุงสยามเกือบจะเป็นประเทศที่ขายสินค้าให้แก่ประเทศต่าง ๆ ทางตะวันออกไกล และเป็นผู้ซื้อสินค้าทุกอย่างที่คงต้องการจากยุโรป ตัวเลขของสินค้าเข้าซึ่งส่งมาจากประเทศทางยุโรปเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ทุกปี ในขณะที่สินค้าออกของกรุงสยามที่ส่งไปยังประเทศเหล่านั้นกลับลดลงหรือไม่ก็อยู่ในระดับเดิม ในประเทศจีนนั้นในระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๐๔ ประเทศสยามได้ขายข้าวให้ประมาณ ๖๕,๐๐๐,๐๐๐ ฟรังก์ ในปีเดียวกันนั้น การส่งข้าวจากจีนมายังกรุงสยามประมาณ ๓๐,๐๐๐,๐๐๐ ฟรังก์ รวมทั้งการส่งไปยังฮ่องกงด้วย อะไรทำให้จีนส่งสินค้าไปยังฮ่องกง? จำนวนสินค้ามีราคาไม่มากกว่า ๑๐,๐๐๐,๐๐๐ ฟรังก์ ในขณะที่สินค้าข้าวมีทั้งหมด ๖๕,๐๐๐,๐๐๐ ฟรังก์ และประเทศเยอรมันซื้อข้าวจากกรุงสยามเป็นเงิน ๖,๕๐๐,๐๐๐ ฟรังก์ ขณะที่กรุงสยามซื้อสินค้าจากเยอรมันเพียง ๗๐๐,๐๐๐ ฟรังก์ และซื้อจากอังกฤษ ๓,๓๐๐,๐๐๐ ฟรังก์

นี่เป็นลักษณะพิเศษในค่านความรุ่งเรืองทางการค้าที่มั่นคงของประเทศเยอรมันและอังกฤษ อังกฤษรู้สึกจะล้ำหน้ากว่าเยอรมัน และเยอรมันก็กระหน่ำถึงชัยชนะของอังกฤษ เช่นเดียวกับสหรัฐอเมริกา ญี่ปุ่น ฝรั่งเศส ต่างก็รุ่งเรืองทางการค้านับเป็นอันดับสาม สิทธิพิเศษที่ประเทศมหาอำนาจทั้งสองคือเยอรมันและอังกฤษ ได้รับนั้นก็เนื่องมาจากคนใช้เจ้า-

หน้าที่เข้าไปเกี่ยวข้องในการปกครองของกรุงสยามและคอยควบคุมการตั้ง
สินค้าไว้ให้แก่ประเทศของตน ยิ่งกว่านั้นทั้งสองประเทศยังรู้จักถึงการจ้กระบบ
การตั้งบริษัทการค้าตลอดจนการโฆษณาที่ได้ผล เอเยนต์ต่าง ๆ ของอังกฤษ
เยอรมัน ญี่ปุ่น และอเมริกา ต่างก็เป็นเอเยนต์ทางการค้าทั้งสิ้น มีทั้งการ
แจกสินค้าตัวอย่าง ชาวฝรั่งเศสรู้สึกว่าตนควรจะลอกเลียนตัวอย่างอันนี้ ฉะนั้น
ในปี ค.ศ. ๑๙๐๔ ตัวเลขทางค้าธุรกิจของเราจึงได้เพิ่มขึ้นเป็นสองเท่า

ประเทศฝรั่งเศสนั้นทางการเดินเรือยังนับว่าล่าช้าอยู่มาก การค้าขาย
ก็จะเห็นได้จากผังแสดงต่อไปนี้

	ค.ศ. ๑๘๐๑		ค.ศ. ๑๘๐๒	
	เรือกลไฟ	ตัน	เรือกลไฟ	ตัน
เยอรมัน	๒๗๒	๒๘๕,๐๐๐	๓๒๑	๓๔๓,๐๐๐
อังกฤษ	๑๔๑	๒๓๐,๐๐๐	๑๐๓	๘๒,๐๐๐
นอร์เว	๕๐	๘๑,๐๐๐	๒๐๖	๑๕๐,๐๐๐
ฝรั่งเศส	๒๗	๑๐,๐๐๐	๒๘	๑๒,๐๐๐

การเดินเรือใบนั้นไม่ปรากฏว่ามี ฉะนั้นไม่จำเป็นต้องกล่าวถึง แขน
ผ้างข้างบนนี้แสดงแต่เฉพาะการเดินเรือเข้า แต่การเดินเรือออกก็มีผลเท่าๆ
กัน ในที่นี้เราจะเห็นได้ว่าประเทศเยอรมันนำหน้า ส่วนอังกฤษก็นำหน้า
นอร์เว แต่ประเทศฝรั่งเศสนั้นอยู่กองที่

สินค้าออกที่สำคัญคือข้าว ก็ลดลงแล้วการส่งออกประมาณ ๘๐
เปอร์เซ็นต์ในปี ค.ศ. ๑๙๐๔-๑๙๐๕ ประเทศสยามขายข้าวได้ประมาณ
๑๓๓,๐๑๑,๘๕๐ บาท สินค้าออกอันดับต่อมาคือไม้สักซึ่งในปีนั้นส่งออก
ประมาณ ๑๐ เปอร์เซ็นต์ การผลิตข้าวได้เพิ่มตัวเลขให้แก่สินค้าออกมากมาย

และการเพาะปลูกข้าวนำมาซึ่งการพัฒนาทางคมนาคมและการสร้างทางรถไฟ ข้าวนั้นถูกส่งออกไปยังจีน ญี่ปุ่น และในประเทศแถบตะวันออกไกล ประเทศฝรั่งเศสซื้อข้าวในแหลมอินโดจีน มิได้ซื้อจากกรุงเทพฯ โดยตรง เป็นเรื่องธรรมดาที่ว่า การขนส่งสินค้าออกนั้นมุ่งตรงไปยังสิงคโปร์และฮ่องกงก่อนอื่น เพื่อส่งต่อไปยังชาว จีน ญี่ปุ่น และประเทศในยุโรป เป็นกันว่าเยอรมันซึ่งไม่มีอาณานิคมที่จะผลิตข้าวได้

ส่วนสินค้าเหล่านั้น ฝ่ายนับว่ามีอัตราสูงคือประมาณ ๒๐ เปอร์เซ็นต์ โลหะ เหล็กกล้า เหล็กประมาณ ๑๐ เปอร์เซ็นต์ ยาสอบ ผ้าไหม ถูผ้า ฝ่ายเชือก ประมาณ ๔๐ เปอร์เซ็นต์ ประเทศฝรั่งเศสมิได้ผลิตฝ้ายเพียงพอเพื่อส่งมายังกรุงเทพฯ รวมทั้งเครื่องจักรในการกลั่นหรือโลหะกลั่นจนวัสดุที่ใช้ในการสร้างทางรถไฟ สินค้าเหล่านี้ส่งมาจากเยอรมัน อังกฤษ และสหรัฐอเมริกา ฝรั่งเศสมิได้ส่งปอ ไหม และฝ้ายค้าย ฝ้ายคงเป็นสาเหตุที่ทำให้การค้าของเราตกต่ำลง นี่เป็นส่วนเฉลี่ยของประเทศต่าง ๆ ที่ส่งฝ้ายเป็นสินค้าเข้ามายังกรุงเทพฯ

สิงคโปร์	๔๓.๐๐	เปอร์เซ็นต์
ฮ่องกง	๑๗.๐๐	"
อินเดีย	๑๔.๕๐	"
สวีต	๕.๕๐	"
ฮอลันดา	๒.๕๐	"

มีข้อสังเกตบางประการที่ควรอธิบายเกี่ยวกับความรุ่งเรืองทางการค้าของเยอรมัน ในปี ค.ศ. ๑๙๐๑ ตัวเลขรายได้ที่เพิ่มขึ้นนั้นเชื่อได้ว่าชาวเยอรมันได้ผูกขาดการค้าไม้สัก ยิ่งกว่านั้นยังเป็นเจ้าของโรงสีข้าวอีกหลาย

แห่ง และเยอรมันแต่ผู้เดียวซึ่งจัดหาเหล็ก เหล็กกล้า เครื่องจักรในทาง
กสิกรรม และวัสดุที่สร้างทางรถไฟประมาณ ๘๐ เพอร์เซ็นต์ ก็เหมือนว่า
ในปี ค.ศ. ๑๙๐๑ นั้น เพอร์เซ็นต์การค้าของประเทศต่าง ๆ ในกรุงสยามโดย
ทั่วๆ ไป มีดังต่อไปนี้

อังกฤษ	๓๒.๖๕	เปอร์เซ็นต์
ฮ่องกง	๒๒.๕๐	"
อินเดีย	๑๓.๒๐	"
เยอรมัน	๑๐.๓๐	"

ตัวเลขเหล่านี้กะเอาโดยประมาณเท่านั้น เพราะเหตุว่าสินค้าต่างๆ
นั้นจะต้องผ่านทางสิงคโปร์และฮ่องกงเท่ากับเป็นศูนย์กลางจำหน่ายสินค้า
ฉะนั้นเป็นไปไม่ได้ที่จะทำสถิติการค้าให้แน่นอนลงไป

จำต้องสังเกตว่าสินค้าออกนั้นเป็นผู้ถึงสินค้าเข้า ตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๘๙๒
สินค้าออกได้เพิ่มขึ้นถึง ๑๓๐ เพอร์เซ็นต์ และสินค้าเข้าเพียง ๗๐ เพอร์เซ็นต์

จึงเห็นได้ชัดว่าฝรั่งเศสออกจะหย่อนสมรรถภาพในเรื่องนี้ ฉะนั้น
จำเป็นจะต้องยึดถือเหตุผลสองประการซึ่งสถิติทำไว้ไม่ถูกต้อง ประการแรกคือ
ผลิตผลจำนวนมากซึ่งส่งไปยังสิงคโปร์นั้นมีการของอังกฤษประทับอยู่ แม้ว่า
สินค้านั้นจะมาจากฝรั่งเศสหรือประเทศอื่นๆ ก็ตามที และสินค้าเหล่านั้นถูก
จกลงไว้เมื่อเข้าสู่กรุงเทพ ว่าเป็นสินค้าของอังกฤษ ประการที่สองก็คือไม่มี
การทำสถิติเกี่ยวกับการค้าขายทางบกระหว่างเขมรกับกรุงสยาม การแลกเปลี่ยน
เพิ่มขึ้นขึ้นเป็นเงินประมาณ ๑๐,๐๐๐,๐๐๐ ฟรังก์ทุกปี แลถมโคชินจีน
ซื้อข้าวจากกรุงสยามมากมาย ข้าวถูกส่งไปทางบกหรือไม่ก็ทางทะเลสาบหรือ
ทางแม่น้ำโขง ฉะนั้นฐานะทางเมืองขึ้นของเราจึงดีขึ้นกว่าเดิม เราเองก็ให้

ความสนใจต่อการขนส่งสินค้าทางบกเพื่อหลีกเลี่ยงการลงสถิติ เพราะการขนส่งทางนี้ทำความเจริญให้แก่ลำคลองและทางรถไฟ ซึ่งในเวลาต่อมาได้มีการสร้างเส้นทางลำเลียงขึ้นในแม่น้ำโขง

ฉะนั้นฐานะของประเทศเราจึงดีขึ้นตามลำดับ ยิ่งกว่านั้นเรายังหาทางให้ข้าราชการของเรา ได้มีส่วนเข้าไปเกี่ยวข้องกับระบบการปกครองของกรุงสยาม ซึ่งข้าราชการเหล่านั้นต่างก็ปฏิบัติตามคำสั่งอย่างเคร่งครัด จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องหาผู้เจรจาทางการค้าเพิ่มขึ้น ในกรุงเทพฯ เพื่อว่าเจ้าหน้าที่ของเราจะได้มีอิทธิพลเพิ่มขึ้นและหาทางโฆษณาถึงเช่นประเทศญี่ปุ่นและสหรัฐอเมริกาได้ประสบผลสำเร็จมาแล้ว จำเป็นจะต้องสร้างทางเดินเรือระหว่างกรุงเทพฯ ถึงไซ่ง่อนไปบรรจบกับเมืองคราก ฝรั่งเศสฉวยโอกาสต่อสู้กับสิงคโปร์และฮ่องกง เพื่อสามารถหาศูนย์กลางการจำหน่ายสินค้าในแหลมอินโดจีนเพื่อส่งต่อไปยังประเทศอื่น ๆ นอกเหนือจากจีน อินเดีย และอังกฤษ เพราะประเทศเหล่านี้ต่างก็รับสินค้าจากฮ่องกงและสิงคโปร์ ฉะนั้นบทบาทที่เราจะต้องคำนึงต่อไปเพื่อนำความรุ่งเรืองมาสู่ประเทศ ก็คือการหาทำไว้ในทางการค้าและส่งตัวแทนไปยังตะวันออกไกล

สรุป

อะไรเป็นผลงานของเราบ้างในแหลมอินโดจีน ? อะไรจะเกิดกับเมืองขึ้นของเราบ้างในอนาคต ? คุณเหมือนว่าสิ่งที่อยู่เบื้องหน้านั้นจะนำความรุ่งเรืองมาสู่เรา

ทางรถไฟซึ่งสร้างเลียบไปตามลำน้ำโขงกลายเป็นศูนย์กลางของการคมนาคม ที่นี่เองเป็นทางส่งออกของผลิตผลจากประเทศลาวทั้งทางก้นกบ

ตะวันตกและทิศเหนือ ที่นี้เองซึ่งสาขาของแม่น้ำสายต่าง ๆ ไหลมารวมกัน นอกจากนั้นน้ำตามลำคลองยังไหลเข้ามาสมทบอีกด้วย การคมนาคมทางรถไฟซึ่งเพิ่มขึ้นเนื่องจากการขนส่งทางเรือไม่พอเพียง เหตุฉะนี้จึงสามารถนำผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ จากลุ่มแม่น้ำโขงและผลิตภัณฑ์ส่งจากแม่น้ำสายต่าง ๆ แทบทุกภาคของเมืองขึ้นของเรา ทางคอนไค้นั้นทางรถไฟจากพระตะบองไปถึงเมืองครากและพนมเปญแยกออกหลายสาย ในแหลมโคชินจีนมีทางรถไฟลำเลียงข้าวและผลิตภัณฑ์ทางการเกษตรจากจังหวัดที่มั่งคั่ง เช่นพระตะบองและพระนครเพื่อบรรทุกไปส่งยังจุดหมายปลายทาง ทางรถไฟสาย Se Moua และทางรถไฟสายกลางนำผลิตภัณฑ์จากรัฐบาลแห่งของลาวไปส่งต่อยังแม่น้ำโขง จากนั้นก็บรรทุกทางน้ำส่งต่อไปยังกรุงพนมเปญและไซ่ง่อน หรือไม่ก็ตรงไปยังเมืองเว้และเมืองทूरัน (Tourane)^(๑) นั้นนับตั้งแต่ทางรถไฟสายเวียคนามได้ถูกสร้างขึ้น ทางคมนาคมสายนี้นับว่าให้ประโยชน์ในเรื่องความรวดเร็ว และทางเศรษฐกิจ ส่วนการคมนาคมทางน้ำซึ่งเริ่มจากปากน้ำชานไปทางช่องมะลักกาเพื่อมุ่งสู่สิงคโปร์ การที่จะสร้างเส้นทางคมนาคมระหว่างลาวและแม่น้ำคำให้ดีขึ้นนั้น ขึ้นอยู่กับประเทศเราเป็นส่วนใหญ่ ในการที่จะขุดคลองตรงไปยังชานอัยเพื่อประโยชน์ในด้านการค้าของประเทศแถบนี้

แผนงานด้านสาธารณูปโภคอันกว้างใหญ่นี้ ทางรัฐบาลของแหลมอินโดจีนจะต้องเป็นผู้ก่อสร้างมา ในอาณานิคมของเรานั้นได้มีการสร้างเส้นทางคมนาคมทางรถไฟขึ้นมาแล้วตามจุดต่างๆ ของฝั่งทะเลเข้าสู่ตัวภายในของประเทศ จำเป็นจะต้องสร้างทางต่อไปจนถึงแม่น้ำโขง จัดเส้นทางคมนาคมทางน้ำให้ดีขึ้น และสร้างทางรถไฟข้ามแม่น้ำเพื่อเชื่อมต่อทางรถไฟ

(๑) คือเมืองดานัง - กวป.

สายปัจจุบัน จำเป็นจะต้องก่อสร้างให้ยาวออกไปกับเส้นทางกันใน
 ของกรุงเทพฯ และสร้างทางเพิ่มตามภาคต่าง ๆ ของกรุงเทพฯ และตามลุ่มแม่น้ำ
 ไชโย อย่างไรก็ดีควรสร้างเส้นทางคมนาคมทางน้ำทุกหนทุกแห่ง เพื่อให้
 การคมนาคมรวดเร็วขึ้นและเสียค่าใช้จ่ายน้อยลง และเพื่อมิให้เสียเวลานาน
 ในการก่อสร้างเพื่อให้การขนส่งสินค้าหนัก สินค้าที่มีขนาดใหญ่หรือซึ่งกะ
 ต่อการขนส่งทางรถไฟนั้นถูกลง ควรสร้างท่าเรือสักสองสามแห่งเท่านั้น แต่
 ให้ใช้การไต่คี่เพื่อให้การขนส่งสินค้าสะดวกรวดเร็วขึ้น สร้างอุโมงค์เพื่อใช้ในการ
 การซ่อมแซมหรือสร้างเรือ สร้างโกดังสินค้าเพื่อเก็บสินค้า และสร้าง
 ธนาคารให้กู้เงินขึ้น งานเช่นนี้มีโรงงานที่ทำเพียงวันเดียวเสร็จ ความยุ่งยาก
 มักเกิดขึ้นมากมาย การสร้างทางรถไฟนั้นใช้เวลานาน ใช้เงินมากและ
 ยังต้องใช้แรงงานมนุษย์มากด้วย โดยเฉพาะในการสร้างผ่านประเทศทุรกันดาร
 และเต็มไปด้วยโรคภัยนานาชนิด ส่วนการสร้างเส้นทางคมนาคมทางน้ำเพิ่ม
 ขึ้นในลุ่มแม่น้ำไชโยนั้น จะต้องลงทุนมากและใช้เวลานานมากเช่นกัน ออกจะ
 เป็นเรื่องยุ่งยากในการที่จะเลือกสถานที่สร้างท่าเรือ เพราะการขนย้ายนั้น
 เป็นงานใหญ่โตมาก ฉะนั้นแผนการนี้จะต้องใช้ระบอบการควบคุมที่ดี ตาม
 เมืองจีนนั้นโดยที่จริงแล้วการตั้งโรงงานเป็นเรื่องยุ่งยากมากและรัฐก็จะเพิ่ม
 ความยุ่งยากขึ้นเรื่อย ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องการหาคนงานให้ได้จำนวน
 พอเพียงเพื่อให้ผลงานดำเนินไปตามเป้าหมายไม่มีการชะงักหยุดเสียกลางคัน
 ไม่จำเป็นต้องกีดกันคนงานชาวยุโรปซึ่งไม่อาจทนต่อคืนฟ้าอากาศได้ และ
 อาจตกเป็นเหยื่อต่อโรคภัยต่าง ๆ ได้อย่างง่ายดาย โดยเฉพาะโรคติดต่อทาง
 แขนงเมืองร้อน ก็มีแต่เฉพาะพวกชาวพื้นเมืองเท่านั้นที่ทนต่องานชนิดนี้ได้
 แต่พวกนั้นส่วนมากมักจะรังเกียจทำงานอันแสนจะทารุณนี้ ยิ่งกว่านั้นพวกนั้นเมื่อ

หาได้พอแก่ความต้องการแล้ว หรือไม่เมื่อได้รับเงินพอเพียงแล้วมักจะผละ
จากงานไปอย่างง่าย ๆ ฉะนั้นจำเป็นต้องเสนองานให้แก่พวกเขาเสียก่อน ทาง
ด้านปกครองก็อาจจะ ออกข้อบังคับเพื่อหาทางผ่อนปรนให้แก่พวกที่ต้องทำ
งานหนัก และเพื่อมิให้มีการก้าวก่ายอำนาจหน้าที่เกิดขึ้น

เหตุผลอีกหลายประการเนื่องมาจากการก่อสร้างโดยใช้เงินทุนเอกชน
เพราะเหตุว่าบริษัทต่าง ๆ ในอาณานิคมเกลียดชังระบบนายทุน ประเทศที่อยู่
ห่างไกลออกไปก็คิดไม่ตกกับวิธีการเหล่านี้ ซึ่งนับเป็นสิ่งยุ่งยากต่อการจัด
แบบแผนและวางรากฐานให้มั่นคงลงไป ตามอาณานิคมนั้นผลงานที่ดำเนิน
ไปด้วยทุนเอกชนเป็นเรื่องที่ทารุณร้ายกาจมาก เพราะมักจะนำไปสู่การ
ขาดทุน ความไม่สำเร็จและท้ายที่สุดจำเป็นต้องใช้เงินสาธารณะชนซึ่งทำให้
เปลืองเงินมากขึ้น ความยุ่งยากที่แท้จริงเนื่องมาจากการหาเงินมาลงทุนในการ
ก่อสร้าง ฉะนั้นไม่ควรวิธียกย่องที่จะกู้ยืมเงินมาใช้เพื่อเหตุผลหลายประการดังนี้
คือ เพราะเป็นทางเดียวที่จะสามารถหาเงินมาได้ งบประมาณของเมืองขึ้น
ที่ได้รับนั้นไม่มากมายจนเกินไป เพราะเหตุว่ารายรับก็พอ ๆ กับรายจ่าย แต่
สิ่งนี้ก็มีได้เป็นข้ออ้างอันเหมาะสมที่จะให้กู้ยืมเงิน ถ้าหากไม่ยืนยันให้แน่ชัด
ว่าการกู้ยืมนั้นจะนำผลผลิตยิ่งใหญ่มาสู่ประเทศ งานจะสำเร็จลุล่วงไปได้ก็
ด้วยการทำให้รายรับเพิ่มขึ้นมาเรื่อย ๆ ยังความมั่งคั่งให้เกิดขึ้น โดยการบุกเบิก
แผ่นดินที่ทิ้งไว้รกร้างว่างเปล่าเนื่องจากอยู่ห่างไกลออกไป ตัวอย่างการสร้าง
ทางรถไฟของกรุงสยามย่อมพิสูจน์ให้เห็นจริงถึงข้ออ้างเหล่านี้

ข้อบกพร่องของรายรับ งานซึ่งต้องใช้งบประมาณจำนวนมาก เนื่อง
มาจากข้อเสียภาษีวัตถุต่าง ๆ ยิ่งกว่านั้นยังต้องผ่อนใช้เงินที่กู้ยืมมาอีกด้วย
จำเป็นจะต้องกำหนดจุดเริ่มต้นที่จะดำเนินงาน จัดวางเป็นขั้น ๆ ในกรณีนี้

ต้องเร่งด่วนโดยหยิบยกสิ่งที่จำเป็นขึ้นมาก่อน นั่นเป็นวิธีที่เราสามารถแจกแจงการขอกู้เงินเพื่อให้ผลงานชิ้นสุดท้ายบรรลุถึงเป้าหมายโดยสะดวก

เราจะเริ่มแผนการส่วนไหนก่อน ? คุเหมือนว่าสนธิสัญญาฉบับปี ค.ศ. ๑๘๐๔ สามารถชี้ช่องทางให้เราได้โดยเริ่มแต่ฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ที่นี้เองซึ่งเราควรสร้างทางรถไฟสายแรกขึ้น ชุกคลองขึ้น เพราะเหตุว่ารายละเอียดได้แจกแจงไว้เป็นหัวข้อแล้วในสนธิสัญญา การเดินเรือในแม่น้ำโขงนี้เองที่ควรจะทำให้ดีขึ้น และสร้างทางรถไฟควบคู่ไปด้วยหรือไม่ก็สร้างเส้นทางสาขาของแม่น้ำทุก ๆ แห่ง ซึ่งการคมนาคมยังไม่ดีขึ้น ผลงานครั้งนี้ได้ทำสำเร็จขึ้นมากตามเส้นทางนับเป็นระยะ ๔๐๐ กิโลเมตร ซึ่งนับแต่ทางแยกของแม่น้ำระหว่างแม่น้ำสายใหญ่กับแม่น้ำโขง พลเมืองก็เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว เพราะผืนดินอุดมสมบูรณ์ ซึ่งเมื่อก่อนนี้มีโจรผู้ร้ายชุกชุม โดยที่พลเมืองเพิ่มขึ้น การกสิกรรมรุ่งเรืองขึ้น การคมนาคมทางรถไฟของเราจึงเป็นที่ยอมรับกันทั่วไป เหตุฉะนั้นจึงนำความมั่งคั่งมาสู่ลุ่มแม่น้ำโขงทางทิศตะวันออก นับจากทะเลสาบทางใต้ นั่นก็คือมุ่งสู่แหลมโคชินจีน ฉะนั้นอาณานิคมของเราไม่เพียงแต่เจริญรุ่งเรืองทางการค้าเท่านั้น ยังกลายเป็นศูนย์กลางส่งผลิตผลจากแหลมทองทั้งหมดไปยังกรุงเทพฯ ลาว และเวียดนามด้วย

กฎเกณฑ์อะไรจะใช้เป็นเครื่องนำความเคลื่อนไหวทางด้านการเมืองของเราไปสู่แหลมอินโดจีน ?

ความยิ่งใหญ่ทางด้านการเศรษฐกิจซึ่งเรากำลังดำเนินอยู่ในลุ่มแม่น้ำโขง ความยิ่งใหญ่ทางการเมืองของเราจะดำเนินไปไม่ได้ถ้าหากเราไม่ตั้งอาณานิคมขึ้นที่นั่น ความเคลื่อนไหวทางการเมืองและทางเศรษฐกิจเริ่มแทรกซึมเข้าไปในแถบนี้แล้วและกำลังช่วยเหลือกันอยู่ นั่นมิได้หมายความว่าเราจำเป็นต้อง

ทำลายความเป็นปึกแผ่นของกรุงสยาม และหาทางเพิ่มกินแทนซึ่งเรามีอยู่
แล้ว แต่จะต้องทำสนธิสัญญากับอังกฤษให้แข็งแรงขึ้น เพื่อเป็นเครื่อง
สนับสนุนสนธิสัญญาฝรั่งเศสกับไทยในปี ค.ศ. ๑๘๐๔ เราจำเป็นต้องแผ่
อิทธิพลเข้าไปสู่กินแทนทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขง และตั้งหน่วยคุ้มกันขึ้นที่
นั้น สิ่งเหล่านี้ในสนธิสัญญาฉบับปี ค.ศ. ๑๘๐๔ ได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนแล้ว
สนธิสัญญาฉบับนี้จะไว้ประโยชน์ถ้าหากประเทศฝรั่งเศสยอมทำงานเงื่อนไข
และเพิกเฉยต่อสิ่งที่เกิดขึ้นในกินแทนนอกเหนือจากแหลมอินโดจีน กว๊าย
จุดประสงค์อันใดทางกรุงสยามจึงจักระบอบใหม่ทางการคลังกับทั้งสร้างทาง
รถไฟมุ่งไปสู่ทิศตะวันออก ทิศเหนือและทิศตะวันออกเฉียงใต้? การปฏิรูปการ
ก่อสร้างทางรถไฟก็เพื่อจุดประสงค์จะให้กรุงเทพ ฯ กลายเป็นศูนย์กลางของ
จังหวัดต่างๆ ที่อยู่ห่างไกลจากการคมนาคม จนกระทั่งบัดนี้อำนาจฝ่ายกลางก็
ยังมีอาจใช้ควบคุม ไปยังจังหวัดต่างๆ ซึ่งมีผู้ร้ายชุกชุม ความไม่สงบต่างๆ
ตลอดจนการตั้งตัวเป็นใหญ่ในระบอบการปกครองได้ พวกขุนนางต่างๆ ก็เป็น
อิสระไม่ยอมอยู่ในควบคุมของเจ้าหน้าที่ทางกรุงเทพ ฯ เมื่อพระมหากษัตริย์
ได้รับคำร้องทุกข์จากราษฎรในกรณีที่ขุนนางตามต่างจังหวัดตั้งตัวเป็นใหญ่
ข่มเหงคนฝรั่งเศสและผู้อยู่ในอารักขา พวกขุนนางก็มักจะหาเหตุผลมาอ้าง
เพื่อทำให้เรื่องที่ตนก่อขึ้นนั้นเบาบางลงไป ภายใต้อิทธิพลของพวกตระกูล
โรแล็ง จากเกอแม็ง (Rollin Jacquemyn) ตระกูลริแวกต์ คาร์นัค (Rivett
Carnac) ซึ่งรัฐบาลไทยได้มอบหมายให้ดำเนินการเกี่ยวกับจังหวัดที่อยู่ห่าง
ไกลออกไป รวมทั้งรัฐต่างๆ ซึ่งไม่ค่อยเข้มแข็งแต่มีการจัดระบบที่ดี การ
ปกครองซึ่งตกอยู่ในกำมือของคณะรัฐมนตรี ฉะนั้นจึงเป็นหน้าที่ที่จะรวบรวม
รวมกินแทนที่มั่งคั่งเข้าด้วยกัน กินแทนซึ่งมิได้แผ่ขยายออกไปกว้างขวางนัก

นับจากลุ่มแม่น้ำใหญ่ กินแดนทุกแห่งซึ่งรวมกับกรุงเทพ ฯ อย่างหละหลวม โดยใช้อำนาจที่เรียกว่าเพียงชั่วคราวในการปกครอง จังหวัดเหล่านั้นจำเป็นจะต้องใช้การควบคุมภายในที่แน่นอกลงไป การสร้างทางรถไฟจะทำให้การควบคุมง่ายขึ้น ทางรถไฟซึ่งจะทำให้การเศรษฐกิจในลุ่มแม่น้ำโขงเจริญรุ่งเรืองขึ้นซึ่งที่จริงแล้วสร้างขึ้นเพื่อความมุ่งหมายทางการเมืองและการทหาร โดยการสร้างทางรถไฟนี้เองทำให้เราสามารถจัดระบบทางการเมืองตามแถบลุ่มแม่น้ำโขงตามแบบของกรุงสยามได้ และโดยการสร้างทางรถไฟอีกนั้นแหละที่เราสามารถฟื้นฟูความเจริญทางเศรษฐกิจให้แก่ดินแดนแถบนี้ได้อย่างที่กิจการชั้นนี้เป็นเครื่องช่วยให้กรุงสยามสามารถสร้างอาณาจักรขึ้นในบริเวณนี้ได้ การสร้างศูนย์กลางคมนาคมนี้สำเร็จได้โดยการโฆษณาชวนเชื่อทางด้านการศึกษาย่างเข้มแข็ง การทำลายท้องที่บางขวางให้หมดไป ได้มีการสร้างโรงเรียนเพิ่มขึ้น พระภิกษุสงฆ์ดำเนินการสอนแบบบังคับให้กับพระซึ่งเป็นผู้แทนชาวไทยซึ่งอาศัยอยู่ในลาว และคนเชื้อชาติไทยซึ่งอาศัยอยู่ตามทีต่างๆ พวกขุนนางที่สืบเชื้อสายกันตลอดจนพวกราชวงศ์ซึ่งยังหลงเหลือท้ายที่สุดจากการตั้งตำแหน่งทหารบรรจุตามเส้นทางสายต่างๆ การสร้างคลังเก็บอาวุธและการสะสมอาวุธยุทโธปกรณ์ก็เป็นเครื่องยืนยันความมั่นคงในแถบลุ่มแม่น้ำโขง ประสิทธิภาพของการครอบครองของไทย นั้นเป็นการรวมคนในเชื้อชาติไทยที่แตกออกไปให้เข้ารวมกันเพื่อเป็นเครื่องชักชวนศัตรูที่จะมารุกรานทางทิศตะวันออกนับเป็นปีกผ่านอันมั่นคงแข็งแรงและมีระเบียบแบบแผน แทนที่จะเป็นกลุ่มชนเล็ก ๆ ดังเช่นที่เคยเป็นมาแต่ก่อน

ประเทศฝรั่งเศสมุ่งความสนใจในอันที่จะชักชวนจากประเทศเหล่านั้นจุดประสงค์ของฝรั่งเศสนั้นตรงข้ามกับของกรุงสยาม เราต้องใช้เจ้าหน้าที่

๒๒๒
 ๒๒๓
 ๒๒๔
 ๒๒๕
 ๒๒๖
 ๒๒๗
 ๒๒๘
 ๒๒๙
 ๒๓๐
 ๒๓๑
 ๒๓๒
 ๒๓๓
 ๒๓๔
 ๒๓๕
 ๒๓๖
 ๒๓๗
 ๒๓๘
 ๒๓๙
 ๒๔๐
 ๒๔๑
 ๒๔๒
 ๒๔๓
 ๒๔๔
 ๒๔๕
 ๒๔๖
 ๒๔๗
 ๒๔๘
 ๒๔๙
 ๒๕๐
 ๒๕๑
 ๒๕๒
 ๒๕๓
 ๒๕๔
 ๒๕๕
 ๒๕๖
 ๒๕๗
 ๒๕๘
 ๒๕๙
 ๒๖๐
 ๒๖๑
 ๒๖๒
 ๒๖๓
 ๒๖๔
 ๒๖๕
 ๒๖๖
 ๒๖๗
 ๒๖๘
 ๒๖๙
 ๒๗๐
 ๒๗๑
 ๒๗๒
 ๒๗๓
 ๒๗๔
 ๒๗๕
 ๒๗๖
 ๒๗๗
 ๒๗๘
 ๒๗๙
 ๒๘๐
 ๒๘๑
 ๒๘๒
 ๒๘๓
 ๒๘๔
 ๒๘๕
 ๒๘๖
 ๒๘๗
 ๒๘๘
 ๒๘๙
 ๒๙๐
 ๒๙๑
 ๒๙๒
 ๒๙๓
 ๒๙๔
 ๒๙๕
 ๒๙๖
 ๒๙๗
 ๒๙๘
 ๒๙๙
 ๓๐๐

๓๐๑

๓๐๒
 ๓๐๓
 ๓๐๔
 ๓๐๕
 ๓๐๖
 ๓๐๗
 ๓๐๘
 ๓๐๙
 ๓๑๐
 ๓๑๑
 ๓๑๒
 ๓๑๓
 ๓๑๔
 ๓๑๕
 ๓๑๖
 ๓๑๗
 ๓๑๘
 ๓๑๙
 ๓๒๐
 ๓๒๑
 ๓๒๒
 ๓๒๓
 ๓๒๔
 ๓๒๕
 ๓๒๖
 ๓๒๗
 ๓๒๘
 ๓๒๙
 ๓๓๐
 ๓๓๑
 ๓๓๒
 ๓๓๓
 ๓๓๔
 ๓๓๕
 ๓๓๖
 ๓๓๗
 ๓๓๘
 ๓๓๙
 ๓๔๐
 ๓๔๑
 ๓๔๒
 ๓๔๓
 ๓๔๔
 ๓๔๕
 ๓๔๖
 ๓๔๗
 ๓๔๘
 ๓๔๙
 ๓๕๐
 ๓๕๑
 ๓๕๒
 ๓๕๓
 ๓๕๔
 ๓๕๕
 ๓๕๖
 ๓๕๗
 ๓๕๘
 ๓๕๙
 ๓๖๐
 ๓๖๑
 ๓๖๒
 ๓๖๓
 ๓๖๔
 ๓๖๕
 ๓๖๖
 ๓๖๗
 ๓๖๘
 ๓๖๙
 ๓๗๐
 ๓๗๑
 ๓๗๒
 ๓๗๓
 ๓๗๔
 ๓๗๕
 ๓๗๖
 ๓๗๗
 ๓๗๘
 ๓๗๙
 ๓๘๐
 ๓๘๑
 ๓๘๒
 ๓๘๓
 ๓๘๔
 ๓๘๕
 ๓๘๖
 ๓๘๗
 ๓๘๘
 ๓๘๙
 ๓๙๐
 ๓๙๑
 ๓๙๒
 ๓๙๓
 ๓๙๔
 ๓๙๕
 ๓๙๖
 ๓๙๗
 ๓๙๘
 ๓๙๙
 ๔๐๐

เป็นเครื่องประกันให้เราเห็นถึงความปลอดภัย เป็นการง่ายที่จะรับกินแทน
เหล่านั้นเข้ามาไว้ในความอารักขาของเรา และเพื่อป้องกันมิให้กรุงสยามรุกร้า
อภิสิทธิ์ จำเป็นจะต้องตกลงกันว่ามิตรของชาวฝรั่งเศสนั้นจะไม่เป็นปฏิปักษ์
ต่อกรุงสยาม เพื่อเราจะได้ไม่ต้องทนต่อการทำหุนิกเคียน เราต้องชี้ให้เห็นชัด
ถึงกินแทนที่ถูกแบ่งแยกซึ่งประเทศฝรั่งเศสให้ความควบคุมอยู่ เพื่อให้มิตร
ภาพของเรากับกรุงสยามดำเนินต่อไป นับแต่นั้นมารัฐลาวนับจากลุ่ม
แม่น้ำโขงซึ่งเป็นกินแทนที่ไม่อาจทำอันตรายต่ออาณานิคมของเราเนื่องจาก
อยู่ไกลได้กลายเป็นกินแทนที่มั่งคั่ง กินแทนแห่งความสงบ และในอนาคต
จะเป็นกินแทนซึ่งเป็นขั้นตอนในการแผ่ขยายทางการเมืองที่สำคัญ นับแต่วัน
ซึ่งกรุงสยามหมดอำนาจในการรวมกินแทนแถบลุ่มแม่น้ำโขง ตอนทิวที่จะ
ครอบครองกินแทนแถบลุ่มแม่น้ำ แต่ก็ยังหาทางที่จะยึดเอากินแทนอันมั่งคั่ง
ซึ่งถูกกักทอนลง ไปเนื่องจากความทะเยอทะยานต่ออำนาจของกษัตริย์แห่ง
กรุงสยามกลับคืนมา

วันเดียวกันนี้เอง ปัญหาอีกอันหนึ่งก็เกิดขึ้น เป็นปัญหาของกรุง
สยามเอง ซึ่งถูกบีบโดยมหาอำนาจทั้งสอง โดยอารยธรรมซึ่งแตกต่างกัน
กับคนของทั้งสองประเทศ ประเทศสยามกำลังจะกลายเป็นอาณานิคมเล็กๆ
ซึ่งแทบจะไม่ปรากฏอยู่เลยก็ได้ในทวีปเอเชีย ประวัติศาสตร์บอกให้เรา
รู้ว่าอาณานิคมแห่งนั้นมีที่ท่าว่าจะสูญไปไม่ช้ามันเป็นกรณีเดียวกันกับประเทศ
เขมร เวียดนาม และเมื่อเร็วๆ นี้ก็คือประเทศเกาหลี ประเทศสยามจะเป็น
แบบเดียวกับประเทศเหล่านั้นหรือไม่ ? เป็นที่เชื่อแน่ว่าประเทศสยาม ได้
เข้าไปเกี่ยวข้องกับด้านการคมนาคมอันทันสมัย แต่ก็อ่อนแอเมื่อเทียบกับ
มหาอำนาจทั้งสอง ลองตรองดูซิว่า ประเทศมหาอำนาจทั้งสองให้ความ

สนใจต่อการสลายตัวของกรุงสยามมากน้อยเพียงใด คำตอบก็คงจะเป็นทรง
กันข้ามมากกว่า ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นก็ได้พิจารณาถู่วงไปแล้ว การประ-
ภาศรับรองความเป็นปึกแผ่น ของกรุงสยาม ในสนธิสัญญาฝรั่งเศสกับ อังกฤษ
ใน ค.ศ. ๑๘๔๖ การประกาศยืนยันครั้งนี้มีผลมาจากลัทธิเก่าแก่ซึ่งสรุปผลการ
ทั้งรัฐหนึ่งขึ้นมาให้อยู่ในครอบครองของอังกฤษและฝรั่งเศสในแหลมอินโดจีน
รัฐนี้เป็นเครื่องกีดขวางความทะเยอทะยานของทั้งสองประเทศ จากกัซเซตใน
ความอีกครั้งและหาทางมิให้มีการชักแย้งหลายประการเกิดขึ้น รัฐนี้ก็คือ
กรุงสยามนั่นเอง ซึ่งจะเป็นผู้กำประกันความเป็นอิสระของฝ่ายทรงกันข้ามใน
เรื่องเกี่ยวกับชายแดน โดยการประกาศให้ดินแดนนั้นเป็นกลางเพื่อมิให้
อิทธิพลของต่างชาติครอบคลุมเข้าไปถึง วันนั้นเองที่จุฬประสงค์ของเรา
บรรลุดังเป้าหมาย เราจะมีอาณาบริเวณอันกว้างใหญ่พัฒนาขึ้นมาท่ามกลาง
สันติภาพ และห่างไกลจากศัตรูที่จะเข้ามารุกรานแบบจุโงม

ประธาน

คณบดี

เลเซอว์ (Leseur)

กลาสซอง (Glasson)

รองอธิการบดีของราชบัณฑิตแห่งกรุงปารีส

ลิอาร์ด์ (Liard)

บรรณานุกรม

De Reinach	- สนธิสัญญาของฝรั่งเศสในประเทศตะวันออกไกล
Gosselin	- ประเทศลาวและการคุ้มครองของฝรั่งเศส
Filoz	- ประเทศเขมรและกรุงสยาม
Pavie	- การเดินทางไปยังประเทศเขมรและกรุงสยาม
De Remusat	- การปะปนในเอเชีย
Smyth	- ๕ ปีในกรุงสยาม
Campbell	- กรุงสยามในศตวรรษที่ ๒๐
Pichon	- ปัญหาต่างๆ ในกรุงสยาม
Pallegoise	- การบรรยายเกี่ยวกับอาณาจักรสยาม
Aymonier (E)	- ประเทศเขมรและกรุงสยาม
Lemire	- ความสัมพันธ์ของประเทศเขมรกับกรุงสยาม
Livre jaune	- เหตุการณ์ต่างๆ ในกรุงสยาม
	- หนังสือเกี่ยวกับเศรษฐกิจในแหลมอินโดจีน
	- หนังสือของสมาคมเอเชียฝรั่งเศส

หนังสือเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทยที่กรมศิลปากรพิมพ์เผยแพร่
 จำหน่ายที่กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์
 ในอาคารหอสมุดแห่งชาติ ท่าราชวรีย์ ถนนสามเสน กรุงเทพมหานคร
 โทร. ๘๑๑๑๕๓

๑. ทมานซู (จดหมายเหตุพวทมาน)	๑๕ บาท
๒. สัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานา ประเทศ เล่ม ๑	๑๕ บาท
๓. สัมพันธไมตรีระหว่างไทยกับนานาประเทศ เล่ม ๒	๒๐ บาท
๔. เอกสารเกี่ยวกับการปรับปรุงข้อกฎหมายตามสัญญาฉบับใหม่ของประเทศไทย ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว	๑๒ บาท
๕. เอกสารของฮอลันดา สมัยกรุงศรีอยุธยา	๑๕ บาท
๖. การเดินทางของบาทหลวงคาซาร์คมาอังประเทศสยาม เล่ม ๑	๑๐ บาท
๗. ราชอาณาจักรสยามในงานแสดงศิลปหัตถกรรม ณ กรุงปารีส มาร์ต ใน พ.ศ. ๒๔๒๑ และ ณ พระราชวังแวร์ซายส์ใน พ.ศ. ๒๔๒๕	๑๒ บาท
๘. ชั่วประวัติ เซอร์ เจมส์ บรัค	๑๒ บาท
๙. เอกสารของเฮนรี เบอว์น เล่ม ๑	๑๕ บาท
๑๐. เอกสารของเฮนรี เบอว์น เล่ม ๒	๑๕ บาท
๑๑. เจ้าพระยาอภัยราชาสยามานุกุลกิจ (กุสตาฟ โรดิน ชัคมินส์)	๘ บาท
๑๒. เอกสารของกรอว์ฟอร์ด	๒๕ บาท
๑๓. บันทึกกราชวันของแทเชนส์ แฮร์ส	๑๒ บาท